

Ára: 1550 Ft

Mióta futballoz(hat)nak a nők? Sportok a technikai sportok? Kik, mikor, mit bojkottáltak? Mitől és mióta sport a sport? Miért sport a vadászat és az e-sport, és miért ne lenne az a tánc vagy a sakk? Vannak-e sporthungarikumok és hungarikumsportok? Milyen sportok voltak nőkhöz illők, és miért ellenezték sokan a női versenysportot? A szovjeteknek mindig le kellett feküdni? Három évtizedig tényleg nem lehetett leírni Puskás nevét? Melyik sportolónk nem talált soha legyőzőre az olimpiákon, mégisincs aranyérme? Kik lőhettek kapitális bakot? Mióta veszteséges az olimpia? Mióta vannak sportközvetítések, és kihatott-e ez a szabályokra?

SPORT ÉS POLITIKA

A kötet – a KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK sorozat többi darabjához híven – mintegy száz kérdésben járja körbe a magyar és nemzetközi sport számos kérdését, a hangsúlyt a sport és a politika – sokszor ellentmondásos – viszonyára irányítva.

A kötet szerzői:

Baráth Katalin, Bolgár Dániel, Gál Andrea, Feitl István, Kiss László, Kormány Ákos, Szedegi Péter, Szikora Katalin, Takács Róbert

A szócikkeket folyamatosan vagy véletlen sorrendben is olvashatjuk – ahogy a sportcsatornákat váltogatjuk, úgy kerülnek elő a lapokon a sporttörténet, a női sport és a nőisportolók, a nagy sport-személyiségek, az élsport és a tömegsport viszonya, a futball, a sportpolitika és a sport mint üzlet, a sport és korrupció összefonódásai, illetve a sportdiplomácia kérdései.

WWW.NAPVILAGKIADO.EU > RENDELJE MEG KEDVEZMÉNNYEL!

MOZGÓ VILÁG

2025/1

1 MOZGÓ VILÁG

2025/1

Iványi Gábor: Hogyan lettem beszélgető ember? • Hatos Pál tanulmánya az 1919-es szekszárdi megtorlásról • Mihályi Péter: Parancsra tettem • Somogyi Zoltán a politikai erőszakról • Valami Amerika: Pódiumbeszélgetés Eörsi Mátyással, Gyarmati Istvánval, Matura Tamással és Sz. Bíró Zoltánnal • Máté Gáborral F. Szabó Emese beszélget

Bakos András • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Herskovits Eszter • Karsai László • Kiss Judit Ágnes • Kőrösi Imre • Markó Béla • Meliorisz Béla • Pető Iván • Révész Sándor • Stuber Andrea • Tóth Krisztina • P. Szűcs Julianna • Vadas József • Vásárhelyi Mária • Végel László

Iványi Gábor	3	Hogyan lettem beszélgető ember? <i>Könyvrészlet</i>
Hatos Pál	12	Szovjet Marcsa halála és megdicsőülése <i>Tanulmány</i>
Karsai László	30	Új dokumentumok a magyar holokausztról a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárából <i>Dokumentum</i>
Gárdonyi László	40	Jazz, tánc, képfelület <i>Szirtes János sorozatához</i>
Tóth Krisztina	43	Ingek <i>Vers</i>
Markó Béla	43	A széttépett galamb <i>Vers</i>
Meliorisz Béla	45	Drótozgatjuk; Mint vízben <i>Versek</i>
Bakos András	46	Friss könyv; Hegy; Macskaszünet <i>Versek</i>
F. Szabó Emese	49	Az ember így is, úgy is koszos lesz <i>Beszélgetés Máté Gáborral</i>
Herskovits Eszter	58	Valami Amerika <i>Pódiumbeszélgetés Eörsi Mátyással, Gyarmati Istvánnal, Matura Tamással és Sz. Bíró Zoltánnal</i>

Hónapló

Dalos György	74	Évforduló
Hargitai Miklós	77	Advent, hygge, Koppenhága
Kiss Judit Ágnes	80	Elmondom, visszakérdezem
Végel László	83	Az unokák fellázdáltak

Reflex

Somogyi Zoltán	87	A politikai erőszak lehetőségéről
Mihályi Péter	94	Parancsra tettem, avagy az MTA intézeti vagyonának privatizációja
Révész Sándor	99	A zálogban hagyott ruhák

-ról, -ről

Pető Iván	108	Minden a római császárokról
Kőríz Imre	112	Nyelviskolapélda
Csepeli György	117	Amíg a fehér füst fel nem száll
Csengery Kristóf	119	(Újabb) metamorfózisok
Stuber Andrea	123	Karcsú törzsöd hajlik
Vásárhelyi Mária	126	Egy közölünk...
Vadas József	129	Amikor a műemlékvédelem is védelemre szorul
P. Szűcs Julianna	133	Wanted

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ éves előfizetői díja 2025 januárjától 13 000 forint, az áruspéldányok 1550 forintért vásárolhatók meg.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MÁZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

UK Új Köztársaságért
Alapítvány

© | CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

2

Mozgó Világ 2025/január

ötvenegyedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművés-zet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 12 000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: MBH Bank 10300002-20323080-00003285

Hogy lettem beszélgető ember?*

A lelkek parasztja

Akárhogy kotorászom emlékeim alján, képtelen vagyok felvödrözni az első kortyot a feneketlen kútból, azt a szót, amellyel rátaláltam a beszélgetés ízére. Gondolom, az lehetett, hogy papa-mama, hiszen az ember azonosítani akarja környezetének azokat a szereplőit, akiktől életének minden pillanata függ. Utána pedig az a fogalom képződhetett meg bennem, hogy *nem*, és ebben már az értelem is fölsejlik: a saját akarát pislákoló felismerése.

Mint a Bibliát lelki szántóvetőként forgató földműves, tudni vélem az Írás alapján, hogy mi volt az első kijelentés, ami végigsuhant a fekete vizek és a sötétlő gomolygás süketnéma csendjében: „...mondta Isten: legyen világosság!” Ez héberül így hangzik: „Jöhi ór!” Vajon milyen nyelven *mondta* ezt a Teremtő, és kihez szólt? Van olyan felekezet, amely abból a vitából nőtt ki, amit az adott egyházon belül agyas atyafiak folytattak. Némelyikük saját nemzeti nyelvére esküdött, mások egy, csak a teremtésre használt isteni ősnyelvre tippeltek, és voltak olyanok, akik a hébert feltételezték. Mivel nem tudtak megegyezni, és mindegyikük csalhatatlannak érezte magát ebben részletkérdésben, elváltak útjaik. De beszélgettek, ahogy (legalábbis az istenhívő nyelvforgató így képzei és vallja) az Örökkévaló megtanította ezt nekünk. Mert mindent tőle tudunk, énekelni és hallgatni, háborúzni és szeretni, rombolni és építeni, születni, élni, meghalni, és legfőképpen szüntelenül vitatkozni vagy legalábbis beszélgetni.

Lelkész apám könyvtárában volt egy Gustave Doré metszeteivel illusztrált Biblia, melyet hosszan tanulmányoztam, és boldogan elidőztem Ádám és Éva – főképp az utóbbi – külleménél, meg általában az özönvíz által megítélt bűnös világ jelenetein, mert hisz az emberek ott is úgy mutatták magukat, ahogy Isten megteremtette őket, s tudvalevő, hogy az öltözködést az Úr csak később vezette be. Ha már „szólott” Isten, jöjjön az ellenség is! A kertben megjelent a kígyó, és beszédbe elegyedett Évával. A rövid interjúnak az volt a lényege, hogy a Mindenható csakugyan megtiltotta-e az embernek, hogy a fák gyümölcseit fogyassza. Az együgyű válasz után azzal folytatta, hogy Isten egy bizonyos fa kerülését azért rendelte el, mert az arról szakítható édesség az elmét különösen is fényezi, és a végtelenségig szélesíti az ember látókörét. Este persze jött az Úr az örökre levegőben rezgő kérdéssel: Ádám (ami embert jelent), hol vagy?

Nem idézem tovább a disputát, csak azt akarom érzékeltetni, hogy arról ugyan nem tudok számot adni, mi volt az én első szavam, pláne, hogy miképp kezdtem beszélgetni másokkal, de a világmindenségben elsőként

* Részlet a szerző *Hat beszélgetés* című, megjelenés előtt álló könyvéből – a szerk.

elhangzott diskurzus, íme, visszaolvasható. Innentől kezdve, a krónikás könyvektől a zsoltárokon át az evangéliumokig, minden arról szól, hogy mit kérdezőnk vagy válaszolunk a Láthatatlannal való találkozásainkban, az önmagunkkal folytatott vitáinkban és az összes többi *ádámmal* folytatott eszmecsereben.

Beszélni minden bizonnyal pedagógus édesanyámtól tanultam, ahogy ő volt az is, aki az írás alaki és tartalmi értékeire rávezetett. Azt hiszem, a beszélgetés is vele jött össze először. Apám inkább befelé forduló, hallgató ember volt. Nagyon komoly, már-már komor szolgája az Úrnak, aki ritkán nevetett, tréfált. Sosem fecsegett, és megtartotta a rábízott titkokat, a sajátjait is. Születésében vallástalan zsidóságot örökölt, az évtizedekkel ezelőtti kibeszélhetetlen szörnyűségről sokáig nem tudott beszélni. Pedig később előkerültek a történetek ilyesmikről, mint például, hogy nagyapám barátja, az akkori városparancsnok miként adta oda neki személyes pecsétjét, kipiszkálendő a papírtömődéseket a betűk mélyedéseiből. Ez szülte meg a nagy kamaszban a gondolatot, hogy az immár kipucolt stemplit ki kellene próbálni néhány üres lapon. Később ezek fölé kicsi házi guminyomdájával (melynek töredékét máig őrzöm) úgynevezett „nyílt parancsot” lehetett szövegezni. Ezzel egy nagyobb kör számára sikerült kenyeret vételezni vagy bizonyos ügyekben eljárni abban az időben, amikor a közigazgatás már alig-alig működött. A pecsét feletti olvashatatlan ákombákom aláírás nagy hatalmú főhivatalnokot sejtetett. Soha senki nem kételkedett. Némi bűnbánattal mondta azt is, hogy a fasori (mert abba a gimnáziumba járt) evangélikus parókiáról a családjukba is bejáratos hitoktató lelkész barátságát felhasználva mi módon emelt el több száz lepecsételt keresztelési űrlapot, és azokat miként osztogatták szét bajba jutott ismerőseik között. Magam inkább büszke voltam erre, és a „bűnt” nem az efféle kétségbeesett, életrel való tettekben, hanem a feje tetejére állt gonosz világ működésében láttam. Vele szorongtam, hallván, mi történt, amikor rajtuk ütöttek a nyilasok valami házbeli besúgás alapján, mert nem volt elég a maguk baja, katonaszökevényeket és zsidókat bűjtattak a földszinti, rejtélyesen megtarthatott lakásuk alatti gépműhelyben. Apámra maradt a feladat, hogy szóval tartsa a géppisztolyos gazembereket, míg a főbejárattal szomszédos cselédajtón az éppen fürdés miatt fenn tartózkodó bujkálók csendben kionshathattak. Nagyba néztem, hogy milyen előrelátó volt, vagyis inkább hogy mi mindent előre megérezett. Például e rajtaütés előtt megbeszélte az egyik unatkozó befogadottal, hogy olajozzák meg az ajtók zsanérját. És idejekorán egyeztessék, hogy mit válaszolnak a kérdésre, ha netán a nyilasok idegeneket találnak a lakásban.

*

Később azután mint nagy szórványt ellátó parókus, aki kész volt egyetlen emberért is útra kelni a legzordabb időben is, sok-sok élményt gyűjtött. Ezeket, néha, általában édesanyám bátorítására, fel is elevenítette nekünk. Ott volt például Sanyi bácsi, a hajdani kovács, a hatvanas évek közepétől pedig télesztág. Hű tagja a gyülekezetnek. Ha választania kellett, inkább „Isten

ügyét” tartotta szem előtt, mint a kétkezi munkát. Az *odafelvalókkal* akart törődni, nem a földiekkel. Lelkiismereti kérdésnek tekintette azt is, hogy minden keresményéből tizedet adjon az Úrnak. Történt egyszer, valamikor a hatvanas években, hogy valami amerikai ötlet nyomán elindítottak egy sokkerekes tréleren egy hatalmas szürke bálnát, amit egy óriási cirkuszi sátorral városról városra végigutaztattak egész Európán. A mutatványos porondhoz a nyírségi bámesz földművesek, városunk egyszerű emberei és a gyerekek is boldogan betértek.

Sanyi bácsi is tudomást szerzett róla, hogy Nyíregyházán megjelent a nagy hal. Ahhoz hasonló, ami Jónást elnyelte. Következésképp mint afféle bibliai illusztráció feltétlenül megérdemli a megtekintést. A derék kovácmester, aki az előző héten ötven forintért elvégzett valami munkát, úgy gondolta, hogy behozza biciklin huszonöt kilométerről az ezután járó öt forintot az egyházközség támogatására, s ha már kötelezettségének eleget kell tennie, egy füst alatt megnézi húsz forintért a „szentírási szemléltetést”. Sanyi bácsi családja persze átlátott a szitán. Ő pedig – mint mindig – keresztényi béketűréssel viselte a piszkálódásokat, de nem hagyta magát eltántorítani: márpedig a tizedet mihamarabb a maga helyére kell juttatnia. Néha nyaraltam náluk, s az efféle vitákban mindig megfigyeltem, ahogy kerek szemüvege mögül kicsit zavartan, de dacosan pislog, orra alatt pedig izgatottan ugrándozik egy senki máséhoz nem hasonlítható bajuszka. Olyan volt, mintha egy függőlegesen tartott fogkeféből a belső sörtéket körömollóval kivágták volna, és csak a külső szálakat hagyták volna meg. A férfiúi díszért nyilván meg kellett dolgozni, de Sanyi bácsinak megérte. Részben e mindennapos piperézkedése miatt történt, hogy egyik unokája a szekérben látta meg a napvilágot, de hát oda se neki, végtére Jézus meg egyenesen istállóban született ugyebár?! Derék atyánkfia, vallásos életgyakorlatát szem előtt tartva, az utolsó pillanatig halogatta, hogy vajúdó Juliska lányát éjszaka a néhány kilométerrel odább lévő szülőotthonba kocsiztassa. (Veje amúgy azért vitte be hozzájuk az utolsó napokra az asszonyt a tanyáról, mert ellett a disznó, és azt nem lehet egyedül hagyni, nehogy már valami baja essék.) Sanyi bácsi ezen a hajnalon, amikor a nap a lánya jajgatására kelt fel, azt mondta, hogy ő bizony minden áldott reggel borotválkozik, aztán meg tart egy áhítatot. Hogy ne zavarja Juliska óbégatása, feltelepült a padlásra a Bibliájával és az énekeskönyvével. Amikor az megvolt, eszébe jutott, hogy komoly helyre csak vasalt ingben szabad menni, így hát csak azután fogta be a lovakat, hogy Erzsike néni faszenes vasalóval előállította a friss ingét. A kis Pityu pedig a szekéraljában látta meg a napvilágot.

Egy másik alkalommal – legalábbis a család meggyőződése szerint – az ördög azt súgta neki, hogy vegyen egy motorkerékpárt. Sanyi bácsi szerint viszont kizárólag missziós cél lebegett lelki szemei előtt: könnyebben eljut majd olyanokhoz, akiknek vigasztalásra vagy együtt imádkozásra van szükségük. Az ügynek, helyesebben az ügyletnek az volt az előzménye, hogy egy másik tanyasi parasztember, akinek a földje Sanyi bácsiék szomszédságában volt, kiment megforgatni a lucernáját. Egy háromsebességű kézi váltós, vénséges, de gyönyörű, Zündapp motorral érkezett. Hazamenet azonban

megmakacsolta magát a bádögöszvér, így emberünk engedélyt kért, hogy betolhassa masináját a tehénistállóba. A motor elbűvölő volt. Krómozott oldalú tank és reflektor, olajzöld váz és sárhányók, s a benzintartály oldala mellett fafogantyús sebváltó. És az illata! A rácsepegő olajtól enyhén égett kipufogócső és a gumik beszippantható aromája elvarázsolt bennünket. Titokban be-belátogattunk Misivel, Sanyi bácsi legkisebb fiával az istállóba, meglovagoltuk a motort, és berregtünk hozzá. Egyszer Sanyi bácsit is meglestük, amint nyeregbe pattant, és színes lelkével a száguldást vélelmezte. Nos, ekkor sugallta a gonosz a fülébe a nagy tervet. Az egyik közös ebéd alkalmával bejelentette, hogy motort akar venni, mert egyre nehezebben tud bekarikázni a városba istentiszteletre. A pogány lelkű család, Erzsike néniel az élen, úgy dicsérte a tervet, mint Szent Péter a szamarat, de Sanyi bácsi nem engedett. Vásárolt egy lemezevillás, együléses Csepelt. Első próbaútjára büntársat is keresett, s mivel senki nem vállalta a familiából, mint afféle naiv gyerek, én telepedtem a csomagtartóra erősített öreg bekecsre. Vagy ötszáz métert gurulhattunk a murvás úton, amikor ádáz kutyák rontottak ránk. Azok közül valók voltak, amelyek fajtájára illik az Írás: *kinn maradnak az ebek*, kívül a mennyek országán. A hitharcban edzett Sanyi bácsi derekasan rugdalta őket, de eközben elvesztettük az egyensúlyunkat (mert még a *keskeny útról* is könnyű letérni olykor). Hatalmas csörömpöléssel az árokban kötöttünk ki. Nyögdecselve ültünk a parton, a kutyák pedig elszaladtak, úgy látszik, nyertnek nyilvánították a játszmát.

6

Később sem volt áldás a motorkerékpáron. Történt, hogy egyszer a süldők széttéptek egy libát (mert nem csak sok lúd győz disznót, sok disznónak meg se kottyán egy liba). Erzsike néni Misit meg engem azzal bízott meg, hogy egy-egy tejfölös köcsögbe szedegessük össze legalább a tollakat, amik így talán még hasznosulnak valahogy. Közben Sanyi bácsi újabb motorozásra vágyott, de sehogy sem tudta beindítani a gépet. Felszólított minket, hogy toljuk be, mert nyilván a gyertya rosszkodik. Misi morogván, én engedelmesen loholtam a motor mögött. Egyszer csak kis barátom előrekiáltott: – Kinyitotta a benzincsapot? – Sanyi bácsi bólintott, de azért lenyúlt a bal térde környékén lévő szerkentyűhöz, és áttolta a reteszt. Jobb kezével a gázfogantyús kormányt tartotta. Ekkor a karburátoron át beáramlott az üzemanyag a hengerbe, a motor nagy röffnéssel beugrott, majd mint egy megseréttelt csavargó ebecske, felvonított, és száguldani kezdett elbillent testű lovasával a tyúktól felé. Nem most találom ki, csakugyan így volt: az asszony éppen a tojást szedte, s mikor a tragédiát felismerte, villámgyorsan letette a szakajtót az ól tetejére, és eliszkolt a közelből. Sanyi bácsi éppen telibe találta a górért, a motor a szanaszét szórt libatollak között pörgött, ő pedig ült a tyúktól romjai alatt a fejére dőlt tojásokkal. Isten útjai kifürkészhetetlenek, de mindig alkalmas próbatételt talál ki arra, hogy a helyes döntésre elvezessen bennünket. Sanyi bácsi ezután – noha nem teljesen értette, hogy az Úr miért nem támogatta a hit útján tett bátortalan próbálkozásait – nagy nehezen ráállt, hogy megszabaduljon a veszedelmes szerkezettől.

*

Más bokortanyákon is nyaraltam, s minden érdekelt, ami a paraszti világhoz köthető. Az is, ahogy vasárnap esténként összejöttek a környék gazdái, és a Bibliát magyarázták egymásnak. Ki volt téve egy bögre perselynek a háziszóttessel szépen letakart asztalra, és azt ültük körbe. Egyszer Belus bácsi is eljött közénk. Ő Jehova tanúja volt, és lelkesülten magyarázta az evangéliumi szakaszt, melyben Jézus azt mondja, hogy az Úr a magot csűrrebe takarítja, a polyvát pedig elégeti olthatatlan tűzzel. Ez arról szól, hogy a végső cséplésnél hogyan kerülnek megfelelő zsákba az ő felekezetének tagjai, a tévedésből nálunk igazságot keresők pedig miképpen lapátoltatnak a mindig éhes, lángoló kemencébe. Élveztem gyerekként, ahogy a gazdák bajszuk alatt morogva vitatkoztak velem, és hangoztatták a maguk istenkegyelméről szóló meggyőződésüket.

Pali bácsi, a házigazdánk, huszár volt hajdan. Városunkban eredetileg két huszárlaktanya is volt, s a hatvanas években még egy esetleges mozgósítás alkalmával a katonaköteles gazdáknak lovaikkal kellett bevonulniuk. Nagy izgalommal töltött el a hatlábú hadi alakulatokról szóló beszámoló. Fent, a padláson Pali bácsi csákóját, kardját, csizmáját kerestem. Persze hiába. De hajlandó volt vidáman mesélni a régi időről. Arról, hogy egyedül ő tudta megülni a Villám nevű csődört, s ez annyira bosszantotta a századost, hogy a lovardában az ügetés gyakorlása közben hosszú ostorával odapattintott a ló orrára. Pali bácsi leesett, és ezerszer le kellett írnia, hogy a lóról csak parancsszóra szabad a huszárnak leszállnia. Mint afféle értelmes parasztlegényt, hamar előléptették tizedessé. Egy nap a köpenyébe burkolózva ment vissza a városból. Az őrséget egy frissen őrvezetővé előléptetett lovas katona adta. Ezzel fogadta érkező társát, villámló szemekkel rámutatva az egy kis csontcsillagra: – Katona! Nem látta ezt? Tízszer elvonul előttem díszlépésben, tisztelegve! – Pali bácsi nem vitatkozott, megtette oda-vissza az utat, majd hátradobta a köpenyét és rámutatott a két csontcsillagra, mondván: – Katona! Látja ezt? Huszonötyszer elvonul előttem díszlépésben! – A szerencsétlen sorstárs mit tehetett, verte a talpát a kőhöz.

Pali bácsi apósa is huszár volt. Ő mesélte, hogy az első világháborúban épp ebédhez készülődtek volna, amikor szólt a kapitány, hogy a közelben mozgolódik az ellenség, és étkezés előtt még csapjanak oda. Kivágtattak, de balul sült el a dolog, mert lesből legéppuskázták őket. Mint utóbb kiderült, a századból mindössze ketten maradtak életben, az egyikük talán azért, hogy legyen apósa Pali bácsinak. Az illető, Jóska bácsi mozdulatlanul hasalt döglött lova mögött, mert valahányszor megmozdult, golyózápor zúdult felé. Ahogy így feküdt, azt látta, hogy a kis zöld fűszálak között egy hangyacsapat bábókat cipelve vonul. Azon tűnődött, hogy ő egy kis szerencséjével talán életben marad, sok-sok bajtársa viszont odaveszett, és a hangyák mit sem sejtenek az egészről. Milyen furcsa ez a világ! Amikor leszállt az éjszaka, elküszott a lótetemek és halottak között a közeli fasorba, és visszabotorkált az egységéhez. Akkor tudta meg, hogy kívülről még egyetlen ember élte túl az ütközetet.

Pali bácsi felesége, Zsuzska néni tanította meg arra, hogy nem kell bántani a bogarakat, és az sem biztos, hogy minden gazt ki kell tépkedni vagy le kell csapkodni, mert ott is olyan az élet, mint az emberek közt, nemcsak

jó szomszédaink vannak. Zsuzska nénit sokszor kérdeztem „miért” kezdetű mondattal. A gondolatai néha máshol jártak, és mindenre csak ühüm-ühümmel felelt. *Miért* kell a frissen odafialódott macskakölyköket kiszedni a ruhásszekrényből? (A sorsukra vissza se merek gondolni.) *Miért* kell minden reggel hajában főtt krumplit főzni a disznóknak? (Bizony néhány krumplitól megfosztottuk a hízókat; egy kis zsírral összetörve felséges lakoma volt ez.)

Emlékszem arra is, amikor Pali bácsi és az unokatestvére a gyümölcsfákat permetezte. A hordóba az istállóablak dobozából kék rézgálicot mertek, és erre húzták rá favödörrel a vizet, úgy, hogy hol egyikük, hol másikuk felállt a kávéra, és a gém hosszú rúdját fejő mozdulatokkal kezelték. Zsuzska néni egyszer arra jött ki, hogy én is állok fenn a gémeskút kávéján, és utánozom a férfiakat. Most is emlékszem beszűkült pupillájára és remegő hangjára: – Nem szabad ilyet csinálni, mert már attól is leránthat oda Jezsi baba, ha lenézel a gémeskútba. – Borzongva gondolok rá, hogy Zsuzska nénit egy elborult pillanatában évtizedekkel később, bizony magával rántotta a mélybe a délszláv hiedelemvilág gonosz vasorrú bábája.

Télen kevesebb volt az otthoni munka, és apám sorra látogatta tanyasi híveit. Egyik-másik gazda bejött érte szánkóval. Boldogok voltunk, ha mi is mehettünk. A lovak gőzölögtek, a csengettyű jelezte a járókelőknek a sikló szántalpak közeledését. A bunda alatt jó meleg volt, s a kis bokortanyákon hol egyik, hol másik háznál összegyűltek az emberek, énekeltek, imádkoztak, s meghallgatták az igehirdetést. Noha több helyen is megfordultunk egy-egy nap, édesapám soha nem ugyanarról a textusról prédikált, hanem mindig friss lelki eledelt tett hívei asztalára. Mi a bátyámmal – mi tagadás – bele-belealudtunk, de a délidőben vagy vacsora idején megcsörrenő tényérokra mindig felpattant a szemünk. Mindenütt disznót öltek ilyenkor, volt hurka, kolbász, pecsenye, és nem illett észrevennünk, ha a gazdasszony azzal a kötényével törölgette meg a ritkán használt porcelánt, amibe előzőleg az orrát fújta. Az emberek, ha beszélgetésre került sor, háborús emlékeiket idézték, vagy apáik idejét, amikor maguk is olyan legénykéek voltak, mint mi. Csodáltam kérges, nagy kezüket, cammogó járásukat, töretlen kedvüket, amivel mindig elindultak, ha fújt, ha esett, és tudták, mikor kell vetni, permetezni, boronálni, trágyázni vagy szántani. Igen, köztük tanultam, hogy „mindennek rendelt ideje van”. Ahogy ezt a Prédikátor bölcsessége mondja az Írásban. Az ember ellustálkodná, vagy a rossz időjárásra hivatkozva halogatná a tennivalók elvégzését, de a megfelelő idő elszalasztása nem adna aratást, gyümölcszedést, szüretet.

*

Édesapám egy papi békegyűlésen a hatvanas évek elején, mikor a Hazafias Népfront agitációs embere megtartotta előadását a téesszervezés egyedülállóan haladó eszméjéről, s a különböző felekezeti kollégák egymást túlcicitálva örvendeztek a világ feltartóztathatatlan haladásán, maga is szót kért. Elmondta, hogy a közgazdaságtanhoz nem nagyon ért, és lehetséges, hogy csakugyan a kor kiváló ötlete a gazdák szövetkezetbe segítése, de fájjalja, hogy sok helyen ez rendőri bátorítással történik, sőt Gutván bácsi nyakát

például megfogták hátul, s „udvariáisan” azt mondták neki: – Itt írja alá, bűdös paraszt! – A teremben dermedt csend lett, apámat pedig másnap behívatta a helyi egyházi hivatal, ahol egy magából kikelt fő-fő illető előbb a kongruáját akarta letiltatni. Ezt az egyházi vagyoni államosítása utáni juttatást azonban édesapám hajdan elutasította, így mentő ötletként bevonatták a jogosítványát. Az indoklás pedig ennyi volt: tudja azt maga, hogy miért. Ez igaz, tudni csakugyan tudta. De nem adta fel, hanem születésétől fogva hordozott szívbetegsége ellenére négy éven át biciklin járta a környéket. Ezekre az utakra is elkísértük Péterrel, a bátyámmal. Emlékszem egy különösen hideg, csontpattintó télre, amikor az emberek azt terjesztették, hogy Szlovákia felől átjöttek a farkasok. Amerika őskorában volt erre egy szólásmondás is, hogy ilyen időben csak a varjak és a metodista lovas prédikátorok vannak az úton. Kalandos lelkemben az ordások veszedelmes képével karikáztam a nyeret keményen megülve Manda bokor felé a lőtéren keresztül apám és bátyám társaságában, amikor is a gyakorló lövészárkok felett üvegsimaságú jég feszült, s időnként ki is csúszott alólunk a drótszamar. Farkasok azonban nem jöttek. Másnap az iskolában mégis élénk hallgatóság előtt (talán ötödikes lehettem) elmondtam, hogy a fenevadak a néma, csillagfényes éjszakában megkörnyékeztek bennünket. Szájtátva hallgattak, és kíváncsiak voltak, hogy küzdöttünk meg velük. Előadtam, hogy eszembe jutott: a vadállatok félnek a tűztől, és szerencsére volt nálam egy doboz gyufa, és egy szálat fölsercintettem, és a ragadozók megfutamodtak. Zabolátlan fantáziám mesévé színezte a világot, amelyben boldogan voltam otthon, arra készülve, hogy ha felnövök, paraszt leszek. Ma is le tudnám írni, mi volt Pali bácsi tanuján, emlékszem, hogy nagy testű, türelmes huszárlovát Szilajnak hívták, bár kezes volt, mint a bárány, és időnként föl is rakott rá bennünket a gazda, s a sörényében kapaszkodva ügethettünk az udvaron. A nagy komondort Vitéznek, a fekete-fehér szukát Sajónak hívták. Még a tehenek neveire is emlékszem. A hideg sárra, amiben a disznóólhoz loholtam reggelente, vagy a padlásra, ahol tojásgyűjtés közben tele lett a fejem tyúktetűvel. Zsuzska néni petróleummal kezelte.

*

Jaj, miért is írom mindezt, hiszen csak arról kellene számot adnom, hogy hogyan lettem beszélgető ember. Merthogy azután magam is a lelkek parasztja lettem, a mustármagból nőtt nagy lombú fák és a földben elhalt gabonamagokból serkent kalászkok földművese. Mert „úgy van az Isten országa, mint mikor az ember elveti a magot a földbe. És alszik és felkél, éjjel és nappal, a mag pedig kihajt és felnő, ő maga sem tudja, miképpen...”

Így hát sok mindent átugorva jutok oda, hogy azzá lettem, amivé, és immár több mint ötven éve mindennap azt művelem, amit művelek. Rég az örökkévalóságban van apám, anyám, Pali bácsi, Zsuzska néni, Erzsike néni, Sanyi bácsi, elmúltak e világból a lovak és a kutyák. Az almáskertek fái elszuvasodtak, a házak fala bedől, vagy beszántották őket, én pedig mentem, mint édesapám – mert szórványlelkésként kezdtem – faluról falura, s oda jutottam, hogy magam sem mondhatok mást, mint a Mester: „...és a szegé-

nyeknek evangélium hirdettetik”. Az örömméret tényleg öröm volt nekem, s közben a szegények világa új ablakot nyitott a valóságra. Megértettem, hogy sem orvhalászatért, sem gallygyűjtögetésért – amit a rendőrök kedvtelven üldöztek és büntettek – én nem kárhoztathatom azokat, akiknek ez az életet jelenti. Közben hallgattam és hallgattam őket, Gyula bácsit, akinek olyan szép volt a hegedűjátéka, hogy amikor a felszabadító szovjet hadsereg onnan kelet felől megszállta Magyarországot, ő a Túr környékén a nyiretytyújével fogadta őket. Sok idő múltával is elérzékenyülve gondolt vissza rá, hogy a repülő is leereszkedtek alacsonyra, és a pilóták kihajolva hallgatták az ő erős, gyönyörű játékát. A kérdésekre, hogy mit húzott nekik, azt felelte, hogy minden orosz tiszt a „Horthy Miklós katonája vagyok én” kezdetű nótát akarta hallani.

De ott volt Jenő bácsi is, akit a seregben a cigány bajtársak vezetésével és tanításával bíztak meg. Olyanokat kellett csizmához szoktatnia, akik mindig mezítláb jártak, és sántikáltak a szokatlan katonaruházati elem viselése közben. Jenő bácsi pedig kitalálta, hogy a dolog azzal orvosolható, amivel a sánta lovat is el lehet adni: a jó lábat addig ütögetni egy bottal, míg nem a szegény patás arra is biceg, így nehezebben észrevehető, hogy valami sántít a járásával. Ekképpen a katonái is igyekeztek a jó lábuk érdekében a másikat is a csizmához szoktatni. Ott gyűltünk össze Jenő bácsi menyének egy helyiségből álló kicsi házában. A szoba makulátlan volt, a tapasztott padló mindig friss homokkal felhintve, és a boldogtalan asszony hűségesen, szótlánul, szomorú arccal várta, hogy egyszer talán hazatalál a férje, a Jenő bácsi fia. Én az ígét fejtegettem, Jenő bácsi pedig a történeteit mesélte, s azt gondolom, én lettem egyre gazdagabb. Ott gubbasztottak körülöttünk a pulyák is, és bár ugyanazt a mesét sokadszor hallgatták végig, mindig együtt izgultak a pergőtűzbe került Jenő bácsival, aki nagy beleéléssel adta elő, hogy amíg a vész el nem vonult, milyen iszonyatosan félt, milyen zihálva kapkodta a levegőt abban a szűk sziklahasadékban, amit hirtelenjében talált.

Ma már egyáltalán nem bánom, hogy az Úristen ehhez az ekeszarvhoz kötött engem. Hogy megtanított beszélni a politikai okokból elvett templom előtt az utcán, a hetvenes években, a villany nélküli vályogviskókban, őrizetesként és bíróság előtt, szónoki emelvénnyen és a parlamentben. Hogy megtanított beszélni és hallgatni. Nem is tudom, miért írom ezt mind, de valamit szólnom kell arról, hogyan is kerültem össze azokkal, akik – többnyire érdeklődésemet, együttérzésemet látva, érezve – el akarták mondani életük történetét vagy annak egy részletét.

Az első interjú Lujzával (Zizivel) éveken át folytatott beszélgetéseink foslányaiból összefűzött gyöngysor. Csodálatos asszony volt, gyönyörű, bátor, természetes, vidám. Százegy éves korában temették, 2024-ben. Nagyon szeretett élni, pedig mennyi-mennyi szörnyűségen ment át! Boldog volt, hogy valamikor a kilencvenes évei végén elmehettünk letekinteni a városra a Szabadság-szobor tővéből egy téli éjszakán, s együtt egyensúlyoztunk a tükörsima jégen. Kedvelte a pezsgőt és a muskotályt, és mielőtt élete utolsó állomására néhány napra kórházba került, szeretett volna még egyet pezs-

gőzni. A metszett pohárból ez már csak egy papír szívószállal sikerült, de azért az élet egy kortynyi öröme volt.

Vagy ott a másik beszélgetőtárs, a hajdani balassagyarmati túszerdráma tárgyalója, a pszichiáter főorvos, aki ugyan ateistának mondta magát, de egyrészt tele volt gyerekkora bibliás reformátusságával, másrészt szeretnék olyan bizonyos lenni a magam üdvössége felől, mint az övéről.

Az olvasó megismerheti a hajléktalan költőnő történetét is, aki úgy imádkozott Jézushoz, hogy: „Szólj már apádnak, hogy segítsen.”

Aztán ott a súlyos alkoholizmusából gyógyult csillagszemű Eszter, aki hajléktalankórházunkban lett képzett ápolónő.

Erzsike, aki bántalmazó kapcsolatban járta be Európát, máig börtönben ülő bűnöző férjével, és bár kislánya védelmében nem akarja többé látni a férfit, azon sóhajtozik, hogy szép család lehettek volna.

És végül Károly, aki mindennek ellenére fejébe vette, hogy ő igenis föltámasztja a kisgazdapártot.

Az évek során lassan megtanultam, hogy alig-alig szabad közbeszólnom, véleményt nyilvánítanom. Engednem kell, hogy az előre megfontolt tervtől abba az irányba kanyarodjak a mese folyama, amerre az elbeszélő vezet, ahogy a patakok és folyók is tudják az útjukat az értől az óceánig. A beszélgető ember legnagyobb tudománya a hallgatni tudás. A másik az átélés, hisz minden történetben ott találok magamat barátként, lovagként, kislányként a bicikli váza alatt taposva a pedált, a csomagtartón a moslékos fazékkal, vagy a fegyverekkel farkasszemet néző főorvos után cipelve az ételes kosarat, mert a fiúknak, ha bűnözők is, muszáj enniük, hisz az éhség a fejlődésben lévő testet agresszívvá teszi.

*

Immár kifelé tájékozodom ebből a forrón szeretett, földszagú, ezer hangon éneklő világból, befelé igyekezve a semmibe függesztett üvegfalú aranyvárosba, melynek minden kulturális, földrajzi és vallási égtáj felé három-három kitért szárnyú kapuja van őrállók nélkül, hogy senki el ne tévessze a bejáratot, és hazataláljon. Mit mondok majd a küszöbön túl, szeretteim és az ősök ölelésében? Vagy egyszerűen csak jó lesz belélegezni a mindentudó csendet és ámulva szemlélni a valósággá lett álmot?

Szovjet Marcsa halála és megdicsőülése

Az 1919. augusztusi szekszárdi „népítélet” és utóélete

12

Szelíd pannon táj ölelte, korán fekvő, korán kelő kisváros, a gyengéd, párás, kék dunántúli dombok között szorgos bortermelő gazdákkal, csenevész kisiparral és a nyugodt felszín alatt robbanásig feszült társadalmi viszonyokkal.¹ „Vulkán”, ahogy negyven évvel később a regényes emlékezet feltámasztotta.² A Tanácsköztársaság már megbukott, a románok bevonultak Budapestre, sőt már a Dunántúl nagyobbik – keleti és északi részét is – megszállták. Ám nem az egészet. Szekszárdot sem. Itt a hatalom augusztus 4-én esett ki a kommün gyűlölt helyi irányítóinak a kezéből, akik este már a törvényszéki fogdában ültek. Augusztus 9-én este érkeztek meg a Szegeden megszervezett Nemzeti Hadsereg első egységei. Pontosabban a Prónay-század egyik kisebb egysége. Gömbös János főhadnagy vezette őket, Gömbös Gyula vezérkari századosnak, a későbbi miniszterelnöknek a testvéröccse, akinek alig három hónappal korábban volt itt az esküvője.³ Szegedről indultak

augusztus 4-én hajnalban, de két nappal a Dunán való átkelésük után már könyékig véres volt a kezük. A Szekszárdra érkezésüket megelőző napon – augusztus 8-án délután fél hatkor – Faddon megfogtak egy fiatal szabólegényt, volt forradalmi vádbiztost, egy lovaskocsi után kötötték, és végigvágattak vele a település utcáin, majd a falu szélén agyonlőtték. Derék munkát végezhettek, a helybéli plébános büszkén írta meg a plébánia eseményeit megörökítő *Historia Domusba*, hogy a „szerencsétlen itt fekszik a faddi temető oldalában, ahová hozzátartozói lopva temették el, mivel az egyházi temetést megtagadtam”.⁴

A tiszték aztán Szekszárdon is egyből munkához láttak. Első útjuk a törvényszék épületében található fogházba vezetett, félholtra verték a foglyokat, majd miután kifáradtak, kiadósat mulattak a vörösbor városában. Másnap, augusztus 10-én pedig a vasárnap délelőtti szentmise után „népítéletet” rendeztek. A fogházban az igazságügyi hatóságok tiltakozása a készülő akció ellen eredménytelen volt, a segítségül hívott katonai karhatalom – a feloszlásban lévő volt vörösezred – már nem jelentkezett, a kisszámú fogházórség pedig megtagadta a fegyveres el-

¹ Tóth Zoltán: Szekszárd társadalmi és társadalmi átalakulásban. Budapest, Akadémiai, 1989.

² Szabó Lajos: Szekszárdi vulkán: veterán visszaemlékezés. Szekszárd, MHS Tolna Megyei Elnöksége Nevelési Osztálya, 1959.

³ Marosi Tibor József: A Prónay-különítmény tevékenysége Tolna megye Duna-parti településein 1919-ben.

Archivnet 18: 1-2 Paper: 2807, 19 p. (2018)

⁴ Uo.

lenállást a fenyegető magabiztossággal fellépő különítményekkel szemben, akik az államügyészt, sőt Pesthy Pál törvényszéki elnököt – Tolna megye tekintélyes birtokosát, a Bethlen-kormány későbbi igazságügy-miniszterét – is megfenyegették, nehogy az ügyészség ellenálljon a „népítéletnek”.⁵ Az előzőleg megvert, megkínzott foglyokat a fél szemén fekete kötést viselő Vértessy Károly tartalékos huszárfőhadnagy vezetésével kivitték a templom előtti térre, egyenként hordóra állították őket, majd miután a nép „döntött” a sorsukról, mint a kutyákat, pórázon kivitték a vásártérre. Szám szerint tizenhetet. Közülük nyolcat a Gömbös-különítménnyel érkezett Bibó Dénes hadnagy, okleveles gépészmérnök – egyébként a budapesti sportéletben közismert motorke-rekpáros versenyző – a gemenci út melletti eperfákra, rengeteg ember jelenlétében akasztotta fel. A háborút végigverekedő aransarkantyús vitéz – aki a Tanácsköztársaság időszakában Szántó Béla hadügyi népbiztos sofőrjeként is szolgált – biztos kézzel fonta a fehér ruhaszárító köteleket a már se élő, se holt elítéltek nyakára. Akiket előtte a város fényképészeivel is megörökítették, a híres-hírhedt fotográfia azóta a fehérterror legismertebb vizuális jelképévé nőtt. Az viszont kevésbé ismert, hogy a törékeny egészségű

⁵ A szekszárdi Népbíróság 101/1946-30 számú ítélete Hollós Havranek János bűnperében ÁBTL - I.-3.1.9.- I. s. - V-105075, 16, 19. L. még K. Balog János: Vádirat helyett (A fehérterror Tolna megyében). In Tanulmányok Tolna megye történetéből VI. Szekszárd, Tolna Megyei Tanács Levéltára, 1975, 185. Vö. Bodó Béla: A fehérterror. Antiszemita és politikai erőszak Magyarországon 1919–1921. Budapest, Napvilág, 2022, 209–211.

őreg katolikus apátplébános, Fent Ferenc háromszor szólta a jelenlevők-höz, hogy mennyire helytelen a szenvedélyekre és bosszúvágyra hallgatva népítélet alapján dönteni. Hiába könyörgött, végül őt is megfenyegették, a kivégzéseket pedig végrehajtották.⁶ Az eseményekről másnap a kivégzőosztag tisztjei – magukat kissé hányaveti módon a *Magyar Nemzeti Hadsereg Szegedi különítményeként* azonosítva – lakonikusan rövid jegyzőkönyvet készítettek: „A magyar hűm. [Hadügyminisztérium] VI. osztályának parancsa alapján a mai napon a következő egyéneket a nép egyhangú akarata és ítélete alapján kivégeztük Aranyos, Tánczos, Mauthner, Soós, Ocskó és Bertók »elvtársakat«. Vádjaik írásban az ügyészségnél.”⁷ Ami a bumfordi megfogalmazás ellenére is világosan dokumentálta, hogy a „népítélet” spontaneitása ügyes ren-

⁶ Kivonat a szekszárd belvárosi Historia Parochiana-ból. Fent [Ferenc] apát sajátkezű jegyzete MNL-TML-XXXV.1.d., MSZMP MB Archivum, Gy/a 39. Az apátplébános az egyébként evangélikus vallású Pesthy államügyész kérésére sietett a helyszínre. L. A szekszárdi Népbíróság 101/1946-30 számú ítélete Hollós Havranek János bűnperében ÁBTL - I.-3.1.9.- I. s. - V-105075, 17.

⁷ Magyar Nemzeti Hadsereg Szegedi különítmény 1919. augusztus 11. In Horthysta bírósági anyagok – 1919–1920-as különítményes gyilkosságok ügyében ÁBTL 4-1- A. 830. 362. Az augusztus 10-én kivégeztettek teljes neve: Soós Sándor megyei direktórium elnök, Aranyos György megyei kormányzótanácsbíztos, dr. Tánczos Vendel és Kovács Sándor vádbiztosok, Bertók (Scheibner) Róbert kerületi gazdasági hivatalvezető, Mautner Gyula, Ocskó László és Deák Mihály megyei direktórium tagok. L. MNL-TML-XXXV.1.d. Magyar Szocialista Munkáspárt Tolna megyei Bizottság Archivuma (MSZMP MB Archivum) Korabeli iratok vagy róluk készült hiteles másolatok, Gy/a-38 Gál (illetve Gaál) Dezső visszaemlékezése; vö: Vendel István: Szekszárd megyei város monográfiája, Szekszárd, 1941, 285. K. Balog János: i. m. 166.

dezői fogás volt. A polgárháború káosza, a kommunizmus ámokfutása igazából ragyogó ürügyként szolgált arra, hogy a háború végén szerep nélkül maradt, anyagilag lerongyolódott s most Horthy Miklós körül csoportosuló tisztikar a történelem sebesen forgó színpadán megvetesse a lábát. Véres csizmaszárral, lúdtollal ékesített Bocskai-sapkában, sűrűn csapkodó lovaglóostorral a kezében. Szekszárdon egyébként a vörösterrornak egyetlen, kiegyenesített kaszával a kezében elesett, földműves áldozata volt, akit utcai harcban lőttek le a júniusi ellenforradalom napjaiban.⁸

Egy héttel később folytatódott a gyilkos népünnepély. Vasárnap volt megint. Nagyboldogasszony napját követő vasárnap. Piros betűs ünnep. Elemi erővel tűzött a nap. Hideg tavasz és hűvös nyárelő után tomboló, igazi forróság.⁹ A délelőtti napsütésben fekete tömegben gomolygott a nép a belvárosi templomból, sokan jöttek be a környező településekről is. Az emberek szokatlanul élénkek voltak, mindenkit a Nemzeti Hadsereg, pontosabban a szegedi 46-os gyalogezred bevonuló katonái érdekeltek – élén a kárpáti harcterek és Doberdó poklát egyaránt megjárta s a szegedi vörös katonaságot lefegyverző Diendorfer Miksa alezredessel –, s akiket a város hivatalába csak imént visszahelyezett helyettes polgármester, Vendl István fogadott. Maga is ezüst vitézségi éremmel, Károly-csapatkeresztel, Signum Laudisszal stb. kitüntetett fronthar-

cos.¹⁰ De az egyszerű emberek is kíváncsian álltak körül a tollas sapkás „fehéreket”. Köztük a gyalogdandár törzstisztjeit, Pápay László főhadnagyot, Németh József tábori lelkészt és még néhány más tisztet.¹¹ Csupa érdeklődés volt minden arc. Nő, férfi egyaránt. Legalábbis Pápay főhadnagy bizalmas feljegyzéséért papírra vetett, s 1926-ban a Hadtörténelmi Levéltár részére átadott, eddig soha nem idézett emlékezései szerint, amelynek elbeszélését követjük, mivel szemtanúként adott részletes, ha nem is teljes és nem is mindenben pontos leírást a bizarr módon lefolylt tragikus eseményekről.¹² A tömeg a mise végével sem oszlott szét, mintha érezte volna, hogy ismét rendkívüli események részese lehet. Igazuk volt, előző este a Gömbös-különítményhez tartozó, szekszárdi születésű Haidekker Károly huszár főhadnagy – megint egy újabb huszár! – azzal a kéréssel fordult Bartal Aurél főispán-kormánybiztoshoz, engedélyezze, hogy másnap a mise után népgyűlést tartsanak, amelyen „vázolják a kommunizmus káros hatását és borzalmaikat”.¹³ Késedelem nélkül, még aznap megkapták az írásbeli választ, a fő-

¹⁰ 1921-től vitéz Vendel István, 1921–1944 között Szekszárd polgármestere. Diendorferhez l. Hirn László: A negyvenhatosok fegyverben 1914–1918. Szeged, 1933, 16.

¹¹ Németh József Amerikában kezdődött s ott is végződött kalandos papi pályafutásáról l. Vágfalvi Zoltán: A kovászos uborkától az újvilági plébániáig: Németh József emlékezete. Szeged: a város folyóirata: várostörténelmi és kulturális magazin 35: 12 pp. 7–15., 9 p. (2023) online: http://szegedfolyoirat.sk-szeged.hu/2024/02/26/vagfalvi-zoltan-csaba-a-kovaszos-uborkatol-az-ujvilagi-plebaniaig/#_ednref29

¹² Pápay László: Szekszárdi népitélet. HIL TGY 2.0176. (1926. szeptember 8.)

¹³ K. Balog János, i. m.

⁸ Vendel István: i. m. 265. Vö. K. Balog János i. m. 197–198.

⁹ Dr. Réthly Antal: Hazánk időjárása a múlt évi (1919.) május–december hónapokban. Időjárás, 1920/1, 8.

ispán-kormánybiztos engedélyezte a másnapi népgyűlést, amelyen az engedély tartalmát ugyanúgy határozták meg, mint a kérelemben: „vázolják a kommunizmus káros hatását és borzalmaikat”. Akár egy feketemise rituális forgatókönyvében. Hiszen a kérelmező és az engedélyadó teljesen tudatában volt annak, hogy mi játszódott le egy héttel korábban, amikor szintén vázolták „a kommunizmus káros hatását és borzalmaikat”. A Szegedről frissen érkezett Pápayék viszont erről mit sem sejtve, lassan indultak le a templomból a Garaytérre. Meghallgatni az első térzenét a szekszárdi korzón. Mintha csak a kedélyes Mikszáth-regény, a Nosztyfi regényét olvasnánk – bár hol voltak már a békebeli nyalka huszárménték s a csillogó huszárkürtök!

A hullámzó emberáradatnak utat engedve a római katolikus plébánia elé tértek ki, először nem sok figyelmet vetve a városház felé forduló népre, mert azt hitték, hogy megszokott politikai propagandabeszéd következik. Ám hirtelen elhalkult a tömeg moraja. A városház ablakában megjelent egy férfi, és hangosan beszélni kezdett a néphez. A Szegedről érkezett tisztek azonnal felismerték a szónok markáns vonásait, a tömött bajusszal övezett, előreugró állú, szúrós, fekete szemű férfit, akinek arcára torz vonásokat rajzolt az állandó monokliviselés. K. Pethes László kétszáz holdas járszági földbirtokost, aki ugyan még csak 35 éves múlt, de már sokat látott, sokat próbált politikus és katonatiszt volt.¹⁴ 1918 őszén a felvidéki Selme-

bánya Károlyi Mihály által kinevezett főispánja, a Tanácsköztársaság elől Szegedre menekült hivatásos ellenforradalmár, a Károlyi Gyula által 1919 júniusában megalakított szegedi ellenforradalmi kormányból kimaradó hangos elégedetlenek egyike, zsidó tiszteket kommunizáló krakéler, vagy mondhatjuk így is: a hírhedtév vált „szegedi gondolat” – Üsd a zsidót! – egyik első gyakorlati megvalósítója a Tisza-parti városban.¹⁵

A tömeg szomjasan szívta magába az izzó szavakat, s minden második mondatnál felzúgott a helyeslés: „Úgy van! Jól beszél!” A szónok pedig látta, érezte, hogy mondanivalója lényegére térhet, a tömeg bizonynyal követni fogja. Felszívított ajkán a kérdés: „Mit érdemelnek azok, akik elárulták a hazát?” Egyszerre levegőbe emelkedett ezer meg ezer kar – valószínűleg egyébként nem volt az ezer, legfeljebb néhány száz – s az izzó dühtől szinte tajtékozó szájjal ordította a tömeg: „Halált! Kötele! Agyon kell verni őket!” Ebben a pillanatban Németh tisztelendő hirtelen, minden szó nélkül ellépett Pápayék társaságából. K. Pethes László is gyorsan lekanyarította beszédét, hogy a „népítélet”-nek minél hamarabb „szabadfolyást” engedjen. A tömeg pedig újból gomolyogni kezdett a templom irányába fordulva, ahonnan várta az újabb láttnivalót.

Pethes László. In Archontológia, Jász-Nagykun-Szolnok Megye Közigazgatási tisztviselői 1876–1990 <http://jnszmtisztviselok.hu/1876-1944/tisztviselok1876-1944/petheslaszlo/index.html> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 1.)

¹⁵ Kelemen Béla: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919) Szeged, 1923, 282. Vö. Kozma Miklós: Az összeomlás 1918–1919-ben. Budapest, Athenaeum, 1933, 247.

¹⁴ K mint Kecskeméthy vagy forrásokban váltakozva: Kechkeméthy esetleg éppen csak K. Életéről röviden I. Bojtos Gábor: Kechkeméthy

Ami nem is késett. Tíz-tizenkét tollas sapkás, szedett-vedett felszerelésű egyenruhás emberekből álló osztag vonult a térre, parancsnokában s a bekötött szemű huszár főhadnagyban Pápay felismerte a szegedi bajtársat, Vértessy Károlyt.¹⁶ A kis osztag a templom felé vette az irányt, majd a templom mögött eltűnt a törvényszéki fogház kapujában. Pápay főhadnagy és maradék társasága eközben megálltak. Karba tett kézzel várták, vajon mi következik, de eszükbe sem jutott közbeavatkozni, sőt Pápay leírása szerint többé-kevésbé azonosultak is a „megérdemelt népitétellel”.¹⁷ Akikké a világháborús front poklában sohasem lehettek, most azzá váltak: egyszerű nézőkké. A műsor, bár kisebb léptékű, de hasonló volt: intézményesített embergylkolás. Nem ismerték fel, vagy nem akarták, vagy a legvalószínűbb, hogy nem volt bátorságuk felismerni a polgárháború előttük formálódó fondorlatos valóságát, a rafináltan előkészített és megrendezett színjátékot. Most a templom mögött előbb a fehér tollas katonákból álló szuronykoszorú vált ki a fekete embergomolyagból, a koszorúban pedig elcsigázott emberek halált sejtő arca sárgállott. Pápay nyolcat számolt, valójában heten voltak.¹⁸ A tö-

meg vad indulattal, ökölbe szorított kézzel fenyegetőzött, egyre erősebben tombolt az üvöltés: „Agyon kell verni őket! Kötelet! Halált!” Amint a menet közelebb ért, Pápayék meglepődve vettek észre a foglyok között egy fiatalasszonyt. A körülöttük állók készségesen magyarázták, ki is ő: a hírhedt „Szovjet Marcsa”. Bondy Lipót jómódú szekszárdi zsidó kereskedő elvált felesége, leánykori nevén Dezső Mariska, a szekszárdi pénzügy-igazgatóság irodavezetőjének a leánya.¹⁹ Fekete szemű, kövérkés, mégis markáns vonású zsidó nő, aki a lincselésre készülők állítása szerint minden rossznak a szelleme volt a bukott bolsi direktóriumban. A szekszárdi ellenforradalmi felkelés napjaiban állítólag két szóval döntött az emberek élete felett: „Svájcba küldeni!” – és az illető sorsát örökre megpecsételte, mert ez a halált jelentette. (Természetesen *fake news* volt, Dezső Mária senkit sem küldött „Svájcba”, mert egyetlen közönséges rablógyilkos vöröskatonától eltekintve a Tanácsköztársaság ideje alatt

szovjetházi vezetőnő. Gál Dezső: i. m. illetve Vendel István i. m. 285., s velük megegyezően K. Balog János i. m. 168. Bodó Béla idézett művében tévesen 9 főben állapítja meg az áldozatok számát, hanyagul kezelve a Vendel István-féle leírásban szereplők ragadványneveit, ráadásul Bertók Róbertné és Dezső Mária két különböző személynek veszi. A leírásban más pontatlanság is akad, az ugyanezen a napon a megyehatáron agyonlőtt Cséby fivéreket Csécsynek nevezi. L. Bodó Béla: Fehérterror i. m. 211. (A hibák az angol eredetiben is megtalálhatóak: *The White Terror. Antisemitic and political violence in Hungary, 1919–1921*, London, Routledge, 2019, 184, 216.)

¹⁹ „Bondy Lipót szekszárdi ruhanagykereskedő folyó hó 30-án délelőtt 12 órakor tartja esküvőjét a szekszárdi izr. templomban Dezső Mariskával, Dezső Jakab szekszárdi pénzügy-igazgatósági irodaigazgató leányával.” Tolnamegyei Közlöny, 1909. május 27., 2.

¹⁶ Vértessy Károly később főhadnagyként szerelt le. 1945–1946-ban a Nemzetgyűlés kisgazdapárti színekben megválasztott tagja volt.

¹⁷ Pápay László: Szekszárdi népitétel. Gépelt kézirat a Hadtörténelmi levéltár (HIL) tanulmánygyűjteményében. Jelzete: HIL TGY 2.0176. (1926. szeptember 8.)

¹⁸ Prantner János Petrovics és Kovachich György városi, Bencze Ferenc Baka megyei direktóriumi tagok, továbbá Gróf Pál szovjet képviselő, Kecskés Ferenc lakásrekviráló, Wachtel Károly Gábor pénztintézeti direktóriumi tag és Bertók Róbertné Dezső Mária

senkit sem végeztek ki Szekszárdon.²⁰) A vármegye háza az 1919-es kommün alatt „Szovjet Ház” volt, itt sürgött-forgott az élelemszűk időkben ház- konyhafőnökként „Szovjet Marcsa”. Szó szerint a húsosfazék közelében. Már a június 24-i szekszárdi ellenforradalom idején lopással vádolták, állítólag egy hatszobás lakást rekviráltatott a „burzsuj” tulajdonostól, másoktól pedig fehérneműt vette el fenyegetéssel, a kerületi gazdasági hivatalt vezető férjével egy rövid időre már akkor is őrizetbe kerültek.²¹ Nem tudni, mi volt igaz a vádakból. A kommün zűrzavarában a magánbűnök és közerkölcsök szinte összenőttek. Dezső Mária halála után csupán egy eltulajdonított értékes vagyontárgyért akadt jelentkező, egy zongorát követelt vissza korábbi tulajdonosa, egy volt katonatiszt azzal, hogy azt beleegyezése nélkül „vette meg” és szállíttatta el tőle Dezső Mária, az érte – értéktelen fehérpénzben kapott pénzösszeget – a panaszos visszaszármaztatta a hagyatékba.

Pápay főhadnagy úgy látta, Szovjet Marcsa vonásai még mindig egykori szépségéről tanúskodtak, de az elmúlt napok szenvedései mély barázdákat szántottak az arcára. Egy héttel korábban „szovjet férjének”, Bertók Róbertnek a felakasztását kellett végignéznie – akitől gyer-

²⁰ Vendel István i. m. 26–270. A szerb megszállás alatt álló Pécs napilapjának értesülése szerint „...kivégezték a szekszárdi vörös uralom egyik legkegyetlenebb hősét, Bertók Róbertné is, akit általában »Szovjet Marcsának« hívtak. Őt is fel akarták akasztani, de később ettől elálltak. Ez a hisztérikus asszony Sztankovászky földbirtokos 6 szobás lakását rekviráltatta magának. De elrekviráltatta sok család fehérneműjét is.” Szekszárd a vörös uralom után. Dunántúl, 1919. szeptember 3., 3.

²¹ Tolna Megyei Tanács, 1919. július 3., 7.

meket várt, s amelyről mindenki tudott, hiszen már a hetedik hónapban volt, azonban a fogházban elszenvedett kínzások következtében elvetélt. (Egy későbbi visszaemlékezés szerint Haidekker taposta ki belőle őrjöngve a magzatát.²²) Most égő szemekkel, mereven hordott fejfel haladt az élen, s csak néha szólt Németh József páterhez, aki szintén sápadtan gyalogolt a foglyok mellett – Pápay kenetteljes megfogalmazása szerint – „megadni nekik az utolsó vigasztalást, ami mindenkit megillet, mielőtt az Úr ítélőszéke elé lépnek”. A Garay téren továbbra is, mit sem sejtve játszott a katonazenekar. Az utcagyerekek kiabálva ugrándoztak a tömeg élén, s néha megállva visszatekingettek, vajon jönnek-e utánuk, mintha félték volna elszalasztani az ígérkező látványosságot. Amit Pápayék sem szalasztottak el. Mentek a tömeggel a Garay téren át a vásártér felé. A katonazene végre elhallgatott. Megélnékültek a házak ablakai, a tömeg pedig folytonosan nőtt és hömpölygött. Kiszáradt torokkal, csillogó szemekkel várta, hogy beteljesedjen, ami elé gátat vetni emberileg akkor lehetetlen volt. Egy egyszerű parasztasszony sajnálkozni kezdett: „Jaj, Istenem, szegények!” Ám a parancsnokló őrnagy, Rátvay Imre zászlóaljparancsnok hallva ezt, rákiáltott, hogy ő is oda kerülhet közéjük, ha tovább jajveszékel. Az asszony halálra ijedten kezdett magyarázkodni, hogy ő tudja, mennyire megérdemelték, de azért mégis...

A vásártér felé haladva Pápay főhadnagy végigtekintett a tömegen, s ott látta a kisváros társadalmá-

²² Szabó Lajos: Szekszárdi vulkán, i. m. 152.

nak minden rétegét, az egyszerű parasztoktól a fiatal úrileányokig. Az emberek útközben hangosan, szinte kiabálva beszélgettek a megérdemelt büntetésről, de voltak olyanok is, akik túlságosan emberségesnek találták az agyonlövést, ami az elítéltekre várt. Pápay az erkölcsök forradalom alatti elfajulását vette ki mindebből. A vásártérre érve az osztag elérkezett a vasúti töltéshez, ahol már önkéntes rendezők is akadtak, akik a tömeget visszatartották az azonnali lincseléstől. A vásott gyerekhad egy része felment a három-négy méter magas töltésre, hogy minél magasabb helyről láthassa a kivégzést, alig lehetett őket onnan elkergetni. A tömeg félkör alakban vette körül a vesztőhelyet. Mint ha egy cirkuszi arénát álltak volna körül. A töltés aljában felállították a halálra szántakat, akiknek többsége némán, remegve állt, és várta sorsának eljövételét. Volt közöttük iparos, munkás, paraszt, fiatal és öreg. Katolikus, református, zsidó. A bal szélen állt az egyetlen nő, „Szovjet Marcsa”. Mereven, mint egy élő szobor. Mintha nem tudná, hogy mi fog vele történni, mintha önkívületi állapotban lett volna. Ekkor előlépett egy hórihorgas tartalékos tüzér hadnagy, s néven szólítva az egyes elítélteket, megkérdezte a néptől, hogy ki tud az illető védelmére felhozni valamit, és végül mit érdemel. Egyiknek akadt jóakarója, de az is megbánhatta, mert Pápay szerint kevésen múltott, hogy a feldühödött tömeg őt is oda nem lökte az elítéltek közé.²³ Néhány elítélt ugyan próbált

dadogva védekezni, de esélyük sem volt, hangjuk elveszett az „Agyon kell mind lőni!” felkiáltások között. Pápay pedig eltűnődött azon, hogy egy ügyesen kihasznált pillanatban mi mindenbe belevihető a tömeg. Szerinte pár lázító szóval a legjobb hazafit és ellenforradalmárt is ki lehetett volna végeztetni ott és akkor. (Azt sajnos nem tudjuk, hogy ez a megállapítás már ott és akkor megfogalmazódott-e benne, vagy csak amikor a fehérterror zavaros és szennyes árjának elvonultával papírra vetette elbeszélését.)

A tollas, katonaruhás kivégzőosztag tíz-tizenöt lépésre felállott az elítéltekkel szemben. Már csak a „Tűz!” vezényszó hiányzott, amikor valaki közbekiáltott a tömegből: „Le a kabátokkal!” Erre újból előlről kezdődött minden, hogy minél tovább tartson a halál mulatsága. Az elítéltek levetették kabátjukat – nagy kincs volt akkoriban, sokan tartottak rá igényt. Ismét pár pillanat, s a puskák „kész”-ben a melleknek irányítva. Elhangzott a vezényszó, eldőrdültek a lövések, de az izgatottságtól remegő kezekből leadott sortűz nem sok eredményt hozott. A nyolc elítéltekből alig néhány esett a földre, sőt az egyik újból felugorva még kegyelemre emelte kezét.²⁴ „Kegyelem nincs, csak az Istennél!” – hallotta Pápay. A nép üvöltve biztatta a puskásokat. Szovjet Marcsa az első lövés után még állt, s a lövés pillanatában csak éppen megrándította a fejét. Rátvay őrnagy, látva a sortűz

²³ Pápay elbeszélésével ellentétben valójában ketten emeltek szót Kovachich Györgyért, Landauer Dezső és Debulai József. L. A szek-

szárdi Népbíróság 101/1946-30 számú ítélete Hollós-Havranek János bűnperében ÁBTL - I.-3.1.9.- I. s. - V-105075, 18.

²⁴ Kovachich György L. B. I.: „Csak az volt a bűne, hogy Petőfit szavalt”. Emlékezés 1919-re. Tolna Megyei Népujság, 1957. március 23. 3.

sikertelenségét, előszólitott két zászlójában szolgáló tiszthelyettést. Ezek végeztek végül a vonaglókkal, jobbról és balról, közvetlen közelből adva meg nekik a megváltó halálos lövéseket. Hosszú másodpercekig tartott így is a kegyetlen végjáték, amíg mindegyiknél beállt a halál. Pápay tudósítása szerint a nép „ki-elégülten, zajjal és szitkozódva még egy ideig a hullákat nézegette, melyektől nem is olyan régen rettegve félt”. Egy úriasan öltözött férfi azzal a kéréssel fordult az egyik jelen lévő tiszthez, hogy engedje meg a halottak egyikéről a sárga francia cipőt lehúzni, mert azt tőle „kommunizálták el”. Dél volt. A rekkenő hőségben a tömeg lassankint oszladozott.

Pápayék is elhagyták a teret. Útközben összetalálkoztak Németh páterrel, aki elmesélte hihetetlen küldetését. Ő, ellentétben tisztársaival, nem maradt néző. Amikor látta, hogy a halálos „népítélet” elkerülhetetlen, egyenesen a fogházba ment, ahol papi voltát igazolva felkereste az egyes elítélteket. Meggyóntatásukra idő már nem volt, így a katolikus egyházjog szerint a „megbánás felkeltése” után azonnal feloldozta őket. Pár pillanat alatt készen volt a férfiakkal, s végül felkereste cellájában Bertók Róbertné, akinek vallása után érdeklődve azt a választ kapta, hogy „zsidó”. Erre megkérdezte tőle, hogy mi az utolsó kívánsága? A nő, miután pártfogásába ajánlotta két, előző házasságából való kisgyermekét, a legnagyobb meglepetésére azt kérte még, hogy keresztelje meg, mert régi vágya felvenni a keresztséget. A megdöbbsent lelkész abban a hitben, hogy a fiatal nő ezzel a tettevel a halált véli elkerülhetőnek, megmagyarázta neki,

hogy megkeresztelése a sorsán mit sem változtat. Bertókné nyugodtan jelentette ki, hogy tudatában van ennek, és kérését továbbra is fenntartja. Erre Németh páter a cellában lévő pohár vízből megkeresztelte, s „utolsó lelkivigasztalásban” részesítette.²⁵

A zsidó lánynak született Dezső Mariska, „Bondyné”, ahogy első férje után ismerték a szekszárdiak, vagy Szovjet Marcsa, ahogy csúfolták kivégzése alatt, Bertók Róbertné néven, akivé a Tanácsköztársaság laza házasságjoga jóvoltából lehetett rövid földi életében, katolikusként halt meg. Halálának bejegyzése megtalálható a szekszárdi belvárosi római katolikus plébánia halotti anyakönyvében, megegyezően a

²⁵ Bertók Róbertné *in articulo mortis* katalizálását megerősíti a Szekszárd Belvárosi Plébánia 1919-es halotti anyakönyve, 265. oldal 213/1919 (online: <https://e-archivum.pecsi Egyhazmegye.hu/hu/fondjegyzekek/PEL.III/PEL.III.1-251/PEL.III.130-1911-1924>). Az eseményt ismerteti a Tolna Megyei Levéltárban őrzött Szekszárd belvárosi plébánia Historia Domusának kivonata is: „...augusztus 17-én még 7 ember köztük egy nő is, végeztetett ki a vasúti töltés mellett kommunistaság vádjával, ugyancsak népítélet alapján, agyonlövés által. Ekkor már itt volt a Szegedről érkezett fehérkatonaság s a kivégzettek a katonasággal érkezett tábori lelkész látta el az Egyház kegszereivel. A katolikusok ekkor is mind meggyóntak és megáldoztak, sőt a köztük levő zsidónó özv. Bertók Róbertné Dezső Mária közvetlenül a vesztőhelyre való indulás előtt a fogházban felvette a kereszttség szenttségét. Az ezen alkalommal kivégzettek közt négy szekszárdi lakos volt, névleg Prantner János, Kecskés Ferenc, Bence Ferenc, és Gróf Pál, valamennyien kath. földművesek. Rajtuk kívül, mint ötödik szekszárdi lakos volt az előbb említett nő is. A kivégzettek között katolikus volt 5, illetőleg a megkeresztelt nővel együtt 6, és zsidó felekezetenélküli 1.” Historia Parochiana Szegszard (Pécsi Egyházmegyei Levéltár) PEL. III.130 Szekszárd-Belváros 40.

Pápay László által megírtakkal.²⁶ A katolikus halotti anyakönyvekben van arra is egy rovat, hogy melyik lelkész temette el az elhunytat, ide viszont Fent Ferenc apátplébános csak annyit írt lakonikusan: „a Rabbi”. Aligha akadhat ennél különösebb római katolikus anyakönyvi bejegyzés, mely minden katolikus kánonjogi rendelkezésnek ellentmond. Mégis így van. Végakaratóval ellentétben zsidó családja és zsidó sorstársai Dezső Máriát halálában sem engedték el maguk közül, s ezt az idős, emberséges apátplébános is tudomásul vette. Ugyanis a római katolikus egyházközséghez hasonlóan a szekszárdi izraelita hitközség is sajátjaként vezette be halottai közé, a hivatalos állami halotti anyakönyv viszont – újabb csavar a történetben – felekezetenkülüként regisztrálta a kivégzett fiatalasszonyt. Sírja a szekszárdi zsidó temető félreeső részére került.²⁷ Szerencsésebb budapesti sorstársa, Polányi Károly, a gazdag zsidó nagypolgárnak született, ateistából szocialista kereszténnyé lett társadalomtudós, egy öregkori, mára elfelejtett tanulmányában azt írja: „...alapvető zsidó mítosz a kereszténység őszinteségében való kétség, amelyet látszatra, ezt el kell ismerni, a zsidóság egész története igazol.”²⁸ A történelem bú-

vára persze nem tudhatja, kit és mit igazol a korszak veszélyes mocsarában elmerült zsidó fiatalasszony börtönbeli bádogpohárból való megkeresztelkedése élete utolsó órájában, azt viszont igen, hogy a minden törvényességet felrúgó népítéletek áldozatainak kihülő teteme felett indult hódító útjára a keresztény nemzeti újjászületés. Talán ezért is volt, hogy Pápay László 1926-ban, amikor beszámolóját – immár századosként – felterjesztette a Hadtörténelmi Levéltár igazgatójának, bevezetőjében lelkiismeretesen jelezte: „...ami a leírás nyilvánosságra hozásának, valamint felhasználásának idejét és módját illeti, ebben nálamnál illetékesebbnek, s hívatottabbnak tartom a Hadtörténelmi Levéltár igazgatóságát. A *Megjegyzés*ben feltüntettem a szereplő személyek, valamint a leírt eseményekről fényképfelvételeket készítő legszükségesebb és általam tudott adatait, hogy ezzel módot adhassak a leírás valódiságáról való meggyőződhetésnek. Egyben kérem az átvételt írásban elismerni tekintettel a benne foglaltak kényes természetére.”²⁹

Minden szempontból kényes ügy volt. Még el sem földelték az áldozatokat, de a kivégzésükről készült fényképfelvételeket már a szekszárdi kaszinó ablakaiban állították ki, hogy okulásképpen ország-világ lássa őket. Szekszárd neve s az augusztusi „népítéletek” rémisztő-borzongató híre gyorsan terjedt a forradalmak és ellenforradalmak sokkjából aléltnan ébredező országban 1919 kora őszén, s amikor Horthy Miklós fővezér október 7-én meglátogatta a várost, maga is kom-

²⁶ Szekszárd Belvárosi Plébánia 1919-es halotti anyakönyve, i. m. 265.

²⁷ A szekszárdi zsidó hitközsegnél található anyakönyvi kivonata online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MILEV_Anyakonyv_ek_03_21/?pg=199&layout=s (utoljára letöltve 2024. augusztus 1.) Állami halotti anyakönyvi kivonata: Özveggy Bertók Róbertné Dezső Mária hal. akv. 331/1919. Köszönöm Kóródi Máténak, hogy a dokumentum másolatát rendelkezésemre bocsátotta.

²⁸ Polányi Károly: A Galilei Kör hagyatéka, Új Látóhatár, 1960/6, 522.

²⁹ Pápay László i. m. 1.

mentálta a történeteket. „Rég készültem ide, ebbe a városba, ahonnan a magyar nemzeti hadsereg átkelven a Dunán, megindult második honfoglaló útjára. Dunántúl szenvedései mélyen érintették a Szegeden tartózkodó nemzeti hadsereget, de nem tudtak előbb elindulni, mert ezer akadály került útjukba. Fehérterrorral kürtölik tele a világot, pedig amit a nemzeti hadsereg művel, az nem terror, az büntető expedíció, de nem ártatlan emberekkel szemben, hanem azokkal, akik elárulták a magyar nemzetet, sárba taposták, vérig kínozták a magyar népet. Attól az apától, akinek fiát és leányait, attól a fiútól, akinek szüleit és testvéreit a pokoli kínzások ezer szenvedésin vitték át és életüktől fosztották meg a gaz uralom rablói, nem lehet mindig higgadtságot, a szenvedélytől mentességet kívánni. Gondoskodás történt azonban, hogy az érzelmek vihara ne ragadtassa el a hadsereget ezen büntető expedícióiban sem. A nemzeti hadsereg megindult. Veszprémbe és Győrbe már bevonultunk, holnap jön Székesfehérvár, azután megyünk tovább.”³⁰ Horthy Miklós fővezér – ma divatos kifejezéssel – eltartott kisujjal viszonyult az augusztusi véres drámához, de világosan jelezte hallgatóságának, a szekszárdi tömeges kivégzések esetében nem a nyomás alól felszabadult népharag spontán kitoréséről volt szó. A megtorlásokat gondosan előkészített forgatókönyvek alapján végezték. A szegedi kormány által Tolna-Baranya vármegyék meg nem szállt területére kinevezett kormánybiztos-főispán, Bartal

³⁰ Horthy Miklós. Tolnamegyei Újság, 1919. október 11., 1.

Aurél emlékirataiban lakonikus tömörséggel le is írta: „...augusztus 2-ikán jöttem át Szekszárdra, hol a hatalmat Tolna és Baranya megyék meg nem szállott területeire átvettem s erélyesen fogtam neki a rendcsinálásnak. A megyei rémuralom exponáltabb vezetőit, csupa elvetemült, gyilkos kommunistát sikerült nagy részben összefogatni és megérdemelt bűnhődésükhöz juttatni.”³¹ Bartal, Horthy Miklós bizalmasa a szegedi fővezérségen előkészített mestertervet valósította meg. A már idézett augusztus 10-i népipéletről fennmaradt tiszti jelentés a maga brutális katonai egyszerűségével is egyértelműen fogalmazott: parancsra tették. A fehérterror nem a felszabadult lelkesedés hullámaira ült fel, ilyen hangulat ugyanis nem volt sehol, hanem a fortélyos félelem eszközeivel mutatta meg, ki lesz az úr a vörös elnyomást és a fehér felszabadulást egyaránt kísérő általános apátia felett.³² Abban a városban, ahol a júniusi ellenforradalom leginkább azért fulladt kudarchba, mert Szekszárd népe „csak nagyon gyéren csatlakozott hozzá”, abban a Tolna vármegyében, amelynek népére az ottani birtokainak kezelését átvevő Bartal úgy emlékezett: „demokrata, sőt prolimentalitású és úrgyűlölő”.³³

³¹ Bartal Aurél: A behézai és ethrekarchai Bartal család. Karcag, Kertész Ny., 1937, 214.

³² L. Andrásy Gyuláné Zichy Eleonóra az öt nappal későbbi október 12-i székesfehérvári fővezéri látogatásról úgy tudósít, hogy „a városon kívül még van lelkesedés, de minél beljebb jövünk annál indifferensebb lesz a publikum”. Gróf ifjabb Andrásy Gyuláné Zichy Eleonóra: Napló 1917–1922, Budapest, Szépművés, 2018, 233.

³³ Uo. 208. A szekszárdi ellenforradalom gyenge lakossági támogatásához l. A vörös uralom elleni ellenforradalom megünneplése. Tolnamegyei Újság, 1939. július 5., 1.

Ahová a megérkező Prónay, „miután a népek közömbösnek mutatkoztak”, a lakosságot botozással és akasztással akarta felvillanyozni és felpaprikázni. Mindenekelőtt a zsidóság ellen. Az áldozatok többsége egyébként „keresztény” földműves volt.

Tolna megyében a fehér „felszabadítás” több mint háromszor annyi ember életét vette el erőszakosan, mint a vörös „rémuralom”.³⁴ Horthy fővezér két hónappal később ezért is részesülhetett hibátlan fogadtatásban Szekszárdon. A kivégzett bolsevik potentátok képeit ekkorra már eltüntették a kirakatokból, helyettük sárközi népviseletbe öltözött, festői látványt nyújtó lányok és asszonyok álltak sorfalat a fess, egyenes tartású fővezér érkezésekor. A siófoki fővezérség irányítása és cenzúrája alatt lévő dunántúli lapok pedig arról írtak, hogy „a sok üdvözlésből csak úgy sugárzott a magyar szívnek mélységes érzése, az az érzés, amely áthatotta azon pozsonyi országgyűlésen résztvevő nemesek szívét, amikor felhangzott

az a lelkes kitörés is: »Életünket és vérünket!«³⁵ Horthy fővezér minderre szerényen válaszolt, elmondta, hogy ő nem a szavak, hanem a tettek embere, s azt is, hogy a magyarok legsúlyosabb betegsége a „politizálási düh”. Ami Horthy szerint azonos a „turáni átokkal”. A tiszteletére rendezett díszében a fehér asztal mellett további hódoló hangvételű tósztokat hallgatott meg. Az augusztus 10-i akasztásokat végrehajtó tisztek által durván semmibe vett Fent Ferenc apátplébános a Nemzeti Hadsereg tisztikarát éltette, az augusztus 17-i tömeges kivégzést végrehajtó katonaság vezetője, Diendorfer Miksa alezredes pedig a katonaság nevében szintén azzal köszöntötte Horthyt, hogy „életünk és vérünk meggondolás nélkül áldozzuk, ha akarod, fővezérünk. Megyünk előtted, söpörjük az utat, hogy mielőbb diadalmasan bevonulhass oda, ahova kíván már hónapok óta a magyar minden szívdobbanása.”³⁶ Diendorfer aztán inkább meggondolta magát, s nyugdíjba ment, vagy nyugdíjba küldték, miután a másik hírhedt különítményvezér, Héjjas Iván főhadnagy rémtetteivel találkozott Szolnokon, de tisztársai – kevés kivétellel – mentek előre.³⁷ Ahogy Horthy írta emlékirataiban, acélseprűvel. Egészen 1944. október 15-ig, amikor a magyar tisztikar túlnyomó többsége már nem áldozta fel „meggondolás nélkül” magát a Legfelsőbb Hadúr szavára, hanem es-

³⁴ A Tolna megyei vörösterroznak Váry Albert koronaügyész-helyettes szerint a következő településeken voltak halálos áldozatai: Böleskén 2 áldozat, Dunaföldváron 3 áldozat, Kistengelicen 1 áldozat, Nagyszékelyen 1 áldozat, Pakson 4 áldozat, Páhi 1 áldozat, Szekszárd 1 áldozat, Tolna 2 áldozat, Tengelic 1 áldozat, Tamási 7 áldozat, Dombóvár 2 áldozat. L. Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Vác, 1923, 8, 38, 86, 98, 100–102, 123, 142, 144.; Vö. K. Balog János i. m. 204, ő az első hónapot tekintve 71 különítményes gyilkosságot sorol fel. Vö. Kórodi Máté: Adattár a Magyar Nemzeti Hadsereg tiszti különítményes csoportjai és más fegyveres szervek által elkövetett gyilkosságokról (1919. augusztus 3. – 1921. október 23.). Budapest, Clio Intézet, 2020, 12, 14, 19, 23, 26–27, 41, 44, 48, 54–57, 60–61. Részletesen dokumentálja a 82 kivégzett tolnai lakos fehérterror nyomán bekövetkezett erőszakos halálának körülményeit.

³⁵ Horthy Miklós. Tolnamegyei Újság, 1919. október 11., 1.

³⁶ Uo., 2. A Horthy-kultusz 1919. őszi eseményeihez l. Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz. Múltunk, 2009/4, 166–171.

³⁷ Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, Magvető, 1978, 127.

küjét megtagadva, a Magyarországot megszálló, de végső győzelmet ígérő németekhez állt át, s felesküdt Szálásra. Köztük a krónikáiról Pápay László is, ekkor már a keleti frontot megjárta ezredesként. Az emberséges katonatiszt ugyanúgy ment Nyugatra, parancsra, ismét csak tehetetlen nézőjeként a történelemnek és saját történetének.³⁸ *„Ein jeder hat Deutschland verlassen, Ungarn war dort bis zum letzten Atemzug”* – Mindenki elhagyta Németországot, csak Magyarország volt vele az utolsó lélegzetvételéig” – jellemezte a volt vezérkari főnök, Szombathelyi Ferenc néhány nappal a kormányzó fegyverszüneti proklamációja előtt a magyar ámokfutást. Néhány hónap, s kiderült, nem jól számítottak. Sem a kelletlen Pápay, sem fanatizált tisztársai. 1945-ben fordult a kocka.

Mint az egész országban mindenütt, a második világháborús vereség után Szekszárdon is átírták a történelmet. Főleg a közelmúltét. A tegnapi hősök Szekszárdon is „fasiszta” gazfickókká, a tegnapi gazfickók „antifasiszta” hőökké lettek. Vendl Istvánt például, aki időközben Horthy Miklós kegyelméből vitéz Vendel István lett, s negyedszázadon keresztül Szekszárd polgármestere. Ellene Szekszádról írott 1941-es monográfiája, illetve annak a Tanácsköztársaságról írott fejezete miatt indítottak népbírósi eljárást. A feljelentés szerint munkájában „fasiszta és demokráciaellenes kitételeket használt”, és a „bolsevizmus és demokrácia ellen izgatott”. (1945 után demokrácia és bolseviz-

mus a hivatalos politikai szótárban ugyanazt jelentette, a népi demokrácia nagyobb dicsőségére.) Le is tartóztatták a szívbeteg embert, ám a népszerű városvezetőt 1946 végén még bizonyítékok hiányában nem lehetett elítélni.³⁹ Az ítélethirdetésen zsúfolt volt a tárgyalóterem, s a könnyező közönség tapssal vette tudomásul a „fasiszta” városvezető felmentését. A modern Szekszárdot megteremtő Vendel ugyan szívből utálta a bolsevizmust, talán helyeselte is az 1919-es augusztusi lincseléseket, de nem volt fasiszta, s valószínűleg antiszemita sem. 1944 tavaszán szembeszegült a zsidók elkülönítését elrendelő kormányzati rendelkezésekkel, s nem alakíttatott ki a megyeszékhelyen gettót. Sőt a helyi nyilas pártház létrehozásához sem utalt ki párthelyiséget, ezért a Sztójay-kormány belügyminisztere, Jaross Andor áthelyezéséről döntött. Mivel Vendel István a döntést nem fogadta el, nyugdíjazták.⁴⁰ De ezt 1945 után nem tudták be érdemének, az ÁVH 1949-es környeztanulmánya szerint „a mai rendszerbe beilleszkedni nem tud, a demokrácia részére politikai szempontból teljesen megbízhatatlan”.⁴¹ A Rákosi-korszakban kulákként leplezték le a kicsiny megmaradt földjén gazdálkodó idős embert, „aki beadási kötelezettségét nem teljesítette, s 3 fejadagrészt tartott vissza olyanok részére, akik nem tartoznak a családjába”.⁴² 1967-ben magányosan halt meg elő-

³⁹ Letartóztatták Szekszárd volt polgármesterét. *Kis Újság*, 1946. november 26., 3.

⁴⁰ Dr. Dobos Gyula: Neves szekszárdiak. In *Szekszárd a XX. század első évtizedeiben – Tanulmányok és képek*. Szekszárd, 2002, 428.

⁴¹ *Uo.*, 429–430.

⁴² *Leleplezett szekszárdi kulákok*. Tolnai Napló, 1952. január 29., 4.

³⁸ Hausel Sándor: „...Uraságok szép kastélyaival díszeskedik...” : Bercel története. Bercel, Önkormányzat, 2008, 451–452.

hegyi kis szőlejeiben, elhunyt csak az anyakönyvi rovat apróbetűs hírei között szerepelt.

Diendorfer Miksát a korai nyugdíjba menetel sem mentette meg a Jászapatiba való kitelepítéstől 1951 nyarán. Ez utóbbit a Doberdó fennsíkján száz halált túlélt katona már nem élte túl. Horthyista katonatiszt volt, ráadásul „szegedi”, akinek szép budapesti lakása volt. Nem úszta meg szárazon K. Pethes László sem, aki kanyargós, de kudarcba fulladt két világháború közötti politikai karrierjét zajos turanista handabandázással kompenzálta – „Merjünk újra nagyra lenni! Nem vagyunk egyedül! Ezermillió turáni fajtestvérünk áll a hátunk mögött!”⁴³ –, 1947-ben kétévi börtönbüntetésre és teljes vagyonelkobzásra ítélték.⁴⁴ Igaz, nem szekszárdi szereplése, hanem fékezhetetlen antiszemita nyelve miatt. A nyíregyházi népbíróság ítélete szerint, amikor átvette Szabolcs megyei birtokát korábbi zsidó bérelőjétől, úgy fogalmazott a gazdasági cselédeknek: „Kedves Fiaim! Megszabadítottalak benneteket a zsidóktól, hogy ne legyetek zsidószolgák. Ezentúl nem a zsidókat, hanem egy magyar urat fogtok szolgálni, aki benneteket vezetni fog, a zsidókat pedig ki fogjuk füstölni még az országból is.” Ha megharagudott, cselédségét korbaccsal verte, a közeledő orosz hadsereget pedig „büdös muszkáknak” nevezte. A vádak alátámaszthatja, hogy Pethes még 1944 októberében is úgy keresett „erélyes” gazdatisztet szabolcsi birtokára, hogy kikötötte:

„fajmagyarok előnyben”.⁴⁵ Pedig ekkor az oroszok már tényleg a „spájbán” voltak.

Nála jóval szerencsésebben járt Vértessy Károly, mindkét szekszárdi népitélet „főrendezője”. A két világháború között családi birtokán gazdálkodott, politikai bukdácsolás helyett az üzleti életben szárnyalt, 1945-ben pedig kispap színekben nemzetgyűlési képviselővé is megválasztották. 1946-ben aztán kiderült gyilkos múltja, de idejében Nyugatra szökött a letartóztatás és a biztos halálos ítélet elől. Ott egészen 1956-ig aktív részt vállalt az emigrációs közéletben, aztán nyoma veszett. A másik főrendező, az augusztus 17-i népgyűlés előkészítője és a beszámolókat szerint másik szónoka, Haidekker Károly nevét megmagyarosítva, vitéz Hanthy Károlyként a kakastollas rendvédelemben, a csendőrségnél csinált karriert, amelynek csúcán, az 1940-es évek elején csendőralezredes és a székesfehérvári csendőrosztály parancsnoka lett. Ez utóbbi minőségében a frissen festett rámpákon személyesen ellenőrizte a város sokezres zsidóságának bevagonírozását 1944 kora nyarán, majd csendőr pótzászlóalja parancsnokaként részt vett az utolsó revíziós magyar „sikerben”, Arad tíz napra történt visszafoglalásában 1944 szeptemberében. Abban a tíz napban, amikor Arad újra magyar volt, szintén összefogtak és agyonlőtték egypár zsidót, ám a város tízezres zsidó közösségének kiirtására már nem maradt idő.

⁴³ Nagysikerű turáni ünnepség Marosvásárhelyen. Székely Szó, 1943. március 9., 4.

⁴⁴ Két év börtönre ítélte a népbíróság Pethes Sándor volt főispánt. Magyar Nép, 1947. március 18., 2.

⁴⁵ Uo. A vádak alátámaszthatja, hogy Pethes még 1944 októberében is úgy keresett „erélyes” gazdatisztet birtokára, hogy kikötötte: „fajmagyarok előnyben”. Köztelek, 1944. október 8., 753.

Hanthy-Haidekker aztán harcoló alakulatával menekült Nyugatra, s az angol zónában került hadifogságba. A magyar kormány kérte ugyan a kiadatását, de ezt szerencsésen elkerülte, 1949-ben Kanadában telepedett le, biztos, ami biztos, ismét új vezetéknevvel, immár Halmay Károlyként. A nőverő hajdani huszár túl a hatvanon újránősült, de sokra már nem vitte, kórházi takarítóként dolgozott, mielőtt az agyvérzés le nem döntötte a lábáról, s még három évig vergődött bénán, tehetetlenül, ágyhoz kötött keserű agóniában. Az emigráns csendőrlapok bensőséges bajtársi kegyelettel búcsúztatták.⁴⁶

Mondhatnánk a köznapi bölcseséggel, hogy utolérte a sors igazságtévő keze. Vagy csak a sors vak szeszélye? A történelem már csak azért sem az élet tanítómestere, mert tudományként a leginkább kínzó kérdésekre nem tud választ adni. A leghíresebb magyar történetíró, Szekfű Gyula szerint „minket átlagembereket, akik személy szerint nem nyúlunk be a világi dolgok forgásába, a múltból legelsősorban az a kérdés érdekel: miért van anynyi nyomor benne? Miért megy és ment mindig jól a dolga a hatalomnak, erőszaknak, elnyomásnak? A legelső kérdés, mely a múlt frázis-talan szemléletén ajkunkra tör, a mi kérdésünk is, magyar kérdés: hol az igazság a történelemben?”⁴⁷ Vitéz Haidekker-Hanthy-Halmay Károly ugyan nyomorult véget ért egy torontói kórházi ágyon, de más go-

nosztévők korántsem bűnhődtek hasonló módon. Az 1919-es szekszárdi tömeggyilkosok közül legjobban a legelvetemültebb szadista járt. A Szekszárdon fehér ruhaszárító kötéllal hóhérkodó Bibó Dénest hiába ítélte halálra távollétében a Budapesti Népbíróság 1948-ban több száz saját kezűleg végrehajtott emberölés miatt – szekszárdi gyilkosságai az eljárásban nem is szerepeltek a vád részeként! –, az igazságszolgáltatás földi életében semmilyen formában nem érte utol.⁴⁸ Ágyban, párnák között, megbecsült és jómódú amerikai nyugdíjasként lehelte ki a lelkét az Egyesült Államokban. Jóval túl a nyolcvanon, 1980-ban. A fehérterror szinte minden alföldi és dunántúli helyszínén felbukkanó és többnyire saját kezűleg is gyilkoló 23 éves mérnök a katonai rádiótechnika nemzetközileg is számontartott szakembere lett az 1920-as-1930-as években. Majd bizalmas beosztású és magas rangú kémelhárító tiszt a magyar honvédelmi minisztériumban.⁴⁹ Bár a második világháború végén a nyilas kormánnyal Nyugatra menekült Bibó angol fogságba esett, az amerikai titkosszolgálati szervek nem csupán megmentették a kiadatástól, de kivételes műszaki felderítői tudását a maguk javára gyümölcsöztették a hidegháború idején. Nekrológja szerint 1955-től az *US Army Electronic Command* egyik vezetője volt, s bár

⁴⁸ Budapesti Népbíróság Nb 2859/1948/3 számú, 1948. augusztus 24-i ítélete BFL XXV. 2. b. 5495/1946. Bibó Dénes büntetőpere. 3–4.

⁴⁹ Dr. Agárdi Ferenc vallomása a Magyar Államrendőrség Politikai kirendeltségének Bűnügyi Osztályán 1946. augusztus 4-én. BFL XXV. 2. b. 5495/1946. Bibó Dénes büntetőpere. 36. Vö. Ritter László: A magyar rádiófelderítés a második világháborúban. Felderítő Szemle, 9. évf. 2010/2, 164.

⁴⁶ Házasságáról: Hadak útján, XV. évf, 175. sz. (1963. november), 16. Nekrológja: Halottaink. Bajtársi Levél, 1984/1, 6.

⁴⁷ Szekfű Gyula: Magyar katolikus történetfelfogás. In Uő: Nép, nemzet, állam. Budapest, Osiris, 2002, 108.

1968-ban nyugállományba vonult, műszaki és politikai tanácsait még ezután is igénybe vették. Nyilván nem ingyen.⁵⁰ Hol a történelemben az igazság? A Bibó névről többnyire egy másik Bibó neve ugrik be a történelem iránt érdeklődőknek. Mégpedig Bibó Istváné, Bibó Dénes majd tizenöt évvel később született másodfokú unokatestvéréé. A 20. századi magyar politikai gondolkodás legnagyobbja, az 1956-os forradalmi Nagy Imre-kormány szovjet tankoktól sem megrettenő államminisztere unokabátyjánál egy évvel korábban halt meg Magyarországon. Ugyanaz a totalitárius rendszer, amely a szőkevény Bibó Dénest hiába kereste halálra, menekülést nem kereső fiatalabb rokonát minden törvényt felrúgva életfogytiglani börtönbüntetésre, majd nehéz börtönévek után megrokkant egészségre s életfogytig tartó hallgatásra ítélte.⁵¹ Bibó István a békesség embere volt. Hol a történelemben az igazság? Szekfű Gyula úgy felelt erre, hogy „aki az igazságot keresi a történelem tényeivel kapcsolatban, az kénytelen legjobb esetben is önámító illúziókkal elégedni meg, melyeket a földi dolgok változékonysága tesz számára lehetővé. Hogy egy gonosz úton összeszedett gazdagság, emberi könnyekből összehordott hatalom és nagy állam egyszer csak összeomlik, gyakran egész váratlanul, az ilyen tény magában véve még távolról sem bizonyítja az igazság földi működését, inkább csak azt, hogy minden magán- és közhatalomnak előbb-utóbb

elkövetkezik a vége e földi térségeken.” Hab a tortán, hogy a „földi dolgok változékonyságának” jegyében a konzervatív Szekfű Gyula 1945-ben a kommunisták oldalára állt, a behódolást választotta, s az Elnöki Tanács tagjaként kapott dísztemetést 1955 júliusában.

Az 1945 után kiépült totalitárius rendszert nem zavarták a történelemfilozófiai banalitások. A kézivezérelt kommunista történelempolitika Szekfűtől csak a hűségnyilatkozatait idézte. A diktatúra magabiztos volt, s nem gondolt elkerülhetetlen végére – melyik zsarnokság nem hiszi örök életűnek magát? –, s miután a régi „hősökből” elítélt gazembereket csinált, nekilátott a régi rendszer elítélt „gazembereiből” saját hőseit megfaragni. Nem csak Budapesten, hanem a fővárostól távoli tolnai végeken is. A szekszárdi vármegyeháza ódon dísztermébe már 1952-ben felkerült egy hatalmas olajfestmény. A népi kollégista mozgalomból induló Sarkantyú Simon festőművész alkotása, a nagy spanyol alkotó Francesco Goya modorában festett, ugyan kevéssé sikerült, ám annál nagyobb méretű képe. Címe: *A szekszárdi direktórium kivégzése*.⁵² (A festmény egyik kisebb méretű változatát előzőleg a szocialista realizmus legfontosabb hazai seregszemléjén, a budapesti Műcsarnokban mutatták be, ahol Sarkantyú alkotásán kívül a Tanácsköztársaság történetét Ék Sándor *Rákosi elvtárs a salgótarjáni fronton 1919-ben* című festménye képviselte.) Ma már tudjuk, hogy Rákosi sohasem volt a salgótarjáni fronton,

⁵⁰ Barátosi Bibó Dénes volt m. kir. alezredes, aranysarkantyús vitéz. Hídfő, 1980. szeptember 22.

⁵¹ Horváth Attila: Bibó István és társai koncepciósi pere. Világosság, 2013/2, 99.

⁵² Szeri Árpád: *Eltűnt egy kép*. Tolna Megyei Népújság, 1990. augusztus 11., 5.

Sarkantyú tehát egy elképzelt pillanatot örökített meg vásznán, ahogy Bertók Róbert és Bertók Róbertné összeölelkezve, elszánt arccal és kitárt kebelrel, dacosan és megdicsőülve fogadják a rájuk vezényelt sortűzet, amelyet egy pocakos, kopasz, szinte karikatúraszerű alak vezényel.⁵³ A mondanivaló világos volt, sőt bántóan didaktikus: glóriát fenni a fehérterror áldozatai fölé, s bár a festmény olyan jelenetet örökített meg suta nagyotmondással, amely ténybelileg hamis volt, hiszen Bertókot és Bertóknét nem egyszerre végezték ki, ez nem állt a „szocialista realizmus” akkoriban egyedül üdvözítő győztes útjába. A korabeli kritika szerint az „előremutató” alkotás a „végsőig küzdő törhetetlen kommunista hősök lelkierjét kívánja érzékeltetni”.⁵⁴ A komor témája ellenére szinte majálisrőzsaszínben fürdő festmény még csak szerény kezdete volt az 1956 után kibontakozó igazi Tanácsköztársaság-kultusznak, amely elsősorban azt a célt szolgálta, hogy a gyilkos megtorlással hatalomra került kádári rendszert az

1919-es fehérterror feletti győzelemmel legitimálja. „Az ellenforradalom megbukott... Ez a küzdelem forradalmár életek és sorsok olyan tragédiai árán vezetett sikerre, amelyek ezt a harcot a történelem monumentális drámájává magasztosították.”⁵⁵ Ezek a patetikus szavak egy korabeli jogtörténeti tanulmányból valók, de bármilyen politikai ünnepségen elhangozhattak volna 1957 és 1989 között. Bertók Róbertné boldogtalan árnya ebben a keretben léphetett be a „monumentális drámába”, s tragikus alakja köré a következő évtizedben szocialista mítoszok fonódtak, róla és a vele együtt kivégzettekről utcákat neveztek el. Több szocialista brigád is felvette a nevét, köztük a helybeli Patyolat fehérenemű-tisztító egysége. A korszak sokat foglalkoztatott kommunista szobrása, a görög-magyar Makrisz Agamemnon grandiózus köztéri szobrot készített róla. A *Mártírok emlékműve* lobogó hosszú hajjal, karcsú, izmos derékkal ábrázolta a kövérkés Bertóknét, s a lendületes alkotás kőtalapzatán a többi szekszárdi kivégzett neve is fel volt tüntetve. A kivégzés egykori helyével szemközt, a múzeum előtt helyezték el, ott, ahol korábban a két világháború között felállított, trianoni fájdalmat ábrázoló országzászló állt. Amit már 1946-ban siettek eltakarítani.

Aztán a dicsőséges vörös múlt és emlékművei is megöregedtek. Amikor a hetvenes években 1919 öröksége kezdett unalmas konzervigazsággá aszalódni, megpróbálták

⁵³ A színes festmény fekete-fehér reprodukcióját l. még Szabad Művészet, 1953/2, 69.

⁵⁴ Németh Lajos: A pozitív hős ábrázolásának néhány problémája (A Magyar-Szovjet Barátság Hónap keretében elhangzott előadás). Szabad Művészet, 1953/2, 70. Vö. Bencze László véleményével: „Sarkantyú Simon képének is nagy érdeme, hogy viszonylag kis méretben, eszmeileg is, művészileg is pozitíven, ha nem is hibátlanul oldotta meg a témában felvetett gondolatot. A tömeg tömegnek hat, szerves egésznek és jól kapcsolódik a tragikus konfliktus magjához. Nagy kár azonban, hogy éppen a konfliktus, a kivégző egység és parancsnoka és az utolsónak maradt két halálra szánt hős festőileg nem koncentrált középpontja a képnek. A túl villogó felhő és a szinte majálisrőzsaszínben fürdő tömeg világos foltjai elvonják a szemlélő figyelmét; kellemetlen pszichológiai momentum a két kisgyermek bevonása. Uo. 86–87.

⁵⁵ Sík Ferenc: Jogi megtorlás a Tanácsköztársaság politikai szereplői ellen Magyarországon (1919–1921). Jogtörténeti tanulmányok III., Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974, 70.

Bertóknét a női emancipáció korai előfutárává megtenni. Ahogy a kor-szak népszerű képes hetilapjának, az *Ország-Világnak* a cikkírója megfogalmazta: „...a társadalmi forradalmat megelőzte Dezső Mária egyéni forradalma. Első férjétől korábban elvált. Bertók Róberttel a Tanácsköztársaság ideje alatt kötött házasságot. Bertók Róbert a szekszárdi direktórium gazdasági hivatalának vezetője volt. Szerelmük gyönyörű, rövid ideig tartó és tragikus végű volt, mint maga a Tanácsköztársaság.”⁵⁶ (Álljunk meg ismét egy pillanatra! Ha nem lett volna tragikus a vég, akkor Bertók Róbertné házassági drámájából akár Molnár Ferenc-i komédiát is lehetett volna írni. Az 1918-as válóperes dokumentumok részletes leírása szerint első férjével, Boldy Lipóttal való házasságának felbontására – a feleség vétkességének megállapítása mellett – azért került sor, mert a katonai szolgálót teljesítő kereskedő férj nejét egy pesti körúti szállodában érte váratlanul tetten. Egy nyári hajnalon, lenge fehérneműben, egy szintén hiányos öltözetű idegen férfival édes kettesben. Nem mással, mint a később szocialista vértanúvá avanszált Bertók Róberttel. Ez utóbbi egy szál alsóneműben a ruhásszekrényből került elő, a kínos leleplezést pedig pofonok követték a felszarvazott férj részéről, amit a bíróság utólag érthetőnek nevezett döntésében, s nem szankcionálta. Ahogy azt sem, hogy a Dezső Mária vallomása szerint első férje házasságuk alatt többször verte és erőszakoskodott vele.⁵⁷ A szek-

szárdi Bovaryné rosszul végződött kispolgári drámájából a történelem faragott szomorú, szeszélyes, szocialista hőseposzt. Bertókné életének utolsó pillanatai, a tény, hogy kommunista hitvallás helyett katolikus hitvallást tett – mondanunk sem kell –, ekkor sem kerültek nyomtatásba, pedig az erről szóló levéltári anyag – ahogy kevésbé fennkölt válóperes aktája – ott lapult Bertókné mítoszfaragásra elkülönített személyi anyagában.⁵⁸ Fölösleges, zavarba ejtő részletek, amelyek nem illettek a Nagy Igazságba. S tulajdonképpen ma sem tudjuk, miért akart a sokat szenvedett zsidó nő keresztényként meghalni.

Eljött 1989 és a rendszerváltás. A diktatúra előre nem kalkulált vége. Az emberi könnyekből összehordott kommunista hatalom és pártállam összeomlott, a kortársak számára igazából egészen váratlanul. S miközben a Tanácsköztársaság sivár rutinná sekélyesedett hivatalos emlékezetét és rituáléit a gyors felejtés váltotta fel, a szocialista múlt évtizedeken át építgetett „emlékezeti helyei” egyáltalán nem tűntek el egy csapásra. Makrisz Agamemnon szobra ugyan egyre rosszabb állapotban rogyadozott a szekszárdi múzeum előtt, ám csak 2009-ben bontották le, s szállították el a „balesetveszélyessé lett” emlékművet Szekszárdról a budatétényi szobortemetőbe.⁵⁹ Egyúttal a trianoni gyásznapot a város ünnepnapjainak sorába emel-

zassági bontóper ítélete és részletes indoklás Bertók Róbertné hagyatékában. TML XXXV Gy /39.

⁵⁸ Kivonat a szekszárd belvárosi Historia Parochiana-ból. Fent apát sajátkezű jegyzete. TML XXV., MSZMP MB, Gy/a 39.

⁵⁹ Elköltöztött az emlékmű. Szekszárdi Vasárnap, 2009. október 11., 4.

⁵⁶ Némethi Györgyi: Ki volt ez az asszony? *Ország-Világ*, 1975/12. (1975. március 19.), 7.

⁵⁷ Az 1918. december 31-én írásba foglalt há-

ték, jelezvén, hol kell keresni a magyar fájdalom igazi fókuszát. A '19-es utcanevek szintén meglepően sokáig, egészen 2013-ig húzták, ekkor végre az összes „önkéntes rendszerekhez kapcsolódó személyről” elnevezett utca nevét megváltoztatták Szekszárdon.⁶⁰ Majdnem húszat. Bertók Róbertné utcájának neve Mészöly Miklós író nevét kapta meg, ami vitán felül jó választás volt. A megyeházán kiállított nyomasztó tematikájú festményt azonban már a rendszerváltás után közvetlenül elvitték. Talán azért olyan gyorsan, mert sorsát tekintve a politikai szempontok csak másodlagosak voltak. Az ómegyeháza díszterme ugyanis a legvidámabb barakká szelídülő kádárizmus idején leginkább már házasságkötő teremként működött. A jegyespárok pedig érthetően nem a *Kivégzés* című kép boldogtalan szerelmesei alatt kívánták kimondani a boldogító igent. Egy szó, mint száz, Bertók Róbertné kiment a divatból. Hiába voltak vágyai és bűnei köznapibbak, s hasonlítottak minden valószínűség szerint sokkal inkább kortársaiéra, mint a pszichopata Szamuely Tibor vagy Prónay Pál félelmetes vágyai és rettenetes bűnei, hiába szenvedett meg nem érdemelt kínhalált, emléke, mint a róla készült olajfestmény, a történelem

mellékszereplőinek hátsó kijáratán tűnt el, úgy tűnik, mindörökre. A történetírás legszebb feladata, hogy „holt papirtömegekből emberi arcokat hívjon elő, melyek emberi vágyakat, törekvéseket és szenvedélyeket fejeznek ki” – vélte Szekfű Gyula, de ez a Szovjet Marcsa néven gúnyolt fiatalasszonynak, Dezső Máriának nem adatott meg akkor sem, ha nevét Bertók Róbertnéként Szekszárdon utca viselte majd fél évszázadon keresztül.⁶¹ A múlt kútmélyébe tekintve, akarva, nem akarva, a jelen összetört tükörképét pillantjuk meg. A történelem fénytelen homályából csak akkor ragyog fel az értelem, ha valamiképpen mai gondjaink vagy reményeink elfelejtett eredőjét ismerjük fel benne. A múlt hulladéka, a történeti adatok száraz törmeléke csak az emlékezet ereje révén lesz történelemmé. A „reménnyé vált emlékezet” – amelyről Arany János írt Széchenyiről szóló gyászversében – ugyan nagy erő, de leginkább nagy erejű illúzió. Mert az emlékezet – jobban mondva a társadalmat keresztül-kasul behálózó emlékezetközösségek – szeszélyes gazdája a múltnak. A történetírás pedig ugyan szép mesterség, csak sajnos, mint minden az ég alatt, szintén esendő, s holtunkban sem tesz igazságot. Dezső Máriának bizonyosan nem.

⁶⁰ Közgyűlés: tizenkilenc utca kapott új elnevezést. Szekszárdi Vasárnap, 2013. június 2., 2.

⁶¹ Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi 1715–35, Budapest, MTA, 1913, 51.

Új dokumentumok a magyar holokausztról a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárából

30

2023 őszén a Klebelsberg Kunó Ösztöndíjtanácstól kapott két hónapos ösztöndíjjal módomban volt a címben jelzett levéltárban kutatni.¹ Ferenc pápa 2020. március 1-jével megnyitotta a vatikáni levéltárakat, ettől kezdve lehet a XII. Piusz pápasága (1939–1958) idején keletkezett dokumentumokat is tanulmányozni. A rendelkezésemre álló viszonylag rövid idő alatt nem volt módomban a névváltoztatáson is átesett másik nagy vatikáni levéltárban, az Archivio Apostolico Vaticano (előző nevén: Archivio Segreto Vaticano) fondjaiban is kutatni. Komoly meglepetésemre az Államtitkárság Történeti Levéltárában sem iktatókönyv, sem mutatókönyv nincs, a több százezernyi, meglehetősen nagy sietséggel és kevés szakértelemmel szkennelt dokumentumokat csak a viszonylag kicsi, levegőtlen, ablaktalan kutatóteremben lehet a levéltár számítógépein és kizárólag reggel 9-től délután 1-ig (hétfőtől péntekig) tanulmányozni. A dokumentumokról meg sem próbáltam másolatokat kérni, olyan horribilis volt az áruk. Kizárólag olyan dokumentumokat gépeltem le betűről betűre, amelyeket nem közöltek az *Actes et documents du Saint Sièges...*² Vol. I–XI. egyik kötetében sem, és ennek a dokumentumsorozatnak a szövegközlési elveit és gyakorlatát híven követő Somorjai Ádám sem publikált.³

Úgy vélem, a dokumentumok önmagukért beszélnek. Szapáry grófnő szemtanúja volt az 1941-es kőrösmezei deportálások borzalmainak, éppen úgy, mint Angelo Rotta budapesti pápai nuncius az 1944. őszi halálmene-teknek. Az, hogy a pápa és közvetlen tanácsadói sokszor nagyon gyenge és meglehetősen antiszemita érvekkel próbálták talán maguknak is megmagyarázni, miért nem lépnek föl az üldözöttek érdekében, jól látható az 1944. nyári dokumentumokból is.

Az alábbiakban olvasható dokumentumok lelőhelye:

Archivio Storico della Segreteria di Stato-Fondo Congregazione degli Affari Ecclesiastici Periodo V. Pontificato di Pio XII (1939–1958) Parte Prima (1939–1948) Ungheria – Pos. N. 100. Razzismo (továbbiakban: AA.EE.SS. P. V. Pos. 100.)

¹ Ezúton is köszönöm dr. Tóth Krisztinának, a vatikáni magyar nagykövetség levéltári szekciójának vezetőjének értékes szakmai segítségét.

² Blet, Pierre-Graham, Robert A.-Martini, Angelo-Schneider, Burkhardt (eds.): *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale* (Città del Vaticano, Volumes I–XI, 1965–1981). A X. kötetben Schneider, a XI. kötetben már Martini jezsuita szerkesztő neve mellett is kis kereszt látható, tehát nem érték meg e két kötet megjelenését.

³ Somorjai Ádám OSV (szerk.): *Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből* (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség Kiadása, Budapest, II. k. 2022).

I.

1941. október

*Szapáry Erzsébet grófnő beszámolója a kőrösmezei deportálásokról*⁴

A magyar kormány rendelete alapján a magyar hatóságok 1941. július 15. és augusztus 15. között több mint 17 ezer embert deportáltak Galíciába és Ukrajnába, a szövetséges csapatok által nemrég meghódított területekre. E terület igazgatását ezután a magyar katonai hatóságokra bízták. A deportálások akkor szüntek meg, amikor augusztus 15-e körül a közigazgatást a német katonai hatóságok vették át. A deportáltak izraelita vallásúak, de van közöttük bizonyos számú áttért is.

A fent említett intézkedéseket a kereszténység alapelveivel ellentétes eszmék ihlették, olyan elvek, amelyeket a Szemináriumok és Egyetemek Szent Kongregációja⁵ 1938. április 13-án, S. E. Baudrillart⁶ bíborosnak címzett levelében⁷ elítélte.

A magyar kormány rendeletének célja a lengyel és orosz nemzetiségű zsidók kitelepítése volt. Az intézkedések végrehajtásáért felelős helyi hatóságok sietségének és túlbuzgóságának köszönhetően azonban a deportáltak jóval több mint egyharmada magyar állampolgár volt. Deportáltak időseket, betegeket és rokkantakat, tekintet nélkül egészségi állapotukra vagy orvosaik véleményére. A terhes nőket és a szüleiktől elválasztott kisgyermekeket is deportálták; gyakran lehetetlen volt, hogy egy család tagjait az indulás előtt újra egyesítsék.

A Galíciába és Ukrajnába deportáltaktól érkező hírek ugyanarról az elkeserítő helyzetről szólnak. Számos levélben, ezek közül néhány „Zsidótanáctól”⁸ származik és különböző helyekről érkeztek, gyászos eseményekről számolnak be és segítséget kérnek; mivel ezt a területet már egy kegyetlen háború most végig pusztította, a lakosságot kifosztották, és még azok is, akik esetleg jóindulatot mutatnának az ideérkezetek iránt, ők sem tudnak segíteni, mivel ők is éheznek, nincs ruhájuk, gyógyszerük stb. Az érvényben lévő rendelkezések értelmében lehetetlen bármilyen anyagi segítséget nyújtani Magyarországról.

⁴ Az 1941-es kőrösmezei deportálásokról és a kamenyec-podolszkiji tömeggyilkosságról szóló szakirodalom viszonylag bőséges. Lásd: Braham, Randolph L.: *A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon* I. k. 232–240. (Budapest, Park K., 2015. Ford.: Zala Tamás, Berényi Gábor, Sz. Kiss Csaba, Garai Attila, Seres Iván, Hernádi Miklós) A témáról elsőként Magyarországon értékes forrásokat publikált Majsai Tamás: *Iratok a kőrösmezei zsidódeportálás történetéhez 1941* (in: *Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, IV–V., 1984–1985, Budapest, 1986, 195–237.) – továbbiakban: Majsai, 1986.

⁵ Eredeti nevén: Szemináriumok és Tanulmányi Intézetek Kongregációja, V. Szixtusz pápa 1588-ban alapította. XV. Benedek pápa 1915-ben Szemináriumok és Egyetemi Tanulmányok Kongregációja néven szervezte át, ez alá tartoznak a katolikus oktatási intézmények világszerte.

⁶ Baudrillart, Alfred (1859–1942), francia katolikus pap, 1935-től bíboros, 1907-től haláláig a párizsi Katolikus Intézet rektora.

⁷ A levélről, annak előzményeiről és következményeiről lásd: Yves M.-J. Congar: *The Catholic Church and the Race Question* (UNESCO, Paris, 1953), különösen a „The Church and Nazi Racism and modern anti-semitism” c. fejezetet (50–55.).

⁸ Eredetiben idézőjelben: „Judenrat”.

Egyre újabb borzalmas hírek érkeznek. Számptalan kegyetlenséget követnek el a deportált, vagy a helybéli zsidókkal szemben: kíméletlenül mészárolják le őket, vagy ezrével lövik agyon őket, másokat felgyújtott házakba zárva őket elevenen égetnek el. Más levelekben arról számolnak be, hogy egyetlen napon több mint száz holttestet fogtak ki a Dnyeszterből, köztük mindenféle életkorú ember volt; mások a deportált nők és fiatal lányok szörnyű sorsáról számolnak be stb.

Amikor a deportáltaknak el kellett hagyniuk Magyarországot, csak néhány kiló holmit és személyenként 30 pengőt vihettek magukkal. Említeni sem kell, hogy ma már nincs sem pénzük, sem holmijuk. Megbízhatónak tűnő információk szerint többségüknek már nincs se ruhájuk, se kabátjuk, se cipőjük. Tény, hogy az a néhány közülük, akinek sikerült Magyarországra visszajutni, szinte ruhátlan, kiéhezett és teljesen kimerült.

A friss információk szerint a német hatóságok megvizsgálják a deportáltak személyi okmányait, és ha ezek az iratok azt bizonyítják, hogy az illetők magyar állampolgárok, visszairányítják őket Magyarország felé, ellátva őket egy „kilépési engedéllyel”.⁹ A fent említett „kilépési engedéllyel” rendelkező személyek jelenleg nagy számban Galíciában, a magyar határ közelében gyűltek össze. A németek nem engedik őket beljebb; a magyarok nem engedik őket belépni. Így ez a tömeg a hidegtől és az éhségtől szenved, pusztul egy úgynevezett „semleges” zónában a két ország között. Nemrég történt, hogy egy haldoklót hoztak hordágyon; amint megérkezett a magyar határra, az illetékes hatóságok megparancsolták, hogy azonnal vigyék vissza, és azokat, akik megpróbáltak a haldokló segítségére sietni, internálták.¹⁰

32

E semleges, „senkiföldjén”¹¹ eddig már sokan meghaltak. Az erdőben mindenfelé holttestek hevernek – senki sem temeti el őket. Pár napja egy nő átjutott a magyar határon. Két kisgyereke útközben meghalt. Saját kezével kapart egy gödröt, hogy el tudja temetni őket.

Mindezek az emberek halálra ítélték, ha nem segítenek rajtuk azonnal.

Eddig lehetetlen volt közvetlen kapcsolatba lépni a deportáltakkal. Senki sem kapott engedélyt, hogy a helyszínen tájékozódjon és hogy anyagi és erkölcsi segítséget nyújtson a szerencsétleneknek.

A legutóbbi határváltozások és főleg az antiszemita rendeletek következtében Magyarországon élő zsidók jelentős számát megfosztották állampolgárságától. Számukat 50-60 ezerre lehet becsülni. Ezek a szerencsétlenek, akiknek a családjai már az esetek többségében generációk óta Magyarországon élnek, és akik magukat hagyományosan és érzelmileg is magyarnak tekintik, most hontalanokká váltak, és ki vannak téve annak, hogy semmiféle nemzeti vagy nemzetközi törvény sem védi meg őket.

⁹ Eredetiben németül, idézőjelben: Passerschein.

¹⁰ Majsai, 1986. dokumentumai között is szerepel ennek a szerencsétlen embernek az esete 29. sz. dok., 1941. októberi dátummal: „Előfordult Alsószinevér községben, hogy a németek hordágyon küldtek át egy Sáfár nevű halálosan beteg embert. Ez valahogyan értesítette rokonait, hogy jöjjenek érte. Sáfárt erre visszatették a határon. Utóbb pedig más átjövőkötől megtudták, hogy a szerencsétlen meg is halt. Rokonait, két férfit, akik mentőautón jöttek Sáfárért, letartóztatták és internálták.”

¹¹ Eredetiben angolul, idézőjelben: „No Man’s Land”.

Abszolút szükséges lenne, hogy ennek a problémának a kezelése megváltozzon, de amíg ez bekövetkezik, addig is elengedhetetlen humanitárius segítséget nyújtani, hogy megkönnyítsük ezeknek az embereknek a fájdalmas sorsát. Talán lehetséges lenne a Nemzetközi Vöröskereszt és a Magyar Vöröskereszt közötti együttműködést megszervezni. Talán nem lenne lehetetlen elérni, hogy a magyar püspöki kar nevében a hercegprímás a magyar kormányhoz forduljon, hogy elérje: azokat a deportáltakat, akiket a német katonai hatóságok visszaküldenek Magyarország felé beengedjék, és azokat a magyar állampolgárokat, akik még Galíciában és Ukrajnában vannak, felkutassák és hazatelepítsék. Ahogy a magyar Püspöki Kar 1939 őszi bizottságot szervezett a konvertiták érdekeinek védelmére gróf Zichy J. [Gyula] kalocsai érsek elnökelete alatt,¹² ezt a szervezetet fel kell hatalmazni, hogy megismerje a helyzetet és pontosan tudja tájékoztatni úgy Magyarországi hercegprímását, mint a Szentszékét.

Ami a belső helyzetet illeti: a zsidókat, köztük nagy számban konvertitákat, nap mint nap internálnak, minden javuktól megfosztják őket, úgy, hogy számosan közülük a legnagyobb nyomorban élnek. Az [hatóságok által] eltúrt antiszemita propaganda súlyosbítja a helyzetet, ami robbanáshoz vezethet.¹³

AA.EE.SS. P. V. Pos. 100. ff. 340-342. [8217/41]

Géppel írott, aláírás nélküli, francia nyelvű jelentés. Valószínűleg csak magyar betűket tartalmazó írógéppel írták, mivel egyes, viszonylag ritkább francia betűket: à, â, ç, è, ê, î, û, ù – utólag, kézzel, tintával javították, átírták. Serédi Jusztinián hercegprímás 1941. november 24-én Luigi Maglione vatikáni államtitkárhoz írott olasz nyelvű levelét az Actes Vol. 8. Doc. N. 208. közli, és nyomában Somorjai is (II. k. Dok. N. 62.), anélkül, hogy utalna az itt olvasható jelentésre.

33

II.

1944. május 17.

Angelo Rotta budapesti nuncius Sztójay Döme miniszterelnökhöz intézett jegyzéke a szlovákiai zsidók egyes kategóriáinak mentesítéséről

N. 1080/44

Excellenciája,

Mint az előző, e hónap május 15-i, 1059/44. sz. jegyzékemben már említettem a szlovákiai zsidók helyzetéről, és hogy megkönnyítsem Excellenci-

¹² Szapáry grófnő itt az 1939-ben megalakult Magyar Szent Kereszt Egyesületre célozott.

¹³ 1941. október 25-én az Államtitkárság zsidó ügyekben igen aktív munkatársa, Mgr. Angelo Dell'Acqua Szapáry jelentéséhez fűzött feljegyzésében kifejtette, hogy az Államtitkárságnak írni kellene Serédinek, és a levélhez csatolni kellene Szapáry jelentésének másolatát anélkül, hogy megjelölnék, kitől származik. 1941. november 2-án-én Maglione írt Serédinek. Egyrészt megelégedését fejezte ki, hogy a katolikus püspöki kar nyilvánosan fellépett a fajvédelmi törvény (1941. XV. tc.) ellen, másrészt csatolta leveléhez a fentebb olvasható jelentést. Felkérték, hogy ellenőrizze a jelentésben szereplő adatokat, és ha ezek igazak, próbáljon az „infelici espulsi” (szerencsétlen kitoloncoltak) sorsán enyhíteni, segítségükre lenni. *Actes...*, Vol. 8. Doc. N. 226.

ája dolgát, mellékelek Önnek néhány kivonatot a szóban forgó kérdésben ebben az országban érvényben lévő törvényről. Ezekből kitűnik:

1) hogy az 1941. szeptember 10. előtt megkeresztelt zsidóknak nem kell sárga csillagot viselni;

2) hogy az 1939. március 14. előtt megkeresztelt zsidókat nem deportálják;

3) hogy még a zsidók egyéb kategóriáit is mentesítik;

4) A törvény széleskörű felhatalmazást ad a köztársaság elnökének, hogy további kivételeket tegyen;

Remélem, hogy Magyarország vezetői jóval tovább mennek, mint a szlovákok ezen személyek jogainak tiszteletben tartásában, és hogy még az állam érdekeinek jogos védelmében is bizonyosságot tesznek igazságérzetükről és nagylelkűségükről, Szent István királyságának hagyományos erényeiről.

Miniszterelnök Úr, fogadja legmélyebb tiszteletemet,

(S) + Angelo Rotta

apostoli nuncius

Francia nyelvű, géppel írott jegyzék Angelo Rotta saját kezű aláírásával.

AA. EE. SS. P. V. Pos. 100. ff. 212–213.

Benoschofsky Ilona–Karsai Elek (szerk.): Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez (Budapest, MIOK, 1958) 1. k. 139/a-g. sz. alatt (317–331.) közölte Rotta másik, ugyancsak 1944. május 15-i tiltakozó jegyzékét és a Minisztertanács május 17-i ülése jegyzőkönyvének azt a részét, ahol a nunciushoz szánt válasz tervezetét és a kikeresztelkedettek bizonyos csoportjainak mentesítését tárgyalták meg, de ezt a jegyzéket nem publikálta.

34

III/a.

1944. július 10.

F. G. Osborne¹⁴ vatikáni brit követ jegyzékben továbbítja Luigi Maglione vatikáni államtitkárnak a Zsidó Világkongresszus kérését, a Szentatya tiltakozzon a magyarországi zsidóüldözések ellen

38/7/144

Őeminenciája,

Kormányom utasított, hogy fejezzem ki Őszentségének, a pápának azt a reményét, hogy kedvezően fogja elbírálni a Zsidó Világkongresszus távirati kérelmét, amely a következőket tartalmazza:

„A németek közismert terve, hogy kiirtják az összes európai zsidót. Az elmúlt hetekben 100.000 zsidó férfit, nőt és gyereket deportáltak Magyarországról és tömegesen mészárolták le őket a hírhedt Oswiecim (sic!) halálos gázkamráiban Lengyelországban. Ezt az információt megerősítette a Lengyel Kormány. A németek már hidegvérrel lemészároltak csaknem négy millió zsidót Európában. Arra kérjük Őszentségét, hogy nyilvánosan ítélje el a német barbárság ártatlan emberek elleni legújabb vad megnyilvánulását,

¹⁴ Osborne, Francis D'Arcy Godolphin (1884–1964), angol diplomata, 1936-tól 1947-ig vatikáni követ.

mint a keresztény civilizáció ellen elkövetett bűnt. Arra is kérjük Őszentségét, hogy szólítsa fel a magyar keresztényeket és az összes nemzetet, hogy védjék meg zsidó honfitársaikat az emberiség német ellenségeitől.”

Hálás lennék Eminenciádnak, ha lenne olyan jó, hogy tájékoztatja Őszentségét.

Megragadom ezt az alkalmat, hogy ismételten kifejezzem Eminenciádnak legmélyebb nagyrabecsülésemet.

D. G. Osborne [s. k.]

AA.EE.SS. P. V. Pos. 100. f. 269.

Géppel írott, angol nyelvű jegyzék, a vatikáni brit követség fejléces levélpapírján, D. G. Osborne brit követ saját kezű aláírásával.

III/b.

1944. július 13.

Mgr. Angelo Dell'Acqua választervezete D. G. Osborne-nak

A „Zsidó Világkongresszus” – amint azt őexcellenciája, Nagy-Britannia követe e hó 10-i 38/7/44. sz. jegyzékében közölte – azt kéri a Szentszéktől, hogy nyilvánosan ítélje el a zsidók németek általi legyilkolását.

Szerintem egy ilyen nyilvános elítélés nem tűnik helyénvalónak, mert:

a) a kért nyilvános elítélés szinte azt a látszatot keltené, hogy a Szentatya jobban szereti a zsidókat, az ellenségeit,¹⁵ mint katolikus gyermekeit. Valójában a most kért, vagyis formális és kifejezett elítélés nem történt meg az ártatlan lengyelek és más katolikusok még véresebb üldözésekor.

b) egy ilyen nyilvános elítélés súlyosbíthatja a zsidók amúgy is fájdalmas helyzetét.

c) a konfliktus e mostani feszült állapotában ezt a nyilvános elítélést a Szövetségesek egyesek kihasználhatnák, mint a Szentszék formális és kifejezett csatlakozását a szövetségesek politikájához; ami sértheti a németeket és még ellenségesebbé teheti őket a zsidókkal és főleg a katolikus egyházzal szemben: nem szabad elfelejteni, hogy Európa katolikus országainak jó része még mindig német ellenőrzés alatt áll.

d) minden további lépés előtt meg kell győződni arról, hogy a fent említett információk teljes mértékben megfelelnek a valóságnak.

Ezért, ha az angol követnek írásban kell válaszolni, a legjobb lenne általánosságokra szorítkozni, megemlítve a Szentatya nemrégiben Horty (sic!) kormányzóhoz intézett felhívását. (Csatolható a választervezethez)

Géppel írott, olasz nyelvű feljegyzés, aláírás nélkül, Dell'Acqua szignójával.

AA. EE. SS. P. V. Pos. 100. f. 268.

¹⁵ Eredetiben: „suoi nemici” áll, ezt a két szót utólag ceruzával kihúzták, valószínűleg maga Dell'Acqua, de a levéltár olvasótermében lévő számítógép nagy képernyőjén jól olvasható volt.

IV.

1944. december 8.

Angelo Rotta budapesti nuncius jelentése a Szentszékek a budapesti zsidók deportálásáról és a hegyeshalmi határállomáson uralkodó állapotokról

Budapest

Pro Memoria

az 1944 nov.[emberében] deportált zsidó származású személyekről

Csak Dosztojevszkij tolla lenne képes leírni azokat a borzalmakat, amelyek a hegyeshalmi határállomásig a Budapestről deportáltak túléltek. A Nunciátúra teherautójával¹⁶ deportáltak csoportjai mellett haladtunk el, akik éhesen, halálra fagyva, sántítva, végső erőfeszítéssel vonszolták magukat. Ez a napi 20-30 km-es gyaloglás emberfeletti erőfeszítés az idős embereknek, gyerekeknek, evés nélkül, anélkül, hogy az egész út alatt ágyban pihenhetek volna, és ez meglátszik az arcokon. Üldözött állatok arcai ezek, alig hasonlítanak emberi arcokra. A katonák bottal kényszerítik őket, hogy gyorsabban haladjanak, maguk előtt hajszolva a lemaradókat. Az állomások a következők; Piliscsaba;¹⁷ fedett pihenőhely /leves/; Dorog,¹⁸ szabadban a sporttelepen, se víz, se élelem; 3. Süttő, a marhapiacson, se víz, se élelem; 4.¹⁹ Szőny, fedett, élelem; 5.²⁰ Gönyű,²¹ uszályokon, tele patkányokkal, hideg és nyirkos, zsúfolásig tele, annyira, hogy nem tudnak lefeküdni, élelem nélkül maradnak, a Duna fertőzött vizét kénytelenek inni, W. C. nincs; 6.²² Hédervár és Dunaszerdahely, tanyákon és istállóknban, élelem nélkül; 7.²³ Magyaróvár a műselyemgyárban. Itt marhavagonokban halmozzák fel a betegeket, a haldolókat, padok nélkül, a hidegben. Ott maradnak orvosi ellátás, gyógyszer nélkül. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága által küldött gyógyszereket a Nemzetiszocialista Párt tagjai lefoglalták és a hegyeshalmi gyógyszertárban tárolják. Természetesen jó néhányan meghalnak útközben. Egy tanú nyolc holttestet számolt meg a Dorog és Gönyű közötti úton az árok szélén. Hegyeshalmon a községház mögötti tanya istállóiba zsúfolják be a szerencsétlen embereket. Itt meleg ételt kapnak a külföldi követségek jóvoltából, akik 10,500²⁴ P.-t bocsátottak a GH-tiszt rendelkezésére, ő egy jószívű ember, aki igyekszik mindent megtenni, hogy enyhítsen a gyűlölet áldozatainak sorsán. Nem az ő hibája, ha erőfeszítései hiábavalók, és ha névtelen emberek holtteste mellett kell naponta 10-12 alkalommal egy-egy Circum Dederunt²⁵ és egy Pater

36

¹⁶ A balddal jelölt szavakat utólag kék tintával áthúzták, de a kutatóterem nagy számítógépes képernyőjén jól kiolvasható.

¹⁷ Itt eredetileg géppel Puliscsaba-t írtak, ezt utólag, kék tintával javították, valószínűleg ugyanaz, aki a fentebb balddal jelölt szavakat kihúzta.

¹⁸ A város elé elfelejtett sorszámot írni a „Pro memoria” szerzője.

¹⁹ A sorszámot utólag, kék tintával írták e helyre.

²⁰ A sorszámot utólag, kék tintával írták e helyre.

²¹ Eredetileg „Günyo” szerepelt itt, kék tintával javították.

²² A sorszámot utólag, kék tintával írták e helyre.

²³ A sorszámot utólag, kék tintával írták e helyre.

²⁴ Itt eredetileg géppel írva „8,500” szerepelt.

²⁵ Sic! Helyesen: Circumdederunt – „Körülvevének...” – kezdetű halotti ének.

Noster-t²⁶ elmondani. Lehetetlen az elhunytak személyazonosságát megállapítani, mivel általában kirabolják, elveszik minden iratukat, még a követségi védleveleket is. Úgy számolják meg őket, mint a szarvasmarhákat – 10 zsidó, 20 zsidó, 200 zsidó. A hegyeshalmi állomáson illemhely, mosakodási lehetőség nincs. A 10 istálló büdös szagot áraszt, amely még a községben is érezhető, és főleg a betegek istállójában a levegő az izzadság és a kosz miatt fullasztó. A betegek sorsa szörnyű. Bedobálták őket egy istállóba, ahol szorosan egymás mellett fekszenek, sokszor egymáson is, olyan kevés a hely. Egy orvosnak nevezett fiatalember szívesen ápolná őket, de minden hiányzik. Sokan mozgásképtelenek, lázasak, siránkoznak, mások ide-oda támolyognak, akiknek eltorzult arca alig hasonlít emberi arcra. Kiáltások, könyörgések jobbról és balról: „Segíts, ments meg minket! Kereszténynek születtem, miért nem mentenek meg?” Mások tele vannak sajnós jogos szemrehányásokkal: „Hol a Vöröskereszt? Mit érnek a védlevelek? A nyilasok szétépték! Hagynak minket meghalni, mint az állatokat.” A vérhas pusztít. Vannak, akik megőrülnek. Mivel helyhiány miatt nem lehet őket szétválasztani, kiabálásuk akadályozza a többiek alvását. Ez Dante pokla, azzal a különbséggel, hogy nem örök. Ennek véget vet a halál, vagy az elszállítás vagy bizonyos esetekben a felszabadulás. Minden reggel sorba állítják ezeket a szerencsétlen embereket, hogy átszállítsák őket a határon. A 16 éven aluliak és 60 év felettiak pedig visszakérülnek Budapestre. De ez a szelektálás a legönkényesebb és legfelelőtlenebb módon történik. A minap egy 13 éves lány a *tiszthez*²⁷ rohant, a papírjait mutatta, amelyeket véletlenül meg tudott őrizni. Visszaküldte a sorba: „Menj, elég idős vagy, hogy dolgozz!” Másnap kiderült, hogy ennek a szelektálásnak semmi értelme, mert átvitték a határon a fiatalokat, az időseket, mindenkit, kivéve azokat, akiknek volt védőútlevelük. Miért nem szelektáltak már az Óbuda-Újlak-i téglagyárban? Miért kellett ezeket a szerencsétlen embereket végighajszolni Magyarországon, és utána visszahozni Budapestre azokat, akik túléltek ezeket a borzalmakat? Eltekintve a szörnyű sorsuktól, milyen káros benyomást kelthetett ez a szörnyű népvándorlás azoknak a falvaknak a lakóiban, amelyeken a szomorú menet áthaladt! A keresztény érzelműek fellázadtak a rezsim ellen, mások kihasználták a szerencsétlenek szörnyű helyzetét, uzsorás áron kenyeret adtak el nekik, általában némi ruha fejében, amire maguknak a szegényeknek is nagy szükségük volt. Volt, hogy az egyik megállástól a másikig kocsit béreltek 300 P.-ért, volt, hogy még többért.

Még a rokkantokat is további hét kilométerre lévő gyűjtőhelyre szállították, ahol a németek természetesen nem voltak hajlandók átvenni őket, és visszaküldték őket. Volt, akit kétszer vittek ki a gyűjtőhelyre, és újra visszaküldték őket. Az elmúlt napokban azonban a németek módszert váltottak, most mindenkit elvisznek: e hónap 28-án a haldoklókat is vagonokba rakták és Németországba szállították. Ami az emberek állapotát illeti, jellemző, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt teherautójával visszahozott 16 ember közül 3 útközben meghalt. A követségi képviselők által kiszabadított emberek is

²⁶ „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben” kezdetű ima első két szava.

²⁷ A dőlttel szedett szót utólag, kék tintával írták e helyre.

veszélyben vannak. A Hegyeshalomból e hó 23-án hazatérő 153 fős csoportnak Komáromban el kellett hagyni azt a négy vagon, amelyben szállították őket, mert lázadás szításával vádolták meg, és a várbörtönbe zárták őket. Természetesen teljesen kirabolták őket. A 25-én és 26-án bevagonírozott csoportok a teljes út alatt 4 napig nem kaptak élelmet. A 27-én kiválasztott külföldi védőútlevelel rendelkező személyeket nem engedték szabadon. Bár a szelektálás a legszigorúbb módon történt, az emberek névsorba voltak véve és engedéllyel utaztak, amelyet az adott követség képviselője írt alá, és amelyet a csendőrség és az állomás parancsnoka hagyott jóvá.²⁸

Géppel írott, francia nyelvű jelentés, aláírás nélkül. AA.EE.SS. P. V. Pos. 100. ff. 111-114.

V.

1944. december 23.

A budapesti semleges diplomaták kéri a Szálasi-kormánytól, legalább a kisgyerekeket ne zárják gettóba.

M Á S O L A T
J E G Y Z É K²⁹

Alulírottaknak, a Budapesten akkreditált semleges országok képviselőinek, immáron kétszer volt szerencsénk a Magyar Királyi Kormányhoz fordulni az üldözött és törvényen kívül helyezett zsidók érdekében. Most, hogy a Királyi Kormány úgy hiszi – olyan okokból, amelyeket itt most nem tisztünk vitatni –, hogy gettóba kell zárni a zsidókat, a semleges országok képviselői még egyszer megpróbálnak eljárni annak érdekében, hogy a gyermekeket mentesítsék ettől. Tulajdonképpen érthetetlen lenne ártatlanokat büntetni, vagy olyanok ellen védelmi rendszabályokat életbe léptetni, akik abszolút³⁰ képtelenek ártani. Még abban az esetben is, ha szükségesnek ítélik, hogy olyan intézkedéseket hozzanak, amelyekkel az esetleges zavargásokat megelőzhetik, érthetetlen lenne ilyen félelmeket táplálni gyermekekkel szemben. Azt mondják, hogy a zsidók Magyarország ellenségei; de még háború idején is a jog és a lelkiismeret elítél gyerekekkel szemben elkövetett minden ellenséges cselekedetet. Akkor miért kényszerítik ezeket az ártatlanokat olyan helyen élni, ami leginkább börtönre hasonlít, és ahol ezek a szegény kicsinyek nem látnak mást, mint a nyomort, az öregek és nők szenvedéseit, akiket szintén csak származásukért üldöznek? Minden civilizált nép mindig vigyáz a gyerekekre, és a nagyvilág szomorúan meg lenne lepve, ha Magyarország, amely hagyományosan keresztény és lovagias ország,

²⁸ A „Pro memoria” itt véget ér, úgy tűnik, mintha az utolsó lapot elfelejtették volna szkennelni. Az iratok a Pos. 100-ban általában kézzel, ceruzával vannak sorszámozva, erről a dokumentumról viszont „lemaradtak” a lapszámok. Az eredeti francia szöveg 2. lapja még megkapta a 112. számot, ezt tévedésből az 1. lap elé tették, ami viszont már nem kapott kézzel írott sorszámot, a 3. lap megkapta a 113. számot, az eredeti 4. lapja megint nem kapott sorszámot. A lap aljára ceruzával odaírták: „Ungheria”.

²⁹ A lap tetején kézzel ceruzával írva: „Dalla Nunziature di Budapest (per l'Archivio) cfr. N. 6457/45 Ungheria 124”. A lap alján géppel írva a címzett: „Au ministère Royal Hongrois des Affaires Étrangères Budapest”, alatta ceruzával: „6452/45”.

³⁰ Ezt a szót utólag gépelték a sor fölé, és kézzel, korrektúrajellel iktatták ide.

gyermeket is el akarna pusztítani. A semleges országok képviselői bíznak abban, hogy a Királyi Kormány teljesíti a kérésüket, és lehetővé teszi, hogy valamennyi gyermek (édesanyjukkal együtt, ha csecsemőkről van szó) a gettón kívüli menházakban maradhatna, amelyeket a diplomáciai képviseletek szerveztek, vagy a védelmük alá helyeztek, vagy a Nemzetközi Vöröskereszt különböző intézményeiben nyerhetnének elhelyezést. Ennek az akciónak, amelynek kizárólag humanitárius célja van, a végrehajtása során, ügyelni fognak arra, hogy olyan gondozó személyzetet válogassanak össze, akik politikai szempontból makulátlanok, és képesek a gyermekek számára megfelelő hazafias nevelést biztosítani.

(L. S.) + ANGELO ROTTA, Arch. apostoli nuncius

(L. S.) CARL IVAN DANIELSSON svéd követ

(L. S.) HARALD FELLER svájci ügyvivő

(L. S.) JORGE PERLASCA spanyol ügyvivő

(L. S.) Comte de PONGRAC portugál ügyvivő

Géppel írott, francia nyelvű jegyzékmásolat, aláírások nélkül.

AA. EE. SS. P. V. Pos. 100. ff. 122–122v.

A Magyar (nyilas) Külügyminisztérium iratanyagában nincs nyoma annak, hogy ezt a jegyzéket sikerült volna a jegyzék dátumakor már hetekkel korábban a nyugati határszélre költözött illetékeseknek átnyújtani.

Szirtes János: Nem vagyok egyedül 11

Jazz, tánc, képfelület

Szirtes János sorozatához

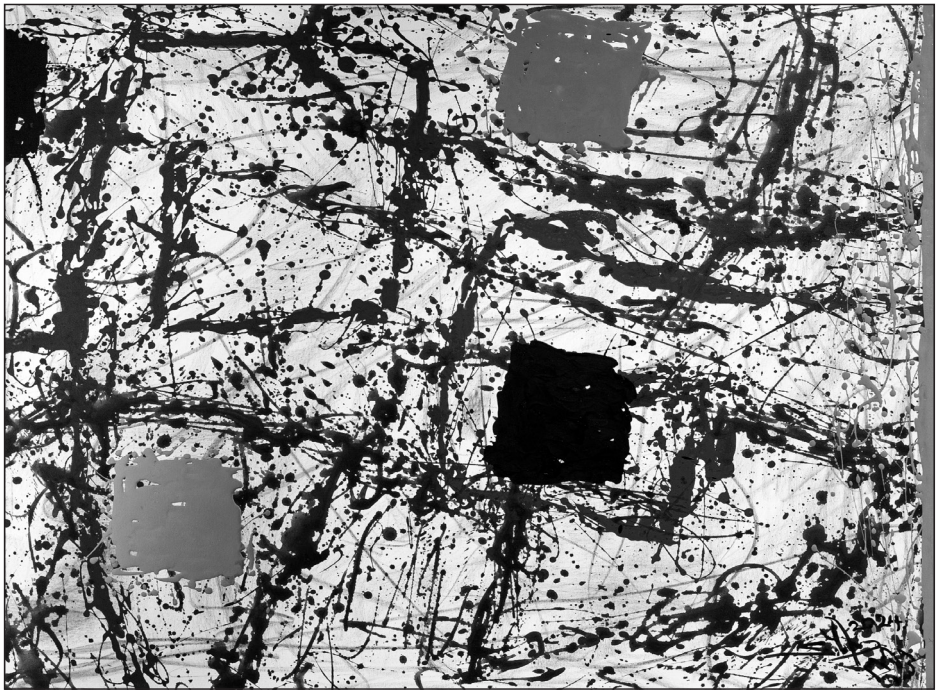
Láttam [...] angyalfejű hipstereket égve az éjszaka gépezetében a csillagos dinamóhoz fűződő hajdani égi kapcsolatért Allen Ginsberg: Üvöltés

40

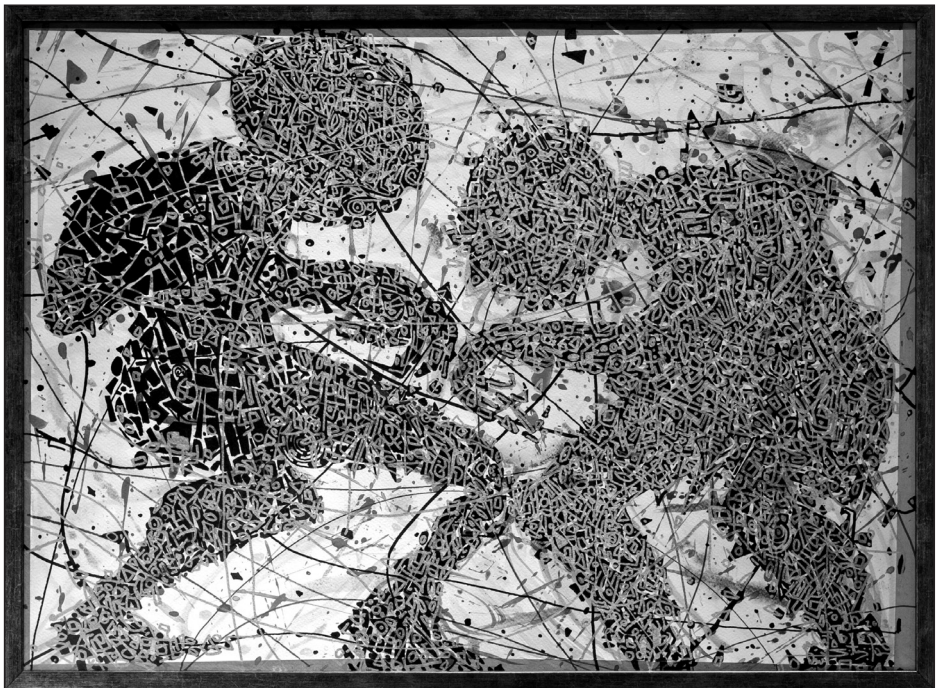
Absztrakt expresszionizmus! – mutathat rá elégedetten a szemlélő akár a szoba másik sarkából, könnyedén skatulyázva be Szirtes János új sorozatát, az *Aranyköpés | +36 Celsius-fokot*. Bizonyos szempontból igaza is lenne; a képek a felület elsődlegességét hangsúlyozva foltokból, csurgatott, fröcskölt festéknyomokból épülnek fel, talán csak az aranypor használata nem jellemző erre az irányzatra. A túl gyorsan hozott esztétikai ítélet és a velejáró stíluskategória zártsága azonban amennyire segíti az értelmezést, annyira meg is gátolja, hogy közelebb kerüljünk a művek valódi értékéhez. Egy idő elteltével, a képek részletesebb vizsgálata során feltűnik, hogy azok a tiszta sík vizualitás mellett nem hajlandóak feladni a figurativitást, illetve a képi referenciákat. A 6.-on mintha tört szárú hangjegyek lennének? Ezen az úton elindulva, ha a szemlélő tovább vizsgálja a képeket, új tapasztalatokra tehet szert; elsősre talán nem tűnik fel, de a sorozat képeinek jelentős részét alakok, méghozzá táncoló, ölelkező emberek népesítik be. Egyes képeken könnyebb felismerni (14. vagy 15.), máshol sokkal tovább tart (10. vagy 3.). Érdekes dolog történik, amikor a látvány így tudatosan a szemlélőben: a sorozat eltávolodik az 50-es évek New York-i festészetétől, de a ritmus, a vibrálás megmarad, és valamilyen fura módon egyesül a figurákkal, akik így mozogni látszanak, és mintha ugyanannak a kornak és helynek zenéjére, az örökkön lüktető jazz ütemére táncolnának. Ez az élmény annyira erős, hogy utóképhatásként a nyilvánvalóan absztrakt képek (7., 17., 18.) is mozogni látszanak.

A sorozat így tartalmi folytatása és egyben kifordítása a korábbi *Nem vagyok Egyedül* képeknek. Ott ugyanis a figurák és az absztrakció iránya éppen ellentétes volt, szemlélőnk valószínűleg jóval előbb vette észre az alakokat, és társít hozzájuk mozgásformákat (legyen az törzsi tánc vagy klaszszikus balett), és csak utána a képfelület megmunkáltságát, az apró geometriai jeleket, a felület folyamatos nyugtalanságát.

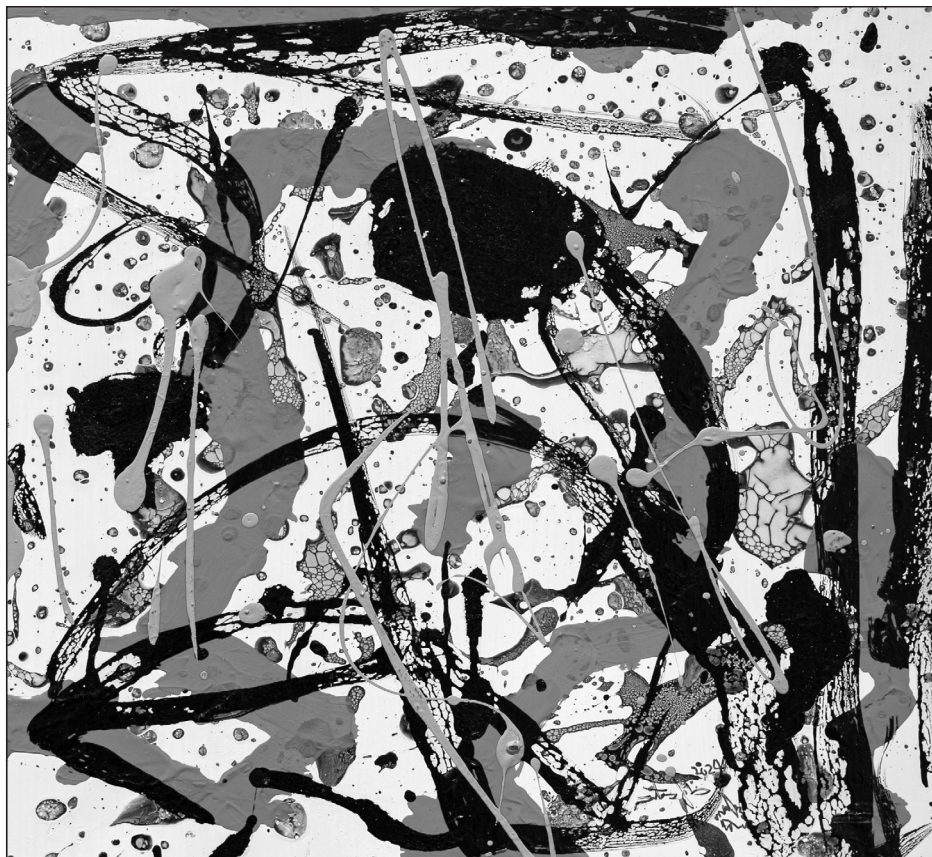
Gárdonyi László

Szirtes János: Aranykőpés 36 – Celsius-fok 7

Szirtes János: Nem vagyok egyedül 8

Szirtes János: Aranyköpés 27

Tóth Krisztina

Ingek

Kipillantok a napfényes teraszra:
középen asztal és négy akácszék.
Négy kimosott ing a támlákra terítve.
Megszáradnak, míg ide nem ér az árnyék.

Négy komoly férfi, tárgyalnak körben ülve.
Mindjárt kérnek egy kis vizet és kávé.
Kiviszem nekik, de mivel nincs még fejük se,
megiszom egymagam az egész társaságét.

Markó Béla

A széttépett galamb

*Pablo Picasso: Galamb,
1949, litográfia, 56,7 × 76,2 cm,
Picasso Múzeum, Párizs*

Hozott a macskánk egy széttépett galambot.
Mindig mindenki hoz valamit. Olajágat.
Üzenetet. Számlát. Egy üveg bort.
Ígéretet. Kérést. Meghívót. Ajánlatot.
Békegalamb volt, azt hiszem. Igazság szerint
nem a miénk ez a macska. A szomszédból
jár át egyre gyakrabban. Elkényeztették.
Adunk neki enni reggelente. Könnyű így
szeretetet vásárolni. Nincsen felelősségünk.
Legalábbis ezt gondoljuk. Meg aztán
az is nagy kérdés, hogy kit szeret egy

macska. Próbál bejönni újra meg újra
a házba. Ül a verandán, néha felugrik a
külső ablakpárkányra, benéz a konyhába,
amikor reggelizünk. Sárgán villog a szeme.
Le-lehunytja egy pillanatra, ha álmos.
Csupa szelídség. Csupa vadság. Állítólag
időnként a macskák megajándékozzák
a gazdájukat egy-egy egérrel vagy verébbel,
sőt, ezek szerint még békegalambbal is.
Ennek a galambnak hiányzik a feje.
Az egyik szárnya ott hever valamivel
arrébb a kövezett udvaron. A csonkoknál
még nem alvadt meg a vér. A macska
a lépcső alján várakozik, bajszán fehér
tollpihe lebeg. Pillanatnyi habozás után
odamegyek, ujjaim közé csippentem
a könnyű pihét, majd szélnek eresztem.
Hosszan figyel. Nem dicsérem. Nem is
szidom meg. Semmi értelme. Nem ő a hibás,
hogy mindenben jelképet látunk. Akkor inkább
Picasso. Lehet, hogy ő sem. Festett galamb
vigyáz ránk. Vagy mégis ez a macska?
Tudhattuk volna, hogy ára van a szeretetnek.

Meliorisz Béla

Drótozgatjuk

mindig elfogy valami
a türelem az idő
a szerelem szavai

és drótozgatjuk a mit
hogy másra kell most a pénz
de még gyúrunk majd csalit

már lóg az eső lába
s elnémulnak a földek
mindenből elég mára

45

Mint vízben

minden görbül egyre
a nyár a csend a szó
s nem lesz befejezve

van ami csak álom
s szatyrunkban semmi hogy
kibírjuk féllábon

elképzeljük de mit
emlékekből holnap
mint vízben a kavics

Bakos András

Friss könyv

A gyilkos galóca kalapja olajzöld,
húsa, ha megtörjük, fehér. Szaga
mint a nyers krumplié, ezért is
veszélyes, lásd: Gombák; Búvár
Zsebkönyvek, Kalmár–Huller.
Móra, 1972. Megszagoltam, ahogy
beleolvastam a könyvtárban, és
adtam volna vissza rögtön, de
apám azt mondta, fogadjam el
mindig, amit a könyvtárosnő ad,
mert tudja, mi való nekem, és jót
akar. Most pálinkát önt vörös mázas
cseréppoharakba a verandáján
négyünknek. A traktor betolat
a deres fűre a ketreccel, benne
két hízó. Az egyiket ki kell húzni,
úgy, hogy a másik ne tudjon
mellette kitörni. Itt a lábamnál
a dróthurok, bele kell akasztani
a disznó szájába, a fogai mögé.
Ketten húzzák, egy nyitja-csukja
az ajtót. Itt a fehér tál a vérnek,
benne a kés. Sosem csináltam
így, de ezt már nem mondom el.

Hegy

Lefekvéskor kap egy flakon
vizet, mert kinyílik a szája és
kiszárad. Befekteti a takaró alá.
Éjjel, ha szomjazik, ott nyitja.
Lassan csavarja le a kupakot,
hogy a gyerekét – aki épp
mellette alszik a három közül –
ne zavarja föl. Az persze hallja,
mozdul is, köhög, hogy anyuka
igyon kényelmesen. Ő mégis
hatalmas nagy kortyokat nyel.
Nem szólal meg a gyárigazgató,
sem a tanítónő, a polgármester,
mert nincs értelme. Nézik
a sötétben. Ő ugyanúgy a takaró
alatt tekeri a kupakot vissza,
lassan. A hegy, amit a jobb
keze emel takaróból, remeg –
meglötyköli a flakont, derüljön
ki még időben, hogy szivárogo-e.
Jól zár, nem szivárogo.

Macskaszünet

Amikor szüksége van rám,
a macska azt akarja, hagyjam
abba, amit csinálok, csak vele
törődjek. Ilyen volt a nevelés
a figyelemre az első osztályban.
Csak a macska nem tanító, nem
követeli meg, hogy fejlődjek.
Mindig ugyanannyi ideig vár,
és ha nem nézek rá, ugyanúgy,
ugyanott, a kezemen érint meg.
Figyelek és rá hagyatkozom,
amióta kiszedtem a farakás alól.
Most látnom kell – szemléltetés –,
hogyan érdemes eltűnni azok
elől, akik szeretnek. Nem marad
rossz emlék, holttest, semmi nyom.
Ha nagyon akarnak, higgyenek
a viszontlátásban. Darázs koppan
az ablakon, mint a macska körme,
káposztalepke villan a töklevelek
alatt, ahogy a bunda fehér foltja
nemrég. Rigó jön, ugrál a gyepen,
kapkodja a fejét jobbra-balra,
továbbra is veszélyben az élete.

Az ember így is, úgy is koszos lesz

Beszélgetés Máté Gáborral

Négy éve jelentette be, hogy ez lesz az utolsó ciklusa, nem marad a Katona József Színház élén. Nem fáradt el, de nem lehet mindent az örökkévalóságig csinálni. Munkáról, szakmai és pénzügyi kihívásokról, átalakuló közönségről és a gyűlölt középszerről beszélgettünk Máté Gáborral.

– *Mit fog csinálni 2026. február 1-jén?*

– Még nem tudom. Valószínűleg lesz még dolgom a színházban, mert én felelek az utolsó szezónért, többnyire én rakom össze a jövő évet. Természetesen sűrű konzultációt folytatunk a Művészeti Tanácsban, illetve Székely Krisztának több gondolata vagy beleszólása kell legyen az ügyekbe, mert biztos, hogy megpályázza a színházigazgatói posztot, és reményeim szerint meg is kapja.

– *Pihenni szeretne, vagy valamilyen módon megpróbál azért kapcsolódni a színházi munkához, azon túl, hogy színészként nyilván továbbra is dolgozni fog?*

– Az elképzeléseim még nem publikusak, de egyáltalán nem vágyom pihenésre. Nem azért hagyom abba, mert elfáradtam.

– *Hanem?*

– Négy évvel ezelőtt bejelentettem, hogy nem pályázom többet, ilyen értelemben már négy évvel ezelőtt el kellett volna, hogy fáradjak, de

akkor se éreztem fáradtságot. Sok olyan eleme van a döntésnek, ami nyilvánvalóan összefügg magával ezzel a státusszal. Nagyon sok megpróbáltatással járt, hogy vezettem ezt a színházat. Azt is mondhatnám, jobb az idegrendszeremet kímélendő visszalépni. Sok támadás érte a Katonát, és én naiv voltam ehhez. Nem gondoltam, hogy ez így lesz.

– *Hogy ennyire nemtelenek lesznek a támadások, vagy ilyen sok lesz belőlük?*

– Az, hogy nem értik meg a törekvéseket, hogy kihasználják a változást, hogy végre olyanokba is bele lehet rúgni, akikbe eddig nem rúgtak bele, ez a dolog szakmai oldala, ez várható volt. Ez hozzátartozik a színház természetrajzához. De arra nem gondoltam, hogy direkt politikai támadásoknak, egzisztenciális fenyegetésnek lesz kitéve a színház. És arra sem gondoltam, hogy bizonyos kultúrpolitikai erőknél az lesz az egyik fő törekvésük, hogy valamilyen módon lenullázzák a Katona József Színházat, annak a színháznak a jelentőségét, ami Európában és a világon is elismert. Egy olyan intézménybe rúgtak bele, amire büszkének kéne lenni, és nem nekem kell rá büszkének lennem, hanem a városlakóknak, az országnak.

– *Ha másból nem indulunk ki, mint abból, hogy ez egy száz embert*

foglalkoztató munkahely egymilliárd forintnál nagyobb költségvetéssel, ez a hozzáállás akkor is romboló.

– Önmagában ez is elég lenne, de hát ennél jóval többről van szó. Olyan tevékenységről van szó, ami mindig is a magasba ívelt. A Katona József Színház kulturális jelentősége meglehetősen nagy, és a közönség ezzel tisztában is van. És mégis ez az egyik legfontosabb része a támadásoknak, ennek a presztízsnak a támadása, gyengítése.

– Ezek a támadások, már ami az anyagi és működésbeli ellehetetlenítést illeti, leginkább az utolsó évekre korlátozódnak, nem?

– Igen, négy-öt évvel ezelőtt kulminált. Már előtte is voltak jelei, amikor *A bajnok* bemutatásakor minden központi vagy alapoktól érkező forrásunkat csökkentették, de amikor a főváros lett a színház kizárólagos fenntartója, ez egyértelművé vált. Ha a főváros akkor nem menti meg a Katonát meg más színházakat, akkor nagyon nagy bajba kerültünk volna. (A főváros 2020 elején állapodott meg a kormánnyal, hogy a főváros önállóan, kormányzati támogatás nélkül finanszírozza a Katonát, a Radnótit, az Örkényt és a Trafót. A József Attila, a Madách, az Új Színház, a Vígszínház, a Bábszínház és a Kolibri marad fővárosi fenntartású, de működésüket a központi költségvetés biztosítja. A megállapodás 2024 végén jár le, de azt újrakötötték, így a felállítás a jövőben is ugyanaz lesz. F. Sz. E.)

– Tavalay ősszel találkozott más igazgatók társaságában Csák Jánossal, aki akkor éppen kulturális és innovációs miniszter volt. Azóta volt

akár formális, akár informális találkozó a színházigazgatók, ön, illetve akármilyen kormánytag között?

– Nem. Az egy kivételes alkalom volt. Nem beszélve arról, hogy a kommunikációnak azt az elemét nem is nagyon értettem.

– Melyik elemét?

– Hogy én ebbe hogy kerültem bele. Hiszen függetlenek voltunk és vagyunk a kormányzattól, a főváros egészében átvette a felügyeletet és a finanszírozást is az államtól. Azt feltételeztem, hogy valamilyen különleges gondolat folytán, nyilván mint a Katona József Színház igazgatója, bekerültem azok közé, akiknek a kulturális vezetés kíváncsi volt a véleményére. Mindenesetre pár dolgot el lehetett mondani, hogy mit látunk jónak, mit látunk kevésbé jónak. Ebben egyébként nagy különbség nem volt az ott ülők között. Mellettem Kováts Adél ült, mellette Rudolf Péter, velem szemben Eperjes Károly és Vidnyánszky Attila. A jobb oldalamon Tompa Gábor Kolozsvárról, Nagy Viktor is ott volt. Szakmai dolgokról beszélgettünk, de informális volt az egész.

– És aztán ez nem is folytatódott?

– Volt rá ígéret, maga Csák miniszter úr mondta, hogy meg fog ismétlődni. Aztán nem így lett.

– A közvetlen politikát vagy be lehet vinni a színházba, vagy nem, de azért mégiscsak reagálni kell arra, amiben az ember él, amit idefele jövet lát. Ez hogyan egyeztethető össze azzal, amit többször is elmondott, hogy biztosan vannak a Katonának fideszes nézői is? Ha belül a Mefisztólandra, az mit üzenhet egy fideszes nézőnek?

– A *Mefisztóland* különleges előadás ilyen szempontból, mert sok dologra rímel a mi országunkban. De nem csak itt. A darab Németországban született, Berlinben, kifejezetten a szélsőjobb megerősödésével párhuzamosan volt a bemutató. Tehát nem feltétlenül a magyar körülményekre reflektált, hanem egy nyugat-európai jelenségre. (*Dömötör András 2015-ben kapott felkérését, hogy a populista diktatúrák kultúrára gyakorolt hatásáról írjon darabot, a Klaus Mann regényére reflektáló előadást 2016-ban mutatták be Berlinben. F. Sz. E.*) Már akkor is szó volt róla, hogy esetleg bemutassuk itthon, de akkor elálltunk ettől a tervtől. Aztán újra felvetődött a gondolat, és miután felerősödtek a kultúrharcra kapcsolatos hangok, úgy véltem, most eljött az idő.

– *Akkor nem érezte még aktuálisnak, vagy egyszerűen nem fért bele a repertoárba?*

– Úgy mondanám talán, hogy akkor, az előző önkormányzati választás környékén, amikor gondolkodtunk a bemutatásáról, képlékeny volt minden. Nem lehetett tudni, mi lesz. Hogy mit jelent az, ha van egy bármilyen kulturális, városi vagy kormányzati vezetés. Olyan bizonytalanság ülte meg az egész politikai környezetet, hogy nem volt tudható, milyen lesz a pillanatnyi helyzet, állapot, hangulat, amikor ez a darab esetleg megjelenik. Nem tudtuk, hogy a következő tavasz, amire tervezzük az előadásokat, milyen lesz. Hogyan ül majd be a néző, és mit ért mi alatt?

– *Hál' istennek most már sokkal jobban látszik.*

– A kultúrharc olyan egyértelmű és minőség alatti szintet ért el, amiben már lehetett sejteni, hogy a nézői reakciók mifélék lehetnek.

– *Hány figurából gyúrta össze az igazgató figuráját, akit játszik?*

– Nem számoltam. Nem egyből természetesen. Főleg a politikai érvényesülésnek és a középszernek, a középszerű színházi alkotónak a képét igyekeztem megrajzolni ezzel a szereppel. Még azt sem mondanám, hogy egyértelműen egyvalaki vagy konkrétan valakik voltak a szemem előtt. Általában is az a jellemző a színészi felfogásomra, hogy sok mindenből rakom össze azt a valakit, akit játszom. Megpróbálok minél komplikáltabban vagy összetettebben, még akkor is, ha ez a figura azért egy kicsit plakátszerű.

– *Azt mondják, egy rossz korszak ismérve, hogy a középszer sokkal nagyobb teret kap. Ez most elég jól látszik mindenhol. Erkölcseleg ez hogyan dolgozható fel azon túlmenően, hogy de facto is kárt okoz a középszer térnyerése? A Katona meg tudja őrizni az autonómiáját, így akár fel is értékelődhet az a munka, ami itt folyik. Akkor meg mit számít, hogy máshol tombol a középszer?*

– Ez nagyon komplikált kérdés, nem is biztos, hogy rendesen válaszolni tudok rá. Főleg azért, mert ez is része a döntésemnek. Mindenkit, aki résztvevője ennek a mai kornak, valamilyen felelősség terhel; lehet, hogy ez erős szó, inkább azt mondanám, részvételiség terhel azzal kapcsolatban, ami zajlik körülötte. Résztvevője vagyok ennek a kornak, korszaknak. És bár úgy gondolom, hogy sikerült a Katonát valamelyest

szigetté tenni, mégiscsak ebben a vilámban lett egy sziget. Nem tudjuk a világtól függetleníteni magunkat, és amikor majd normálisabb visszatekintést enged meg a kultúrtörténet, akkor ezt nagyon rossz korszaknak fogják leírni a hozzáértők, és ezt az ítéletet együtt fogjuk megkapni.

– *És ez jár egyfajta felelősséggel?*

– Annyiból igen, hogy nem tudtam rajta változtatni, nem volt erőm vagy nem volt elég jogosítványom hozzá; el is ment tőle a kedvem, vagy elvettem tőle a kedvemet; vagy megszüntették azokat a lehetőségeket, amelyekben talán még tehettem volna valamit. Résztvevője vagyok ennek a korszaknak, mint egy színház vezetője. Nem lehet azt mondani, hogy független voltam mindentől. Bár a saját függetlenségemet és a színházhoz tartozó emberek intézményi függetlenségét igyekeztem garantálni, de a rendszer részeként tettem. Az ember így is, úgy is koszos lesz, nincs mit ragozni ezen.

– *Ha végignézek a saját szakmámon és az elmúlt tizenöt éven, visszafordíthatatlan károkat látok: szerkesztőségek, csapatok számolódtak föl, amit nem lehet pótolni, nem lehet egy Népszabadságot, Magyar Hírlapot újraindítani. A kőkorszakból kell majd valamit felépíteni. A színházi világban nem látható ekkora pusztulás. Valóban nagyobb részt sikerül megőrizni abból, ami után lehet építkezni?*

– Igen is, meg nem is. És az a baj, hogy ez együtt van. Nem is olyan régen megszűnt a Budapesti Kamaraszínház. Üdvözlendő, hogy az Örkény Színháznak nyílt egy újabb játszóhelye, és az ottani ifjúsági

programnak is lett egy kis helyisége, ahol tudnak dolgozni. Ez örömteli, de azon az áron örömteli, hogy közben egy komplett színház eltűnt a budapesti életből. Ez még akkor is így van, ha nincs összefüggés a megszüntetés és a helycsinálás között. Megszűnt a Bárka Színház is, amit, bár lehetett szeretni és nem szeretni különböző korszakaiban, különleges volt, ráadásul a rendszerváltozás után született, nem a szocializmus öröksége. A függetleneket mindig megemlítjük egy-egy ilyen beszélgetésben, de az ő anyagi kiszolgáltatottságuk nem is csupán ennek a kormánynak a hibája vagy bűne. Bár... A valódi gond a színház fontosságának csökkenése. Ezek a kis vagy közepes játszóhelyek, még akkor is, ha nem mindig voltak a topon, sokat jelentettek a szakmának. Nemcsak egzisztenciálisan, hanem művészi értelemben is. Sok mindenkinek tűnhetett fel ezeken a helyeken.

– *Szabadabban lehetett ott dolgozni?*

– Az egész televény gazdagabb volt. Most már minden teljesen bebetonozódott, olyan változások lehetségesek, hogy megnyílik majd új koncepcióval az Erkel Színház, ami nagyon sok pénzt kap a kormánztól. (Január elsejétől a magyar zene- és táncművészet népszerűsítése érdekében új zenés színház jön létre az egykori Erkel Színház épületében, a működtetéséhez szükséges nonprofit gazdasági társaság létrejöttéhez a kormány 30 millió forintot biztosít, a színház 2025-ben 3,5 milliárd forint költségvetési támogatást kap, két év múlva hárommilliárdot, 2027-ben pedig 2,5 milliárdot. F. Sz. E.) Ebből is kiolvasható, hogy sokkal több

pénzt költ az állam a kultúrára, mint eddig bármikor. De a színházművészet sok veszteséget élt meg ebben az időszakban. Kevesebbek vagyunk, és nem annyik, mint amennyik voltunk. Morális értelemben sem.

– *Vajon a kultúra háttérbe szorulása csak pénzkérdés-e?*

– Nem csak pénzkérdés, de azért pénzbe kerül. A kiindulópont valamelyest a pénz, másrészt meg az ambíció, a kreativitás, a közölni vágyás. Nem lett kevesebb tehetséges ember. Itt megint oda érdemes visszazárni, hogy a középszer mennyiben foglalt el pozíciókat. Ez a szakma kicsi, ismerjük egymást, ismerjük egymás képességeit is. Nincs olyan, hogy ha valaki középszerű, akkor egyszerre majd nagyszerűnek értékelik. Akármilyen rangot vagy státuszt is kapjon.

– *A mecenatúra miért nem tud hatványozottabban megjelenni a magyar kulturális életben?*

– Ez messzire nyúlik vissza, és nem tudom pontosan az okát.

– *Hatvany Lajos korában volt.*

– Igen, volt valami, de ha a színházra gondolok, az nem ugyanaz, mint egy költőt támogatni, vagy ösztöndíjat adni. Egy közepes nagyságú színház, mint mondjuk a Katona, több mint száz dolgozó megélhetését is biztosítja. Már csak ezt finanszírozni is jelentős összeg. A rendszerváltozás idején hirtelen kivonult az állam a korábbi szinthez képest a finanszírozásból. Addig nem is nagyon számított a pénz, kizárólag az ideológia számított. És hirtelen kiderült, hogy ha kivonul az állam, ha jóval kevesebbet áldoz a kultúrára,

akkor azt senki nem pótolja, nem tömi be ezeket a lyukakat. Később volt a TAO időszaka, amikor az adományokat a jól prosperáló vállalatok leírhatták az adóból. Ezt is az állam finanszírozta, csak kerülő úton, mindenestre egyes gazdasági szereplők leírhatták az adójukból, amit a kultúrára vagy adott esetben a színházra áldoztak. Ez kicsit elkényelmesítette azt a gondolkodást, ami a mecenatúrát jelentette volna, mert átértelmezett mecenatúrát biztosított a színházaknak. Aztán amikor a TAO-rendszer megszűnt, aminek amúgy sok kérdőjeles része van, de ebbe most nem érdemes belemenni, megint megszűnt a mecenatúra. Rosszabb helyzetbe kerültünk, mint amiben a rendszerváltozás idején voltunk. A korábbi támogatók megtalálták azokat a helyeket, ahova a pénzeket el lehet helyezni, elsősorban a sportban, vagy teljességgel leszoktak arról, hogy támogassák a kultúrát. Hogy lehetne ezt újra fölélnékelíteni? Őszintén szólva fogalmam sincs. Talán a TAO visszavezetésével az előadó-művészetbe?

– *Ez ráadásul nem pusztán szponzoráció, ahol a jegy hátuljára oda van stemplizve a támogató neve.*

– Hát persze, és a szponzorok pontosan le tudják mérni, hogy mennyit ér egy ilyen stempli, vagy bármilyen támogató logó, név. Ezeket újra kéne gondolni. Mi a Katonában állandóan kísérletezünk ezzel, általában a partnereink megelégedtségére.

– *Ehhez kellene egyfajta társadalmi felelősségvállalás is, akár egy vállalatvezető, akár egy felső vezető esetében, akinek annyi nulla van már a*

fizetési cetlijén, hogy szükségét érzi, hogy neki valamilyen módon vissza kell adnia a társadalomnak, akár az oktatásba vagy a kultúra támogatásába. Ám ha megnézzük, hogyan alakult a közgondolkodás, folyamatosan ennek a leépítése zajlik.

– Az állam szerepe felerősödött az elmúlt tizennégy évben. Annyi mindent vett vissza, már-már a szocialista időköt idézően, hogy az egyén vagy a vállalati szféra egyre kevésbé érzi azt, hogy neki ebben bármilyen dolga lenne. Nemcsak a színház vagy a kultúra támogatásában, sok másban is. Továbbá a most tehetőség tett réteg nem elég művelt ahhoz, hogy átérezze a magas kultúra létezésének fontosságát. És jellemzően ők is a politika fogságában élnek a mindennapjaikat.

54

– *Olvastam egy interjút egy ukrán színházi rendezővel, Szergej Maszlobojcsikovval a Magyar Narancsban (Sorok kígyóznak, Magyar Narancs, 2024. november 14.), azt mondta a rendező, hogy ömlenek az emberek Ukrajnában a színházakba, mert menekülni próbálnak a valóság elől, és a színház erre kiváló. Ugyanakkor a színháznak reflektálnia kell a valóságra. Vagy bizonyos időközönként hagyni kell, hogy csak megkönnyebbülni jöjjenek az emberek a színházba?*

– Klasszikus műveket játszhatunk, feltételezem. Nem ismerem az ukrán színházi helyzetet, régen sem ismertem. Ezt én is olvastam, meg is lepott, ahogy önt is. Én az olyan színházat szeretem, ami reflektál a valóságra. Sőt, a túlzottan esztétizáló színházhoz kevés közöm van, azt unom inkább. De el tudom képzelni, hogy vannak olyan korok, mondjuk

egy háborús időszak, amikor ez fontos. Bár azt nem tudom elképzelni, hogy ha tudom, hogy bármikor jöhet egy bombatámadás, akkor ücsörögjek egy színházban, vagy nem azt nézném-e, hogy én üljek a legközelebb a kijáráthoz.

– *Szerintem a harmadik évben már nem ezen gondolkodnak.*

– Az is lehet, hogy ehhez hozzá lehet szokni, bár ezt is furcsállom, mert én a repülőn is félek, mindegy, mennyit repülök, tizenhárom órán keresztül is tudok félni. Lehet, hogy gyávább alkat vagyok, a félelem nálam hosszabb ideig tart, mint másoknál. Szóval engem is meglepott ez a mondat, de ha ez így van, akkor az csodálatos, mert akkor a színház vigaszt tud nyújtani embereknek egy ilyen pokolban is, amiben most Ukrajna kénytelen élni.

– *Itthon még nem tartunk ott, hogy a kinti valóságtól meneküljenek a színházba az emberek?*

– Nem. Lehet, hogy kivételezett helyzetben van a Katona, de azt érzékelem, hogy a nézők kifejezetten szeretik, hogy a Katona reflektál arra a korra és arra a problémakörre, ami a nézőket érinti. Természetesen egy olyan előadásra, amiről elterjedt, hogy többet lehet rajta nevetni, mint bármely másan, könnyebben adjuk el a jegyeket.

– *Ez mindig így volt?*

– Azt hiszem, közel így volt. Régen, a szocializmus utolsó éveiben a Katona kivételezett helyzetbe lavírozta magát. A Katona nézője nem az a néző, aki mindenáron felhőtlenül szórakozni akar. Ezzel együtt már begyűrűzött némi változás. Azt

a fajta közönséget, amelyik régen a Katonái volt, nem tudjuk teljes mértékben ellátni, mert kénytelenek voltunk jelentős jegyáremelésbe fogni. Az a gyanúm, hogy akiknek mi játszani szeretnénk, azok egyre kevésbé engedhetik meg maguknak a színházjegy vásárlását olyan gya-
korisággal, mint korábban. Cserélődik a közönségünk, és most inkább a tehetősebbek jönnek színházba.

– *Mások az elvárásaik?*

– Igen, meg máshoz is szoktak. Legyünk tisztában azzal, hogy hatást gyakorol az a kulturális romlás, amit a média áraszt. Rendkívüli módon föllazult, elsekélyesedett a színészi kifejező eszköztár, a néző pedig ehhez szokik hozzá, illetve ehhez szoktatják észrevétlenül. Celebek is minden további nélkül játszhatnak fontos szerepeket különböző alkotásokban, tehát az, hogy milyen eszközökkel, miféle megformáltsággal lépnek fel ezek a színészek vagy szereplők, akarva-akaratlanul is csökkentik a befogadókészség érzékenységét, az erőteljesebb előadásmód és a harsányság vonalára szoktatja a nézőt. Romlik a kifinomultsága, érzékenysége és a gondolkodásra való képessége is, a világos dolgok érik el hamarabb az embert. Ugyanakkor nem nézem le természetesen a nevettetést, sőt nagyon jelentős dolognak és szakmailag igen nagy kihívásnak gondolom, ha a színház nevetetni akar.

– *Az biztos, mert annál kínosabb nincsen, mint amikor a poén után csönd van. Tavaly ősszel, amikor kikapattant, hogy a DK-tagok kedvezményes jegyet vásárolhatnak, azt mondta, jelentősen esett a nézőszám, volt,*

amikor fél házzal kellett előadásokat játszani. Ez az infláció miatt volt? A KSH-nál jelentős volt a visszaesés tavaly is, de már 2022 végén is jelentős csökkenést lehetett látni a könyv és a szórakozás soron.

– Most is lehetett érzékelni a visszaesést novemberben, de nem olyan szinten, mint tavaly. Állandóan a kasszát figyeljük, úgy kell működ-nünk, mint egy magánszínház. Sikerült átstrukturálni az egész rendszert a színházon belül, tehát nem fordulhat elő olyan egyéni kezdeményezés, mint ami tavaly volt. Meg kellett erősíteni az ellenőrzést, hogy kinek mi jut eszébe akkor, amikor nem veszik a jegyeket, és akkor milyen megoldások jöhetnek szóba.

– *És milyen megoldások jöhetnek szóba?*

– Erősíteni kell a kommunikációt és a kedvezményeket. Jól elhelyezett kedvezményeket kell alkalmazni, amelyek a vásárlóközönség teljes körére irányulnak, nem pedig céltoltan egy-egy csoportra. Élénkebb PR- és kommunikációs tevékenységgel ügyesen el lehet érni eredményeket. De hát attól természetesen még az embereknek nem lesz több pénzük. Tavaly ősszel volt egy nagyon jelentős, 40 százalékos áremelés. Ezen nagyon sokat vitatkoztunk. A fővárosi színházak nagyjából együttesen emelték a jegyárakat, nem volt, aki aláigért volna a többinek, hiszen ez elvárás is volt a várostól. Emellett a Katonának van egy elég nagy pártolói köre, nem is tudom, mit csinálnánk nélkülük, akik nemcsak több pénzt áldoznak a színházjegyre, hanem több pénzt adnak eleve a színházra. Ők hozzánk tartozónak érzik magukat, és ez így is van. A Katona

családiasabbá vált az utóbbi években, és jóféle kommunikáció zajlik a színház és a közvetlen közönség között. Törzsközönség, aki nemcsak úgy törzs, hogy többször jön, hanem többet is ad a színháznak. Egy-egy kamrás produkció költségvetésének jelentős része például össze tud jönni egy ilyen típusú támogatásból. Ezért különböző előnyökhöz juttatjuk azokat, akik többet hajlandók áldozni. És egy nagyon izgalmas közösséget tudunk ezáltal összekapcsolni.

– *Nagyjából milyen arányt képviselnek azok, akik a támogatói jegyet vesznek?*

– A mecénás pluszosok nagyjából tízen vannak, ők egymillió forint fölött fizetnek a színháznak, vannak olyan támogatók, akik közel háromezrezer forint alatt fizetnek, és vannak, akik ennél kevesebbet. Az utóbbiak a legnépesebbek természetesen, ők nagyjából négyszázan vannak.

– *A jövő évi fővárosi költségvetési tervzetben 1 milliárd 59 millió forint szerepel a Katona támogatási során. A jegyárbevétel tud majd emelkedni?*

– Emelkedni már nem fog, de azért így is sokat számít. Nagyjából 500 millió forint körül lehet majd a saját bevétel.

– *A jegyértékesítés 2023-ban nominálisan is kisebb volt, mint 2022-ben.*

– Igen, de a jegyáremelések miatt a színház anyagilag nem járt rosszabbul. Egyrészt azt mondjuk, hogy rosszul járt a színház, hiszen fél ház előtt játszunk, másrészt a fél ház kihozza a régebbi időszak teljes, telt házas értékét. Ez mentálisan rossz a nézőnek, rossz a színésznek. De saj-

nos nem értek vele egyet, hogy ne így legyen. Olyat vagyok kénytelen végrehajtani, amit legszívesebben nem hajtanék végre. Jobban örülnék, ha szélesebb tömegekhez jutna el az összes előadásunk ahelyett, hogy egy gazdagabb réteg ott van, és kifizeti a teljes nézőtéri bevételt. A fenntartói nyomás vitte ebbe az irányba a színházakat, mondván, oldjátok meg, vagy legalább próbáljátok megoldani.

– *Az Embtrag nagyon különleges feldolgozása Az ember tragédiájának. Mennyire vevők a nézők erre a más interpretációra?*

– Úgy veszem észre, vevők rá, legalábbis semmifajta felháborodott üzenet nem érkezett ezzel kapcsolatban. A nézők szeretik, szerintem örülnek azoknak a változtatásoknak, amelyek közelebb hozzák korunkhoz az előadást. Nagyon kérdéses műnek tartom *Az ember tragédiáját*, és örültem, amikor Székely Kriszta úgy döntött, hogy ezt mindenképpen megcsinálja. Régi terve volt, minden évben előjött, hogy nekiugrik, és szerencsére a tavalyi évad egyik különlegessége lett ez az előadásunk. A mi közönségünknek, az általunk kinevelt, fölnevelt közönség számára generációs értelemben kicsit szokatlan, de ez nem jelenti azt, hogy elfordultak volna az előadástól, sőt vonzó előadás az olyan fiatal generációk számára is, amelyek eddig nem jöttek színházba, vagy nem a mi színházunkba jöttek.

– *Negyvenes nő vagyok, szerintem majdnem mindenhol negyvenes nőknak kéne lenni a felső vezetésben, de ez persze az én túlzó álláspontom. Jót fog tenni a Katonának, ha egy negyvenes nő lesz az igazgató?*

– Nem gondolkodom ezekben a kategóriákban. Székely Krisztával évek óta együtt dolgozom, nagyon sokat beszélgettünk, együtt is tanítottunk a régi Színművészetin. Ott volt mellettem pár évig. Ismerem a gondolkodását, a dolgokról való meglehetősen szigorú és radikális elképzeléseit, amelyek engem személy szerint megnyugtatnak azzal kapcsolatban, hogy mi fog történni. Hogy a mindennapi életben a feladatokat hogy fogja megoldani? Nem jósolhatom meg, hogy mi történik majd, mint ahogy nem is kívánok részt venni a későbbi történésekben. Erős ambíciókkal, képességekkel rendelkezik, nincs okom rossz érzéssel tekinteni erre a dolagra. Tehetős embernek ilyen feladatot meg kell tudni oldani, és ha olyan emberekkel veszi körül magát, akikben meg lehet bízni, és hasonlóan igyekvők és elhivatottak, akkor minden megoldható lesz.

– *Hiányzik a tanítás?*

– Tavasszal fogok tanítani egy trimesztert a Jurányiban Bodó Viktor Budapesti Színészképzőjében, és csináltam egy kurzust Pármában, amit nagyon élveztem. Ott úgy éreztem, hogy még nem vesztettem el teljesen ez irányú érdeklődésemet. Egy színház vezetése elég feladatot ad

az embernek, nem feltétlenül kell halmozni a foglalkozásokat. Szépen kiegészítette egymást a tanítás és a színházvezetés, illetve a rendezés és a játék. A folyamatos kapcsolattartás az újabb generációkkal engem frissen tartott. Nyilván volt olyan tanítványom, akinek nagyon jó volt, hogy én tanítottam, és nyilván voltak jó páran, akiknek ez nem volt jó. De ez mindig is így volt. Ugyanakkor mindennek vége van egyszer, ezzel, azt hiszem, az alkatom meg tud barátkozni. Adott pillanatban földobjuk a talpunkat, az is egy ilyen szituáció lesz. Egyszer mindenképp vége lett volna a tanításnak, inkább az abbaahagyás módja volt katasztrofális, illetve az, amilyen következményekkel járt. Itt hasonló történt, mint a Katona degradálása esetében. A hatalmat át lehet venni rendesen, tisztességesen, és lehet gazember módra is. Sajnos itt ez utóbbi történt. Nem tudom, hogy miért kellett így csinálni, miért kellett egy intézményt morálisan és ideológiai értelemben is megsemmisíteni, olyan magyarázattal, ami egyébként szemenszedett hazugság volt. Miért kell hazudozni valamiről, hogy magamat valami fölé emeljem?

– *Hát ez a kultúrharc része, nem?*

– Igen, a kultúrharc része.

Valami Amerika

Eörsi Mátyással, Gyarmati Istvánval, Matura Tamással és Sz. Bíró Zoltánnal beszélget Herskovits Eszter

58

P. Szücs Julianna Szeretettel köszöntelek benneteket. 2024-ben ötöd-ször találkozunk a Fapados Szaloban. Készítettem egy rövid összefoglalást. Témáinkat tekintve ebben az esztendőben mintha a világpolitika és a nemzetközi környezet dominált volna, miközben persze nemrég az óbaloldallal és a személyiség szerepével is foglalkoztunk. Ezúttal az a munkacímünk, hogy Valami Amerika. Nem kerülnék ki azt sem, hogy ebben a „Valamiben” Magyarország is benne van, de most Amerika kihagyhatatlan, hiszen az elnökválasztás után minden erre fut ki. Vendégeink reményeink szerint a helyünkbe hozzák a világot.¹ Eörsi Mátyás Amerika és Európa, Gyarmati István Amerika és Amerika, Matura Tamás Amerika és Kína témában értekeznek. Mindaz, ami tőlünk keletre van, Sz. Bíró Zoltánra marad. Herskovits Eszter a moderátorunk.

Herskovits Eszter Mindenképpen az ukrán–orosz konfliktussal kell kezdenünk, hiszen amikor Trumpot megválasztották, neki is ez volt az egyik fő kampánytémája. Mellesleg azt mondta, hogy 24 óra alatt véget vet a háborúnak, amit nemrég a körülbelül

ötpercesre sikerült Zelenszkij–Trump-találkozón annyival módosított, hogy ha teheti, véget vet a háborúnak. És azt is mondta, hogy Ukrajna kevesebb katonai támogatásra számíthat az Egyesült Államoktól. Ezt több szakértő úgy értelmezte, hogy kevesebb fegyvert fog szállítani az ukránoknak. Mit is jelentenek pontosan ezek a fejlemények?

Sz. Bíró Zoltán Trumpgal kapcsolatban csak egy dologban lehetünk biztosak, abban, hogy kiszámíthatatlan. Megállapíthatunk itt most ezt meg azt, de aztán amit tesz, az könnyen lehet, hogy szöges ellentétben lesz a várakozásainkkal. Amikor először megválasztották, egyesek az állami dumában pezsgőt bontottak örömeinkben. De később kiderült, hogy nem minden úgy alakult, ahogyan azt Moszkvában remélték. Nem az Obama-, hanem a Trump-érában kezdenek fegyvereket szállítani Ukrajnának, még hozzá Javelineket.² Jól mutatja ugyanakkor Trump elvszerű hozzáállását, hogy amikor nem sikerült meggyőznie Zelenszkijt, hogy Biden fia ellen indítson ügyészségi nyomozást, leállította a Javelinek szállítását. A szíriai háborúba is sokkal határozottabban avatkozott be, mint elődje. Amikor bizonyítottan

¹ A pódiumbeszélgetésre 2024. december 11-én került sor Budapesten a Benczúr utcai Szakszervezetek Házában. Vendégeink: Eörsi Mátyás politikus, Matura Tamás Kína-szakértő, egyetemi docens, Gyarmati István biztonságpolitikai szakértő és Sz. Bíró Zoltán russzista, egyetemi oktató

² Kézi működtetésű páncéltörő rakétarendszer, amelyet a gyalogság számára fejlesztettek ki – a szerk.

látta, hogy a szíriai kormányerők vegyi fegyvert használnak, azt a repülőteret is megszárnyszerakétázta, amelynek a felét egyébként az oroszok használták. A Prigozsins-féle Wagner-zsoldosokat is eltakarította, amikor nem értettek a szóból, és túl közel mentek egy az amerikaiak számára fontos objektumhoz. Ő volt az is – szemben Bidennel –, aki szankcionálta az Északi Áramlatot. Trump előző elnökségének számos olyan epizódját lehet felsorolni, ami arra utal, hogy nem feltétlenül az fog történni, ami Putyinnak tetszik. Ugyanakkor emlékszünk a Putyinnal tartott helsinki találkozóra és az azt követő sajtótájékoztatóra, amikor Trump képes volt egy újságírói kérdésre válaszolva, ami az amerikai elnökválasztásba történő orosz beavatkozásról szólt, inkább Putyinnak igazat adni, mint saját titkosszolgálatának. Ami pedig a Trump környezetéből kiszivárogtatott terveket illeti, nos, azokat Ukrajnára nézve feletébb aggasztónak találok.

Herskovits Van most három kiszivárgott forgatókönyv, amelyek területi engedményeket is tartalmaznak.

Sz. Bíró Ha a közeli vagy távolabbi jövőben megszületik a fegyverszüneti megállapodás, három kérdésben mindenképpen megoldást kell találni. Egy a terület, kettő a státusz, három a biztonsági garanciák. A terület esetében november közepétől azt lehet hallani az elnöki irodából, illetve magától Zelenskijtől, hogy azt az ukrán vezetés most már nyilvánosan is elismeri, hogy az 1991-es határok mögé nem tudja visszaszorítani az orosz erőket. Kijev bizonyos területekről, mint ideiglenesen

megszállt területekről valószínűleg le fog mondani, de cserébe ezért azt várja el, hogy erős biztonsági garanciák védjék. A putyini Oroszország azonban nemcsak ukrán területet akar magához csatolni, illetve arra kényszeríteni Ukrajnát, hogy azok elvesztését fogadja, de azt is, hogy Kijev adjon erős garanciát arra, hogy lemond a NATO-hoz történő csatlakozásról. Ami ugyancsak durva megsértése Ukrajna szuverenitásának, mert Ukrajnának szuverén joga eldönteni, hogy csatlakozni akar-e vagy sem valamilyen katonai szövetséghez. A harmadik kérdés a biztonsági garancia ügye. Mint az talán ma már közismert, a Szovjetunió felbomlását követően Oroszország öt nemzetközi megállapodásban vállalta, hogy tiszteletben tartja Ukrajna szuverenitását. Ennek ellenére ezeken a megállapodásokon gond nélkül átgázolt. Most, ha orosz részről egy hatodikat aláírnak, és a megállapodás mögött nem lesz érdemi biztosíték, akkor az önmagában mire lesz garancia? Nyilván semmire! Ennek a három dolognak valamilyen módon rendeződnie kell, ellenkező esetben aligha lesz tartós fegyvernyugvás. Most senki sem akar hallani Ukrajna NATO-tagságáról, pedig ez lenne az egyedüli garancia arra, hogy a háború ne újuljon ki. Elvileg be lehetne fagyasztani a frontvonal mellett a konfliktust, és létre lehetne hozni egy demilitarizált övezetet, ahová békefenntartó erőket lehetne telepíteni. Ám a putyini Oroszországgal szemben ezt nem látom megfelelő biztosítéknak. Egyetlen érdemi garanciát látok Ukrajna számára, mégpedig azt, hogy miután befejeződik a háború, és kialakul egy fix határvonal a szemben álló felek között,

rövid időn belül Ukrajnát meghívják a NATO-ba. Semmilyen más modellt nem látok, ami garantálni tudná Ukrajna szuverenitását. Ez nemcsak az ukránok érdeke lenne, de ez lenne Európa érdeke is. Ha ugyanis nincs erős biztosíték a háborút lezáró megállapodás mögött, senki nem fogja újjáépíteni Ukrajnát, ha pedig nem építik újjá Ukrajnát, Ukrajna erre saját erőből nem lesz képes. Ukrajna a háború előtt – Moldova mellett – Európa legszegényebb állama volt, az egy főre eső GDP itt volt a legalacsonyabb. Az immár csaknem három éve tartó háború következtében ma még ennél is rosszabb a helyzet. Egy tényfeltáró moszkvai portál, a *Vazsnije Isztorii* kimutatása szerint a háború kezdetétől Ukrajnában 250 ezer lakóépületet, több ezer tanintézet, egészségügyi épület pusztult el. Csaknem ezer egyházi, kulturális és sportlétesítmény semmisült meg. És akkor még nem beszéltünk a hidakról, az infrastruktúra megannyi elpusztult eleméről. Ukrajna energiaellátó rendszerének kapacitását az orosz támadások 70 százalékban megsemmisítették.

Herskovits Riasztó, ami Trump környezetéből kiszivárog, vagy tudatosan szivárogtatják. Ha Oroszországnak szinte minden fontos kérdésben engedményeket adó módon akarja az Egyesült Államok lezárni ezt a háborút, az Ukrajna cserbenhagyása lenne.

Gyarmati István Most, hogy megválasztották, abba kell hagyni a siránkozást meg a szerelmeskedést. Abból kell kiindulni, hogy ő az elnök, és meg kell próbálni vele együttműködni nekünk is, akik Ukrajna-pár-

tiak vagyunk, és azoknak is, akik oroszpartiak, na és nyilván Orbán Viktornak is. Mit várhatunk Donald Trumptól? Azzal teljesen egyetértetek, hogy kiszámíthatatlan a jóember, ebből adódóan nem tudjuk, hogy mit fog csinálni. De ami kiszivárog, az nem egyértelműen olyan, mint amit most itt elmondta, Zoli. Trump Ukrajna-ügyi tanácsadója Keith Kellogg tábornok, nagy előnye, hogy idősebb, mint az elnök, úgyhogy Donald Trump jól érzi magát a társaságában. Ő például határozottan ukránbarát tervről beszél. Trump előállhat egy béketervvel, és ugyanúgy pofán fogja csapni Zelenszkijt, hogyha nem engedelmeskedik neki, mint Putyint. De Putyin nem fog neki engedelmeskedni. Mi most a fő probléma? Én az általános vélekedéssel szemben azt gondolom, hogy nem a terület a fő kérdés. A fő kérdés a biztonság Ukrajna részére. De melyik Ukrajna részére? A '91-es Ukrajnára vagy az országnak arra a részére vonatkozik, amit az oroszok nem fognak megszállni a megállapodás után. Ha ebben sikerül megállapodni, akkor igazából nem érdekes, hogy hol lesz a határ.

A második kérdés a területek státusza, és itt el kell hogy váljon a de jure és a de facto helyzet. Mondhatják az oroszok, hogy öt megye de jure a mienk, de ennek egy része ideiglenesen ukrán megszállás alatt áll, míg az ukránok azt mondhatják, hogy minden a mienk, de ennek egy része de facto orosz megszállás alatt áll. És más ilyen megoldásokat is el tudunk képzelni.

A harmadik fontos kérdés, hogy nem lesz egy nagy egész megállapodás. Lesz egy megállapodás azokról a pontokról, amelyekben meg tud-

nak állapodni. Az oroszok tesznek egy egyoldalú nyilatkozatot, hogy Ukrajna soha nem lesz NATO-tag, az ukránok meg azt mondják, hogy minket már 2008-ban meghívtak, tehát nincs miről beszélünk, ugyanis már meg vagyunk hívva, tehát NATO-tagok leszünk. A NATO is tehet olyan deklarációt, hogy úgy gondoljuk, most nem, de majd egyszer igen, mert ez az ukrán nép szuverén joga, és különben is a „nyitott ajtó politikája” kőbe van vésve. El kell felejtetni azokat a butaságokat, hogy háborúban álló ország nem lehet NATO-tag, meg hogy amíg nem egységes Ukrajna, addig nem lehet NATO-tag. De figyelembe kell venni a realitásokat, azt, hogy a NATO-tagság jelenleg nem lehetséges, nem is egyszerűen azért, mert Oroszország nem akarja, hanem azért, mert több NATO-tag sem.

Tehát egy csomó ilyen egyoldalú deklarációt lehet hozzáfűzni ahhoz a szöveghez, amelyik majd megszületik. Ugyanez a NATO-tagságra is igaz.

A garanciákról is szólnék. Mindig azt mondjuk, hogy a NATO garancia Ukrajna jövőjére. Zoli is azt mondta, hogy a NATO-garancia az egyetlen garancia. Tessék megmondani, melyik országnak vannak erősebb biztonsági garanciái, Portugáliának vagy Izraelnek? Én azt mondom, hogy Izraelnek erősebb a biztonsági garanciája, mint, Portugáliának. Tehát nem a NATO-tagság az egyetlen lehetőség. A másik, hogy biztonsági garanciákat kell nyújtani Oroszországnak is. Már csak azért is, hogy leszakítsuk Kínáról, mert most minden úgy működik, mint az elektromágnes esetében. Ha kikapcsolják az áramot, akkor leesik. Úgyhogy ki

kellene kapcsolnunk az áramot az orosz–kínai elektromágnesből. Tamás majd elmondja, hogy ezt hogy kell csinálni.

Matura Tamás Kezdjük 2012-vel, amikor Obama meghirdette a Kelet-Ázsia felé fordulás politikáját. Sok kritika érte, a többség persze azért bírálta, mert valójában nem hajtotta végre. Csak a kínaiakat bosszantotta, és arra ösztökelte őket, hogy erősítsék a készültségüket. Az erős gazdasági Kínával való szembefordulást már Trumpnak köszönhetjük. Köszönhetjük? Nem tudom, ez kérdőjeles. Sok mindentről lehet beszélni, talán külön-külön említeném a kínai–ukrán viszonyt, ideértve az oroszokat, az EU–kínai és az amerikai–kínai viszonyt. E három reláció összefüggéseit érdemes áttekinteni. Ukrajna viszonylag egyszerű. Egy világháborús konfliktust leszámítva minél rosszabb a helyzet, annál jobb Kínában. A kínaiaknak egyébként a felvázolt forgatókönyvek közül – beragadt konfliktus, demilitarizált övezet stb. – bármi nagyon jól jönne. Miről szólna? Lekötne európai, orosz és amerikai erőforrásokat, közben Kína pedig vígan kacsingathat Tajvan, illetve egyéb kelet-ázsiai befolyási övezetének kialakítása irányába, miközben Moszkvát is egyre inkább alárendelt szerepbe hozza. Úgyhogy a kínaiaknak alapvetően jó a háború. Hszi Csin-pingnek láthatóan van valamiféle ambíciója. Neki is van békemissziója, csak ő egy kicsit komolyabb ember, és próbál lépéseket tenni, bár nem túl hathatósan. A kínaiak elsősorban az orosz érdekeket támogatják.

Nemrég jöttem meg Sanghajból és Tajpejből, talán érdemes a sze-

mélyes élményt belefűzni. Egy konferencián jártam, 2023 őszén előtte voltak megbeszélések, nagyon kemény volt, mert öt év kihagyás után találkoztunk a kínai kollégákkal, mindkét félnek eltávolodtak a nézőpontjai. Azt tapasztaltuk, hogy nem tudjuk, mit gondol a másik, és a kínaiak esetenként gyakorlatilag orosz propagandát kiabáltak az arcunkba. Meglett szenior kínai uniós szakértőkről beszélek, egészen mehökkentő élményben volt részünk. Összefüggéstelen és logikátlan volt, egy mondaton belül hangoztak el olyanok, hogy az európaiak kezdték az ukrajnai háborút, és az ukrajnai háború tönkreteszi Európát. Mondtuk nekik, hogy válasszatok, mert ez a kettő így együtt nem állja meg a helyét. Na, ehhez képest az idén már sokkal barátságosabb volt a hangulat, kedvesebb hangot ütöttek meg a kínai kollégák. Ez érezhetően annak köszönhető, hogy egyrészt Trump miatt aggódnak, illetve a kínai gazdaság gyengélkedik, és a bezáródó amerikai piac miatt a kínaiaknak minden korábbinál nagyobb szükségük van az exportra és ezáltal az európai felvevőpiacokra. De a kínaiak továbbra sem értik, hogy Európának az ukrajnai háború miért jelent egzisztenciális fenyegetést. Viszont most már úgy tesznek, mintha ezt elfogadnák. Igen, igen, tudjuk, hogy ez titeket, európaiakat zavar, bár nem értjük, hogy miért izgultok annyira. Olyan volt, mintha gyerekekkel vitatkoznánk. Egészen elképesztő volt, hogy világlátott és sok-sok évtizedes diplomáciai tapasztalattal rendelkező szakembereknek magyaráztuk, hogy tudjuk, áthágtátok a saját magatok által meghúzott vörös vonalakat, tudjuk, hogy most már halálos

fegyvereket szállítotok Oroszországnak. A kínaiak: mi? Nem. Ki mondja ezt? Hát, mondjuk, titkosszolgálati jelentésekből tudjuk, amelyeket elmondott nekünk az európai külügyi szolgálat. Nem, biztos, hogy nem, mondták a kínaiak, az európai külügyi szolgálat hazudik, mi ilyet nem csináltunk. Elégé furcsa volt a vita, egy idő után azt mondtuk, figyeljétek, ha ti abból indultok ki, hogy mi hazudunk, akkor ne beszéljessünk, merthogy nem ezért jöttünk egy zárt körű beszélgetésre. Találkoztunk más Kína–Oroszország-szakértőkkel is, elmondtuk nekik, hogy túltermelési válság van Kínában, ennek Európa fizeti az árát. Mondták, hogy náluk nincs túltermelési válság. De, mondom, a saját statisztikai hivatások írja, hogy 13 százalék a kínai fogyasztás a globális fogyasztásból és 32 százalék a kínai termelés a globális termelésből. A kettő között szerintetek hova tűnik a különbség? Mi vesszük meg Nyugaton, ezt hívják túltermelési válságnak. Nem, náluk nincs túltermelési. Széttártuk a karunkat, majd az Oroszország-szakértő a végén azt mondta nekünk, hogy amúgy sem értik, hogy mi, európaiak miért akarunk ennyit beszélni Oroszországról, nem olyan fontos az. A lengyel kollégával jeleztük, hogy a lengyel–belorusz határok mentén éppen tankelhárító árkokat ásnak, és ugyanez megy a Baltikumban, a németek meg összeírják az óvóhelyeket. De ha szerintetek nem olyan fontos, akkor jó. A kínaiak azt mondták, hogy minden az Európai Unió és Kína között feszülő probléma külső tényezőkből fakad. Megint ez a „mi ott se voltunk”. „Mi sajnos nem tudunk hatással lenni se Trumpra, se Putyinra.” Természetesen tudnának

hatással lenni rájuk! És azt próbálták nekünk eladni, hogy a kínai segítség Oroszországnak, az is külső hatás, a kínai túltermelés és az Európába induló kínai exportdömping, az is külső hatás. Így jöttünk haza, annak tudatában, hogy szegény kínaiak nem tehetnek semmiről. Talán ez jól szemlélteti az EU–Kína-kapcsolatokat és azt is, hogy miért vagyok rendkívül borúlátó. Azt látjuk, hogy strukturális ellentétek vannak a felek között. Most már nemcsak gazdaságszerkezet szempontjából, hanem biztonságpolitikai szempontból is. Be kell vallanom, négy-öt évvel ezelőtt teljesen egyértelműnek gondoltuk, hogy Kína soha nem volt és soha nem is lesz biztonságpolitikai kockázat Európa számára. Ez azonban az orosz–ukrán háborúval és a kínai magatartással gyökeresen megváltozott.

A Kína–USA–Oroszország-háromszögről ejtsünk pár szót. Felmerült az a kérdés, hogy hogyan „szedjük le” a kínaiakat az oroszokról. István pedzette, hogy az oroszokat kéne leszedni a kínaiakról. Miért nem lehet leszedni a kínaiakat az oroszokról? Mert a kínaiaknak nincs más választásuk. A kínaiak döntéshozatali mátrixában azt vizsgálják, hogy ha támogatják Oroszországot, arra miként reagál az Egyesült Államok és Európa. Számukra az a helyzet, hogy ha beszüntetik Moszkva támogatását, lesz egy kellemetlen, nagyon nagy szomszédjuk, Oroszország, akivel már voltak rossz viszonyban pár évtizeddel ezelőtt. A kínaiaknak ez nem érdekük. Az Egyesült Államok jobban fogja-e szeretni Kínát, hogyha Peking nem támogatja Oroszországot? Hát nem. Európa kedvesebb lesz-e Kínához?

Kicsit, de azért a gazdasági strukturális ellentét megmarad. A kínaiak a B opciót választják, mi támogatjuk Oroszországot, mert az amerikaiak így is, úgy is stratégiai ellenfélnek tekintenek minket, az európaiaknak így is, úgy is elégük van abból, hogy eladjuk nekik az olcsó termékeinket. Azt látják, hogy nincs mit veszteniük Oroszország támogatásával, de sok vesztenivalójuk van azzal, ha feladják Oroszország támogatását. Föl is tették ezt a kérdést nekünk Sanghajban, oké, játszunk el a gondolattal, megszüntetjük Oroszország támogatását, mit tud nekünk erre cserébe adni Európa vagy az Egyesült Államok? És akkor meg mi tártuk szét a kezünket, hogy igazából semmit. Ebből a szempontból a kínaiak álláspontja érthető, ők viszont úgy érzik, hogy már megint jön a kioktató Nyugat – ez évszázados sirámuk, és verik miatta az asztalt –, hogy hagyjátok abba Oroszország támogatását, mert ez csúnya dolog. Erre a kínaiak azt mondják, ti meg támogatjátok Tajvant, az is csúnya dolog. Mi meg erre azt mondjuk, hogy nem, az másképp csúnya dolog. És ettől fogva gyakorlatilag megszakad a párbeszéd, és arra a következtetésre jutunk, hogy nincs megoldás.

Az elmúlt hónapokban voltam Washingtonban, jártam több európai fővárosban egy kutatási projekt keretében, kutatási interjúkat folytattunk, és aggodalmas válaszokat kaptunk. Londonban azt mondták, az amerikaiakat azzal próbálják meggyőzni, hogy fenntartsák Ukrajna támogatását, hogy ha 2025 végére felpörög az európai hadiipar, akkor részben át tudják venni Ukrajna támogatását, cserébe, hogyha az Egyesült Államoknak meg kell

indulnia a népköztársasággal szemben, az európai védelmi komplexum elkezdni majd az amerikaiakat támogatni. Londonban itt tartanak, ezzel számolnak. Egy másik londoni intézet azt mondta, hogy nem, 2027-ben természetesen nem támadja meg Kína Tajvant, de 2033-ban vagy '35-ben igen. Eléggé komolyan számolnak ezzel az eshetőséggel. Na most mi ennek a valódi kockázata, vagy mi ennek a valódi eshetősége? Aggódok, mégpedig azért, mert tök mindegy, hogy Kína számára racionális lépés lenne-e Tajvan megtámadása, valójában nem az. De ne feledjük, mennyire irracionális lépésnek gondolta az Oroszország-szakértők nagy többsége 2022 előtt Ukrajna megtámadását. Itt hosszasan beszélhetnék még arról, hogy Hszi Csin-ping milyen putyinizálódáson megy keresztül. Ha a 2020-as évek végén – ha még életben lesz – úgy érzi, hogy a rezsim vagy a személyes hatalma megroppan például a kínai gazdaság folyamatos belső problémái miatt, akkor egyáltalán nem tartom elképzelhetetlennek, hogy ehhez a régi jó, öreg módszerhez nyúl. Kell egy jó kis háború, ami megdobhatja a népszerűségüket. '14-ben ez nagyon bejött Putyinnak, 80 százalékkal győzött akkor.

Sz. Bíró Mert az ukránok akkor még nem lóttak vissza.

Matura A tajvaniak viszont vissza fognak lógni. De nem akarok haditechnikai részletekbe belemenni. Jelenleg az az alapvető probléma, hogy a becslések szerint minimum 600 ezer, de akár másfél millió katonát kéne átdobniuk a kínaiaknak a 100-150 kilométer széles Tajvani-

szoroson. Erre jelenleg még nem képesek. A hivatalos kínai haditengerészeti szállítókapacitás körülbelül 7 ezer fő, az nagyon messze van a 600 ezertől. Létezik persze a szürkezónás hadviselés. Van egy trükkjük, nagyjából tíz-tizenöt éve csak olyan civil kompokat engednek építeni az országban, amelyeknek rámpája – ez már feltűnt az amerikaiaknak is – feltűnően vastag. A rámpa nemcsak egy Opel Corsát bír el, hanem egy 70 tonnás tankot is. A 2030-as években ebből még komoly gondok lehetnek, főleg akkor, ha a Nyugat kudarcot vall Ukrajnában.

Gyarmati Többen említik a békefenntartó erőket mint biztos megoldást. A békefenntartó erőkkel kapcsolatban sok rossz és jó tapasztalatunk is van. Cipruson például évtizedek óta béke van, amióta ott vannak a békefenntartó erők. A békefenntartó erők sajátossága, hogy a béke nem azért maradt fenn, mert ott vannak, hanem azért vannak ott a békefenntartó erők, mert béke van. Ezt meg kell változtatni Ukrajnában. Kik legyenek a békefenntartó erők? Nem lesznek benne nagy európai országok, és nem lesznek benne amerikaiak sem. Amikor Macron a lengyelekkel akar összeállni békefenntartó erőként, az eléggé hamis. Ha valakik nem lesznek békefenntartó erő Ukrajnában, akkor azok a lengyelek. Mert ebbe az oroszok soha nem fognak belemenni. Mi legyen? Legyenek nem NATO-országok? Az jó. Legyen India, Kína, Brazília, Chile. De ők tényleg el tudnak háritani egy orosz támadást? Van rá megoldás. Bele kell csempészni ebbe az erőbe olyan NATO-országokat, amelyek nem fenyegetik az oroszokat, ilyen például Albánia, Bulgária vagy

– bocsánat – Magyarország. Ha én lennék a magyar miniszterelnök, azt mondtam volna Donald Trumpnak, hogy mi szeretnénk vezetni a békefenntartó erőket Ukrajnában, mert minket elfogadnak az oroszok. Hadd legyen már valami haszna abból a világnak, hogy olyan a magyar politika, amilyen. Nemcsak a határra telepítünk katonákat, hanem a városokba is meg az atomerőművekbe is. És azt mondjuk egyoldalú NATO-nyilatkozattal, hogyha ezeket megtámadják az oroszok, akkor arra a NATO reagálni fog.

Ez egy rendkívül összetett konfliktus, és ha úgy gondolkodunk, mint korábban, hogy van fekete meg fehér, biztonság meg bizonytalanság, akkor nem fogunk semmit sem elérni. Putyin nagyon szeret így gondolkozni, de Putyin olyan, mint a középkori történetben a bajnok, valami filmben láttuk talán, valaki párbajra hívta ki az ellenfelét, és az egyik fél az ország legjobb kardvívója volt, a másik meg még nem is látott kardot közléről. És akkor emez elment egy mesterhez, taníts már meg engem három nap alatt vívni úgy, hogy föl tudjam venni a harcot ezzel a vívómesterrel. Aki azt mondja, reménytelen, de van egy lehetőség, amiben nyerhetsz. Ha megfogod azt a kardot, és idétlenül elkezdesz vele csapkodni a másik fél felé, ez zavarba fogja őt hozni, mert nem tudja, hogy ezzel mit kell csinálni, és akkor bizony jó eséllyel kiverheted a kardot a kezéből, vagy meg is sebezheted, le is győzheted. Putyinnal így kell harcolni. Fogjuk két kézre ezt a kardot, és csapkodjunk vele.

Eörsi Mátyás Az a feladatom, hogy Trump után Európa és Amerika kapcsolatáról beszéljek. Nagyon

röviden: nem tudom, hogy milyen lesz, és ezzel nem vagyok egyedül. Ha mottót kellene választanom, azt mondanám, hogy Oroszország egyre veszélyesebb, Amerika egyre kevésbé megbízható, Európa pedig továbbra is felkészületlen. Na most, ha azt mondom, hogy nem tudom, mi lesz, ez annak az előjele, hogy hosszan fogok erről beszélni. Először is meg kell értenünk Amerikát és Európát is. Azt hisszük az amerikaiakról, hogy értjük őket, úgy néznek ki, mint mi, ugyanazt a nyelvet beszélik, mint mi, nagyjából hasonlóak vagyunk, tehát olyanok, mint mi. Az a helyzet, hogy Amerika teljesen más, mint mi. Úgy jött létre, hogy elképesztő többségben voltak az Európából kivándoroltak és az ő leszármazottaik. Mára az arány megváltozott, de az ethosz él, sokan azért jöttek el Európából, mert elegendő volt abból, hogy Európa állandóan háborúzik ahelyett, hogy kereskedne és jól élne. Kimegyünk Amerikába, abba hagyjuk a háborúskodást, kereskedünk és gazdagok leszünk. Azt mondták, ha Európa háborúzik, hát háborúzzon, ez nem a mi dolgunk. Ez nagyon mélyen benne van az amerikai közgondolkodásban, nem véletlen, hogy mindkét világháborúba nagyon nehéz volt beléptetni Amerikát. Amikor most Trump is a távolmaradásról beszél, akkor nyilván az amerikaiak többségének a szívéből beszél. Annak, ami a kampány során elhangzott – 24 óra alatt rendet teszünk, és leállítjuk a háborút –, ne tulajdonítsunk nagy jelentőséget. Kampányban szoktak ilyeneket mondani a politikusok, fölkapta a világ, lehet vele Trumpon gúnyolódni. Egyszerű kampányszöveg volt. Trump azt is elmesélte a hallgatóságnak, hogy egy nagy európai

ország képviselője megkérdezte tőle, ha az oroszok egy olyan országot támadnak meg, amely a kétszázalékos NATO-hozzájárulást nem teljesíti, azzal mit csinálna, megvédené-e? Trump azt felelte, dehogyan védeném meg, sőt, azt mondanám Putyinnak, hogy nyugodtan menjen ellene, még támogatnám is. Ezeket nem kell komolyan venni. Na most tényleg nem lehet tudni, hogy Trump mit fog csinálni. Ennek alátámasztására hadd mondjak el egy nem pont idetartozó történetet. Trump nemrég bejelentette, változtatni fog azon, hogy az amerikai földön születettek automatikusan amerikai állampolgárok lehessenek. Ez alkotmányos kérdés. Megkérdezték a legjobb amerikai szakértőket arról, hogy mi lesz. Azt felelték, nem tudják. Márpedig ez olyan ügy, amely az amerikaiak számára lényegesen fontosabb, mint mondjuk az európai–amerikai kapcsolat, de nem tudják, hogy miből mi lesz. Azt sem tudják, hogy mi lesz az európai kapcsolattal, mely hát az amerikai politikai közvélemény szemében lényegesen kisebb jelentőségű, mint mondjuk az állampolgárság kérdése. Időről időre fölmerül, hogy Trump ki akar-e lépni a NATO-ból, vagy nem akar kilépni, joggal aggódnak ez ügyben jó ideje. Minden bekövetkezhet – én mondjuk kevésbé tartok ettől. Amerikában pártok az európai értelemben nincsenek. Egy példát mondanák erre. Mindenki fel volt háborodva, hogy miért nem veszi rá a Demokrata Párt Joe Bident, hogy időben lépjen le. Azért nem vette rá, mert a Demokrata Pártot úgy hívták, hogy Fehér Ház, tehát ott ők a párt, amikor pedig ők vannak hatalmon, nem akarnak lelépni. Tehát az, hogy a Republikánus Párt

mit fog tenni, az a Fehér Házban dől el. Ugyanakkor kell a kongresszus, a képviselőház és a szenátus hozzájárulása. A választási rendszer viszonylag egyszerű: aki nem szolgálja ki kellően a választóit, az megbukhat. A NATO-ból való kilépés azért sem valószínű, mert Amerika vezető szerepének és az általa kialakított globális rendnek a megőrzése a fő feladat ma is. Amerikának mindenhol győznie kell, és hogyha Oroszország átengedné Ukrajnát Oroszországnak, vagy Amerika átengedné Ukrajnát Oroszországnak, azzal egyszersmind átengedné ezzel Tajvant is Kínának. És, ugye, Kína. A legfontosabb amerikai feladat: Kína féken tartása, sokak szerint erre kell koncentrálni. Sokkal inkább, mint Európa és a Közel-Kelet konfliktusaira.

Amikor azt mondom, hogy meg kell érteni Európát is, akkor ezen azt értem, hogy Európa akkor tud előre menni, és akkor tud aktívan szerepelni, hogyha két motorja, Franciaország és Németország jól működik. Nézzük a napi híreket: Franciaországban megbukott a kormány, és Németországban is ez várható. Jön vissza a CDU, majd meglátjuk, milyen fölállásban. Veszélyes folyamatok kezdődtek. Ezzel kapcsolatban emlékeztetnék rá, hogy a háború Ukrajna ellen hogyan tört ki '22. február 24-én. Pont a bideni Afganisztánból való kivonulás után voltunk, Amerika hitelessége megroppant. Egyben a Brexit után voltunk. Javában folyt a balhé arról, hogy Boris Johnson bulikat tartott a Covid alatt, és volt egy világérzet arról, hogy a Covid meggyengíti a világot. Az oroszok ebben a vákuumban indították a támadásokat. Ha

Európában strukturális problémák vannak, akkor azzal Európa nyilvánvalóan meggyengül. A probléma abban van, hogy Európa mint közös piac abszolút létezik. Ha azonban a külpolitikát nézzük, olyan entitás, mint Európai Unió, lényegében nem létezik. Nem akarok hazai vizekre evezni, hogy van itt európai politika, amikor az Orbán-kormány vétői sok mindent megakadályoznak. Az Orbán-kormány durva, ugyanakkor sokan vannak, akik ezt sokkal ügyesebben csinálják, és nem vétóznak, hanem különböző szövegjavaslattal bombázzák szét a közös akaratot. Bejön a külügyi főképviselőtől egy szöveg, a végén kijön valami más, alig lehet ráismerni. Minden ország valamit betesz, valamit kivesz a saját érdekeinek megfelelően. Európa úgy nem tudja a külpolitikát alakítani, hogy a huszónhét főváros kezében van a külpolitika.

Trump nem szereti a multilaterális intézményeket, nem szereti a NATO-t, az EU-t megveti. Az a kérdés, hogy milyen világgal szembesül. Hogy hozzá miről milyen információk jutnak el, szintén nem tudjuk. De azért az Egyesült Államok kongresszusának júliusban elfogadott anyagából idézek egy passzust: „Az Amerikai Egyesült Államokat fenyegető veszélyek a legsúlyosabbak és a legnagyobb kihívást jelentő fenyegetések, amelyekkel a nemzet 1945 óta szembesül, és amelyek magukban foglalják a közeljövőben bekövetkező nagy háború lehetőségét is” – mondja a kongresszus kétpárti támogatással, ami segíti annak megértését, hogy Trump bármit is mond külpolitikai értelemben, belpolitikailag fogva van. Volt Trumpnak számos fenyegetése, például, hogy kivonja az

amerikai erőket Európából. Lássunk tisztán, 85 ezer amerikai katonáról van szó. Ez 22 harci zászlóalj. Körülbelül annyi, mint Nagy-Britannia teljes hadereje. Arról is beszélt, hogy nem terjeszti ki az amerikai nukleáris elrettentő erőt Európában. Franciaország és az Egyesült Királyság is rendelkezik nukleáris fegyverrel, csak hogy Oroszországnak van hat-ezer, e kettőnek pedig körülbelül öt-hatszáz. Na most ennek fényében az, hogy Trump kétségbe vonja az elkötelezettségét, hogy amerikai csapatokat vezényeljen Európa védelmére, zene Putyin füleinek.

Herskovits Térjünk át Magyarországra. Nemrég azt mondta a jelenlegi amerikai nagykövet, hogy Magyarország függősége Pekingtől hatással van a NATO biztonságpolitikájára. Lehetne a sort folytatni. Magyarország függősége Oroszországtól hatással van a NATO biztonságpolitikájára is. Ha ilyen összefüggésben nézzük, felvetődik a kérdés, hogy mi lehet az újjáépítésben Magyarország szerepe.

Sz. Bíró Reagálnék még néhány állításra. Elhangzott, hogy Izrael biztonsági garanciái lehet, hogy erősebbek, mint néhány NATO-tagállamé, ezért lehet, hogy nem Ukrajna NATO-tagsága adna erős biztonsági garanciát, hanem egy olyan modell, ami Izrael esetében működőképesnek bizonyult. Én nem így látom. Az elmúlt évtizedek során az amerikaiak és izraeliek között szerződések sora született, amelyek garantálják, hogy Washington folyamatosan olyan mennyiségben és minőségben látja el Izraelt fegyverekkel, ami a zsidó államot erősebbé teszi, mint

amekkora erőt a környezetében lévő potenciális ellenfelei együttesen képviselnek. Ukrajnát azonban Oroszszággal szemben a Nyugat nem tudja hasonlóképpen felfegyverezni. És van még egy döntő különbség, ami miatt az izraeli modell nem adaptálható Ukrajnára, nevezetesen, hogy Izraelnek van nukleáris fegyvere, a környezetének viszont nincs. Ezzel szemben Ukrajna lemondott nukleáris fegyvereiről, miközben a világ stratégiai nukleáris fegyvereinek 45 százaléka Oroszország kezében van. Vagyis Ukrajna helyzete egészen más, mint Izraelé. Különböző okok miatt szerintem sem Japán, sem Dél-Korea, sem Tajvan helyzete nem hasonlítható Ukrajna helyzetéhez. Nem véletlen, hogy Tajvan esetében Biden nemegyszer kijelentette, hogyha kell, megvédjük a szigetországot. Ilyet azonban amerikai elnök soha nem mondott Ukrajna kapcsán, mert Ukrajna esetében Washington egy olyan, az amerikai nukleáris képességekkel paritásban lévő országgal kerülne konfliktusba, mint Oroszország. Ilyen kockázatot amerikai részről senki nem akar vállalni. Kína viszont még mindig lényegesen elmarad Oroszország képességeitől, noha az elmúlt évtizedben jelentős mértékben fejlesztette nukleáris kapacitását.

Ami pedig Magyarországot illeti, illetve a magyar függést: a magyar külügyminiszter minduntalan arra hivatkozik, hogy nem ideológiai, politikai kérdésekről van szó, hanem arról, hogy mi kőolaj és földgáz tekintetében nem vagyunk képesek leválni Oroszországról. Ezzel kapcsolatban megjegyezném, hogy míg 2021-ben, a háborút megelőző évben az Európai Unió országai vezetéken

155 milliárd köbméter földgázt vásároltak a Gazpromtól, addig 2023-ban már csak 28 milliárdot. Lényegében három EU-tagállam maradt, amelyik vezetéken még 2024-ben is vásárolt orosz gázt: ez Ausztria, Szlovákia és Magyarország. 2025-től pedig már csak mi maradunk. Mi – ellentétben Ausztriával és Szlovákiával – nem Ukrajnán keresztül, hanem déli irányból, a Török Áramlaton át kapjuk az orosz gázt. Ezen az útvonalon pillanatnyilag két ország vásárol földgázt: Szerbia és Magyarország. Noha Bulgárián át halad ez a vezeték, de a bolgárok már évek óta nem vásárolnak orosz földgázt. A szerbek pedig jóval kevesebbet vesznek, mint mi. Ráadásul a szerb külügyminiszter nemrég Washingtonban járt, és az amerikai energetikai ügyekért felelős miniszterhelyettessel átfogó energetikai megállapodást kötött, amelyben az Egyesült Államok följajánlotta Szerbiának, hogy segítséget nyújt földgázzal, illetve kőolajjal való ellátásra. 2025. március 25-én a Szerbia és Oroszország közötti hosszú távú gázszerződés lejár, és nem biztos, hogy a szerbek meghosszabbítják. Ha nem, akkor az a nem különösebben biztonságos helyzet áll elő, hogy van egy hosszú vezeték, a Török Áramlat balkáni meghosszabbítása, ami csak Magyarországot fogja ellátni. És van még egy érdekes fejlemény, amiről valami miatt a magyar sajtó egyelőre nem számolt be. Az Aszad-rezsim összeomlása nyomán ismét felmerült annak a gázvezetéknek a terve, ami Katart kötné össze – Szaúd-Arábián, Jordánián és Szírián áthaladva – Törökországgal. És miután Törökország a szíriai fordulatban meglehetősen fontos szerepet játszott, a két vég-

pont meglehetősen érdekelt abban, hogy a vezeték létrejöjjön. Egy ilyen vezetéket két-három év alatt meg lehet építeni. A transzeurázsiai vezetéket Türkmenisztántól Kínáig másfél év alatt megépítették, mert nem ütközött politikai akadályokba. Ha a katarai vezeték megépül, akkor az oroszok az eddigieknél is nehezebb helyzetbe kerülnek a törökökkel szemben, és ezzel a mi alkupozíciónk is jelentősen megerősödhet. Kíváncsian várom, hogy él-e majd ezzel a helyzettel a magyar kormány. Ha új kormányunk lesz 2026 után, nyilván élni fog. Ha viszont marad az eddigi, nem lehetünk biztosak ebben. 2022 tavaszán újságírók megkérdezték a katarai energiaminisztert, hogy szerte Európa mennyi idő alatt tud leválni az orosz gázzal. Azt felelte: öt-hat év alatt. Ehhez képest két év alatt Európa gyakorlatilag le tudott válni. Csak mi nem voltunk képesek erre.

Eörsi Még egy gondolat Kínáról. Amerikát és Európát joggal idegesíti a Dél-kínai-tenger helyzete. Számos konfliktusról lehet olvasni a Fülöp-szigetek, Vietnám, a Dél-kínai-tenger státuszával kapcsolatban. A dél-kínai-tengeri kereskedelem a teljes világkereskedelem 24–33 százalékát adja, a nyersolaj 42 százaléka megy át a Dél-kínai-tengeren, ami volumenben 7000 milliárd dollár. Elképzelni is nehéz. Mennyi az a 7000 milliárd dollár. Németország ez évi GDP-je 4500 milliárd dollár, e tétel mindössze hatvan százaléka. Egy kínai dominancia az egész világkereskedelmet földre tudja nyomni.

A kereskedelem tekintetében Európának 200 milliárdos áruforgalmi többlete van Amerikával szemben.

Ezt Trump úgy minősíti, hogy Uncle Samet becsapják a szemük láttára, és ezen végül érthetően szeretne korrigálni. Az ehhez értő tudósok kiszámolták, hogy ez félszázalékos GDP-csökkenést fog jelenteni az Európai Unióban, legfőképpen Németországban. Mint tudjuk, ha Németország köhög, akkor Magyarország lázasan fekszik az ágyban. Hajrá, Trump, az nekünk nagyon-nagyon jó lesz. Ugye tudjuk, hogy lesznek vámok? Megint csak egy Trump-idézet egy kampánybeszédéből: azt mondta, a szótár legszebb szava a vám. Hát, fura ízlése van, de tényleg ezt mondta. Azt is mondta, hogy Grönlandot megszerzi, ha a dánok nem akarnák eladni, akkor is. Elképesztő volt az is, hogy Trudeau elment a rezidenciájára, és azt mondta, Kanadának borzalmas lesz a 25 százalékos vám. Mire Trump: akkor Kanada majd belép az Egyesült Államok 51. államaként, és kirakott egy fényképet a közösségi hálóra, gyönyörű hegyek kanadai zászlóval, és úgy áll ott Trump, mintha Lenin vagy Sztálin reinkarnációja volna. Egészen elképesztő arroganciával kezeli ezeket a történeteket. Ha lesznek vámok, márpedig lesznek, lesz áremelkedés is. Ahol áremelkedés van, ott inflációs érzet van, az amerikai választóknak többet kell majd fizetniük az üzletekben. A tőzsdén is nagy veszteségek lesznek, de a legfőbb célpont a német autóipar, amelynek nagy része Magyarországon termel. Ha a német autóipar bajban van, akkor nem Düsseldorfban, hanem először itt fogják bezárni a gyárait, úgyhogy minden oka megvan a magyar kormánynak arra, hogy örüljön a Trump-győzelemnek. És akkor még egy dolgot a kereskedel-

mi részhez: azt mindannyian tudjuk, hogy Trump nem hisz a klímaváltozásban, és erre nem hajlandó pénzt adni, ellenkezőleg, ezt megfojtaná. Én most nem is a Föld megmentéséről beszélek, bár arról is lehetne beszélni éppenséggel, de hogyha az Egyesült Államok visszafogja a szabályozást, tehát szabadjára engedi az ipart, Európa meg továbbra is küzd a Föld megmentéséért, akkor az azt jelenti, hogy az európai termelés versenyképességben veszít, drágább lesz, mint az amerikai, további károkat fog elszenvedni. El vagyunk kötelezve a klímaváltozás mellett, ugyanakkor ezzel óriási károkat fogunk elszenvedni, miközben alig hiszem, hogy a globális problémákat megoldjuk, ezekkel is számolni kell. Magyarország helyzetéről még valamit. Orbánnak nyilvánvalóan van egy olyan elképzelése, és ezt nagyon jól játssza a politika látható színpadán, hogy ő majd közvetít, mert ő a legjobb barát Washington és Brüsszel között. Hát nem fog közvetíteni, és ennek az az oka, hogy ahhoz, hogy valaki közvetítő legyen, mindkét helyen ott kell lennie. Lehetséges, hogy Orbán csápjai jók most az új megválasztott adminisztrációhoz, de Európában nem tudok senkiről, aki megbízna benne, akit tudok, az annál rosszabb. Így nem lehet közvetítőnek lenni. Ha valaki tudna közvetítő szerepet játszani, az Meloni lehet, aki elképesztően jóban van az új adminisztrációval. Kinn volt Amerikában, Muskkal annyira jóban voltak, és annyira látványosan örültek egymásnak, hogy a média tanúkat keresett arra, hogy külön szobába mentek-e este lefeküdni. Ez egy bulvárhír, de Meloni szerintem nagyon ügyes politikával nem az Eu-

rópai Unió szöveteit szétszedve, hanem azt erősítve úgy lépett föl, mint egy konstruktív fél. Ha szükség van közvetítésre, akkor ezt Meloni el tudja játszani.

Herskovits A közönségé a szó.

Vaskó Péter Exújságíró vagyok. Sok olyan érv és szempont elhangzott, ami nagyon racionális, nagyon logikus. Elhangzott, hogy Trump kiszámíthatatlan, de mégis az országok érdekei a nagy makromozgások. Hiányzott, illetve a végén Kínánál elhangzott, hogy az orosz–ukrán háborúban Trump rezsimfenntartó erőfeszítését mennyire láthatjuk. A háború mögött van egy nagyon erős belpolitikai elem, addig van háború, amíg a rezsimet fenn kell tartani Oroszországban, és többek között ennek is volt köszönhető 2014-től és utána ez a menet. Ha Putyint kivonnánk ebből a képletből, Oroszországnak érdeke maradna-e a háborúban levés, illetve akkor mi változna meg ebben a történetben?

Sz. Bíró Ha Putyin távozna az élők sorából, nagyon kevés esélyt látok arra, hogy olyan politikus kerüljön a helyére, aki megpróbálná Oroszországot ebből az önsorsrontó háborúból kivezetni. Már ez nagy dolog lenne. Ennél többre belátható időn belül nem számítok. Ha ez mégis bekövetkezne, az esélyt adna arra, hogy elkezdődjék az Oroszországgal szemben elrendelt szankciók feloldása, és az ország visszatérjen oda, ahová tartozik, Európába. Most viszont azt látjuk, hogy a rezsim propagandistái folyamatosan arról próbálják meggyőzni az orosz társadalmat, hogy Oroszország nem euró-

pai ország, a Nyugattal való együttműködés korának pedig egyszer és mindenkorra vége.

Vaskó Ezt sikerült is elhítenni.

Sz. Bíró A legnagyobb rejtély az, hogy az orosz társadalom mit gondol erről az egészről. Egy konszolidált autokráciában, ahol nincs demokratikus nyilvánosság, a közvéleménykutatásokat óvatosan kell kezelni, itt a megfélemlítettség és a félrevezettség dominál, a szabad sajtót mára teljesen felszámolták. Ez a folyamat már jóval a háború előtt elkezdődött, 2021 januárjától, Navalnij Berlinből való visszatérésétől felgyorsult, majd a nyílt háború megindításával teljedett ki. A független sajtó utolsó, még viszonylag sokakhoz eljutó szereplőit a háború első heteiben számolták fel. Az orosz társadalom jelentős része lényegében egy, a kormányzat által generált buborékból tájékozódik. Pillanatnyilag semmi esélyét nem látom annak, hogy ezt a rendszert az utcáról meg lehetne dönteni. Az elit láthatóan fél, tehát nagyobb kockázatot lát abban, hogy szervezkedjék és valamilyen módon megbuktassa Putyint, mintsem hogy opportunista módon elfogadja a kialakult helyzetet. Nem látom azokat az elithez tartozó szereplőket, akik mernének fellépni a rezsimmal és annak vezetőjével szemben. Ha eljátszom azzal a gondolattal, hogy Oroszország veszít, és ez a vereség azt jelentené, hogy Moszkvának fel kellene adni mindazt a területet, amit 2014 óta megszerzett, akkor be kell látnom, hogy ennél súlyosabb orosz vereség elképzelhetetlen, sőt még ez is meglehetősen valószínűtlen. Vagyis még az elképzelhető

legsúlyosabb veresége esetén sem kellene Moszkvának attól tartania, hogy a nemzetközi jogilag hozzá tartozóként elismert területeiből bármennyit is veszítene. Nem kell attól tartania, hogy olyan helyzetbe kerül, mint a II. világháború után a totális vereség nyomán Németország vagy Japán került. Nem fog senki kívülről új politikai rendszert, új alkotmányt és új politikai osztályt Oroszországra kényszeríteni. A fordulatot – a kijózanodást – egyedül az orosz társadalomnak kell megtennie.

Vásárhelyi Mária Most a közbeszéd arról szól, hogy itt van Orbán, aki Trumppal is nagyon jóban van meg Putyinnal is, tehát valamilyen módon híd- vagy közvetítő szerepet szeretne vállalni. Ugyanez a helyzet Kínával is. Trumppal is jóban van, meg Hszi Csin-pinggel is, de ők viszont egymással nincsenek jóban. Milyen szerepkör várhat itt Orbánra, aki láthatóan rettenetesen szeretne világpolitikai tényezővé válni.

Gyarmati Kína és Amerika között nincs mit közvetíteni, ott nincs helye megállapodásnak, ez egy versengés lesz, amikor egy szuperhatalom fölött egy világban, az mindig háborúval szokott járni, és most azt gondolom, hogy az az egyetlen esélyünk, hogy ez a szuperhatalom, feltörekvő szuperhatalom, Kína, ez ne katonai háborúban, hanem gazdasági háborúban törjön föl. Gazdasági háború dúl Kína és az USA között. Hszi Csin-ping autoriterebbé válik, Donald Trump viszont ezzel szemben autoriterré válik. A legjobb megoldás az, hogy gazdasági háborút vívunk egymással, aztán majd kiderül, hogy ki tud ebben kompromisszumot

keresni. Nem idén, nem jövőre, nem két év múlva.

Oroszország és Amerika között lehet közvetíteni. Ebben van Orbánnak keresnivalója. A közvetítéssel kapcsolatban még egy tévhitet szeretnék eloszlatni. Ukrajnában nem lehet békét teremteni úgy, hogy Putyin és Trump kezét ráznak egymással, és ettől béke lesz Ukrajnában. Nem lesz béke. Az európaiak nem fognak belemenni, minden ellenkező híreszteléssel szemben. Tessék megnézni, Németország olyan irányba toódik, hogy akkor is támogassa majd Ukrajnát, ha esetleg Trump nem támogatja, de Trump nem fogja cserben hagyni, esetleg csökkenteni fogja a támogatást. A leglényegesebb az, hogy tessék elképzelni vagy képzeljük el, hogy mi történik akkor, ha Putyin és Trump megegyeznek, beszüntetik Ukrajna támogatását teljes mértékben. Mi történik akkor? Zelenszkij nem fogja földadni, folytatja a háborút. Az oroszok elkezdenek támadni és haladnak Kijev felé, gyorsabban, mint most. Ezt elviseli a világ? Európa vagy Donald Trump? Elviselik, hogy elfoglalják az oroszok Kijevet? Nem viseli el? Az európaiak is kénytelenek lesznek felülvizsgálni az álláspontjukat. Mi van akkor, hogyha a Vörös Hadsereg Kijev alatt áll, és mondjuk, azt mondják, hogy na, akkor most föl vesszük Ukrajnát a NATO-ba, merthogy ez az egyetlen lehetőség, hogy megállítsuk őket? Mi lesz akkor, ha egy gerillaháború is kialakul Ukrajna területén? Az ukránok nagyon jók gerillaháborúban, tessék visszaemlékezni, az odesszai katakombákban a németek végig a megszállás alatt nem

tudták kiirtani az ukrán felkelőket, és mindig ott van Tél tábornok is.

Tévhit az is, hogy az oroszok milyen jól tudnak harcolni meg győzni; a háborúk jó részét nem szokták megnyerni az oroszok, ez egy mítosz. A II. világháborút amerikai és brit fegyverekkel nyerték meg, egyébként nem nyerték volna meg. Moszkvát elfoglalták volna a németek, ha az amerikaiak nem szállítanak gyorsan tízezer Studebakert, amivel az oroszok át tudtak állni a vasútról teherautó-szállításra. Lehet, hogy Donald Trump most nem gondolja végig, hogy mit fog akkor tenni, amikor az orosz csapatok Kijev alatt állnak. De biztosan nem fogja ezt szó – és fegyverek – nélkül hagyni, mert Donald Trump minden ellenkező híreszteléssel szemben ugyanolyan amerikai hazafi, mint Barack Obama, csak mind a kettő rosszul csinálta.

És itt vannak az európaiak. A világ már nem olyan, hogy ketten megállapodnak, és utána az történik, amit ők ketten akarnak. Putyinnak sincs hatalma, és Trumpnak sincs akkora hatalma, hogy ezt ráerőltesse mindenkire, az ukránokra meg különösen nem fogja ráerőltetni. Zelenszkij nem ment el emigráns kormányhoz Lengyelországba, amikor Kijev alatt álltak az orosz hadak, most sem fog elmenni, inkább megdöglik, már bocsánatot kérek, Kijevben. Szóval ez nem egy kétszereplős játék. Mindig azt a hibát követjük el, hogy azt gondoljuk, itt attól függ a világ sorsa, hogy Putyin meg Trump megállapodik egymással, és akkor majd minden úgy lesz Ukrajnában, ahogy ők megállapodnak. Nem lesz, de szerintem nem is tudnak alapvetően megállapodni. Ha lesz megállapodás,

akkor közvetíteni fogják úgymond, hogy Putyin és Trump valamit tárgyalnak egymással. Ebbe Orbán nyugodtan belefolyhat egyébként, folyjon is bele, de aztán bele fognak folyni a németek, a franciák a B tervbe, a lengyelek is, és bizony a litvánok meg a lettek meg az észtek és még sok mindenki más. Ukrajnának is lesz egy-két szava.

Matura Az Oroszország és Amerika közötti közvetítésnél szerintem nagyon fontos lesz az, hogy Trump hogyan dönt: azért kell-e az ukrán háborút abbahagyni, hogy utána Tajvanra koncentrálhasson, vagy éppen ezért kell megnyerni. A másik érdekes kérdés az, hogy Trump győzelmével megint valamiféle külpolitikai vátesznek írják le Orbánt. Én itt szintén útfüggőséget látok most már régen és évek óta. Ha elkészítünk egy döntési mátrixot Orbánnak, támogassa-e vagy ne támogassa Trumpot, illetve, hogy fenntartsa-e vagy pedig csökkentse a Kínához fűződő erős kapcsolatokat, akkor az jön ki belőle, hogy neki személy szerint az a jó, hogyha támogatja Trumpot, mert azzal csak veszíthet, ha nem támogatja, viszont nem nyer semmit. Ugyanígy Kínával: hogyha fenntartja az erős kínai–magyar kapcsolatokat, azzal csak nyerhet, hogyha elengedi, akkor nem nyer semmit, inkább veszít. Na most ebből jön ki az az elmentmondás, amit az utóbbi hónapokban vagy hetekben nagyon sok újságíró kérdez: hogyan lehet értelmezni a trumpista és Kína-barát politikát folytató magyar kormány törekvéseit. Erre az a magyarázat született, Trump egy üzletember, akivel majd tudunk valamilyen megállapodást kötni, aki figyelembe veszi, hogy más

országoknak is van nemzeti érdekük. Mondjuk ezzel kapcsolatban vannak kétségeim.

Eörsi Befejezésül az Európa–Amerika-viszonyban, amelyet mi úgy látunk, hogy Európa jó, Trump rossz, mondanék egy olyan valamit, amiben Trumpnak abszolút de igaza volt, igaza van és igaza lesz Európával szemben, ez az, hogy ki hogyan járul hozzá a közös védelemhez. A megállapodás szerint ennek a GDP két százalékát kell elérnie. Azt tudom mondani, hogy a NATO 31 tagállamából 18 nem teljesíti. Ezek nyilván mind európaiak. Az Egyesült Államok volumenében sokkal nagyobb ország, de az, hogy százalékosan is alulmaradunk, az szerintem tényleg szégyen. Egyébként az Egyesült Államokban három százalékot áldoznak rá, Magyarország tartja a két százalékot, Lengyelország ötöt célzott meg, a baltiak fölmentek háromra, szóval e tekintetben, hogy itt a Trump üti a dobát, hogy ez tűrhetetlen, szerintem nemcsak politikai, hanem morális és minden egyéb értékben abszolút igaza van, és remélem, hogy eléri a célját.

P. Szűcs Hadd köszönjem meg minden vendégünknek a részvételt. Azon csodálkozom a leginkább, hogy minél távolabbi témáról van szó, annál érdekfeszítőbb a diskurzus, annál csendesebb a terem, minél inkább belpolitikával foglalkozunk. Tehát úgy fogunk járni, mint az egyszeri színház, amelyik ha bajban van, bemutatja a Csárdáskirálynőt. És amikor mi bajban vagyunk, mi is szívesebben beszélünk a nagyvilágról, mint a saját házunk tájáról. Az általában tutira bejön. Mindenesetre ezt a négy szakértőt szívesen meghívnánk más-kor is. Ők is tutira bejöttek.

Hónapló

Dalos György

Évforduló

Berlin, 2024. december 10.

Hogy Pór György, pontosabban Pór Gyuri nyolcvanéves, annak aligha lesz nyoma a magyar médiában. Pedig hát, ha úgy vesszük, közszereplő volt ő a javából: az előző rendszer egyik utolsó politikai perének, az úgynevezett „maoista pernek” a fővádlottja. S minthogy ebben a perben én is elnyertem a magam szerény hét hónap felfüggesztett börtönbüntetésre szóló ítéletét, van okom rá, hogy megünnepeljem kiváló sorstársamat, kamaszkori legjobb barátomat, annál is inkább, mert nálam jobban megszenvedte ifjúi heveskedésünk következményeit.

Mindenekelőtt neki le is kellett ülnie másfél évet, majd szabadulása után sehol sem tudott munkahelyet találni, mert a titkosrendőrség mindenüvé követte – egyedül Vitányi Iván merete tiszteletdíjasként foglalkoztatni a Népművelési Intézetben. Miután 1974-ben a *Népszabadság* hasábjain maga a kékfényes Szabó László támadta meg, úgy érezte, nincs több keresnivalója a hazai aknamezőn. Ezért második feleségével együtt kivándorolt az országból, állampolgárságától megfosztották, és mire 1988-ban hazatérhetett, akár magára is vonatkoztathatta Byron *Childe Haroldjának* helyzetét, akit ismeretes módon a saját kutyája is megugatott. Születésnapján, amelyet Pesten, szűk körben fog megtartani, nem leszek jelen, de úgy gondolom, valamit mégis le kell tennem arra az ünnepi asztalra. Ajándékkeresőben alámerülve az Arcanum mélyeibe a *Magyar Nemzet* 1962. február 14-i számában a következő olvasói levélre bukkantam.

„Köszönet a trol ellenőrnek. A Kölcsey Gimnázium növendéke vagyok. Február 7-én reggel az iskolában észrevettem, hogy ellenőrző könyvem eltűnt. Tudtam biztosan, hogy betettem a táskámba, és mégis, amikor az osztályba értem, már nem volt meg. Délben a házfelügyelő azzal fogadott otthon, hogy ott járt egy trol ellenőr, és elhozta az ellenőrző könyvemet. Nagyon megörültem, hát még amikor kinyitottam, és a következő szavak álltak egy papírlapon: »Akinek ilyen jó osztályzatai vannak, csupa ötös felelete, az vigyázzon az ellenőrző könyvére. Én most visszahoztam, tanuljon továbbra is ilyen nagyszerűen.« Ezúton mondok tehát hálás köszönetet annak az ellenőrnek, aki február 7-én, reggel fél nyolckor a 75-ös trolibuszon teljesített szolgálatot azon a környéken. Nevét, sajnos, nem sikerült megtudnom. Pór György, a Kölcsey Gimnázium harmadik osztályának tanulója.”

Milyen furcsa: ez a történet kiesett a fejemből, pedig akkor már közeli barátok voltunk. Reggelente szertartásszerűen találkoztunk a Munkácsy és a

Szondy utca sarkán, és szigorúan kötelező diáksapkánkat az esetleg szembejövő tanárookra való tekintettel fejünkbe csapva együtt léptünk be a gimnázium épületébe. Az is nyilvánvaló, hogy barátom aznap, legkésőbb a nagyszünetben beszámolt az érzékeny veszteségről, mint ahogy a happy endről, a fontos közokirat megkerüléséről is elsőként értesített. Utólag inkább a szerencsés megtalálót méltánylom a madárlátta történetben: ő azt az optimista feltevésemet igazolja, hogy dicséretből sohasem lehet elég. A derék troliparancsnok nem érte be a talált tárgy visszaszolgáltatásával, hanem külön üzent Pór Gyurinak, és megerősítette abban, hogy érdemes jól tanulnia. Barátom viszontagságos életének ismeretében meg vagyok győződve arról, hogy sokáig, talán máig profitál ebből a biztatásból.

*

A krími háború (1853–1856) egy összeurópai félreértés következménye volt, nevezetesen azé a feltevése, hogy az Oszmán Birodalom halálán volt. Törökországot még a legóvatosabb elemzők is „Európa beteg embereként” tartották számon. Ehhez képest a szultánátus legalábbis forma szerint csak 1923-ban szűnt meg, s ezzel túlélte mindhárom akkori szuperhatalmat: a cári Oroszországot, a császári Németországot és az Osztrák–Magyar Monarchiát. A 19. század közepén azonban ezt senki se sejtette előre, és Szentpétervár éppen e tévhitben üzent hadat a Portának: területileg a Dardanellákra vetett szemet, világnézeti okokból pedig arról ábrándozott, hogy Krisztus keresztjét fogja feltűzni az isztambuli Hagia Szophia mecset kupolájára, létrehozva ezzel orosz fennhatóság alatt az új Bizáncot. Brit és francia diplomata azonban Törökország oldalára álltak át, s így az eredetileg kétszerreplős konfliktus regionális háborúvá eszkalálódott.

Mindebből mára csak az események futótűzszerű jellege érvényes. Mert ahogyan a krími háború földrajzi kiterjedése megváltozott – a félszigetről áttért a Balkánra, a Kaukázusra, Kis-Ázsiára és a Fekete-tenger menti tartományokra, ugyanúgy a Putyin által indított 2022-es „különleges hadművelet” sem maradhatott meg helyi keretek között. Az orosz–ukrán összecsapásba Ukrajna oldalán fegyverszállítóként vagy hitelezőként beszállt a nyugati világ, Oroszország mellett pedig Belarusz és Észak-Korea foglalt állást, míg Kína óvatosan kacsingatva megértést mutat Moszkva iránt. E hadszíntér mellett van egy másik: a közel-keleti, ott Izrael áll szemben a Hamással és a Hezbollahnal. A háborúk erősítik egymást. Ráadásul mindkét szembenállás globális jellegű, a felek teljes győzelemre hajtanak. Félreértés ne essék: az európai konfrontációban Ukrajna igazát védeném, a közel-keletiben a megtámadott zsidó államét. Ettől azonban még nem szabadulhatok attól a benyomástól, hogy a helyzet, úgy, ahogy van, kilátástalan. Ilyesmit érezhetett Vörösmarty 1854-ben, amikor *A vén cigány* soraival reagált a krími háborúra: „Háború van most a nagyvilágban, / Isten sírja reszket a szent honban.” Ő már nem érte meg az 1856-os párizsi békét, amely legalábbis befagyasztotta a konfliktust. Vajon mi megérjük-e, hogy Ukrajnában és Közel-Keleten „majd elfárad a vész haragja, s a viszály elvérzik a csatákon”.

*

Furcsa dilemma előtt állok. Nagyjából lezártam Ausztria háború utáni történetéről írott könyvem, már csak egy rövid összefoglalással tartozom müncheni kiadómnak, amelyben a 2000 utáni fejleményeket foglalom össze inkább politológiai, mint történelmi szemszögből. Hiányzik még az irodalomjegyzék, a névmutató és néhány köszönetnyilvánítás, valamint a képanyag beillesztése a kiadványba. Tegnap azonban kiderült, hogy lektorom még egy kérdést tekint elintézetlennek: a címadását. Kevésnek tartja az *Ausztria háború utáni története* címet, és figyelemfelhívásként, olvasósalogatóként a következőt ajánlja: *Semlegesség és császármorzsa. Ausztria története 1945-től*.

Megvallom, első hallásra viszolygok ettől a megoldástól, és attól tartok, hogy sok osztrák olvasóban ellenérzést keltene – az átlagos nemzettudat ritkán ironikus, inkább pátoszra hajlik. Lektorom erre azt mondja, hogy szerinte éppen az ironikus felütés hatna felszabadítóan a publikumra, és éppen korábbi könyvcímeimre utalva állítja, hogy ez a felfogás tőlem sem idegen. Valóban. 1986-ban a magyar szamizdatról szóló, Brémában megjelent munkámnak az *Archipel Gulasch* (A Gulyás-szigetecsoport) címet adtam, majd 2003-ban a magyar történelmet ismertető könyvem *Ungarn in der Nußschale* (Magyarország dióhéjban) címmel adtam közre, nem is szólva kelet-európai viccgyűjteményemről, amely *Proletarier aller Länder – entschuldigt mich!* (Világ proletárjai – bocsássatok meg!) címmel látott napvilágot. Éppen a *Gulyás-szigetecsoport* ügyében kicsit ráfáztam a humorra: kiváló professzorom, Wolfgang Eichwede komolytalanul tartotta a címadást, és nem vette fel a művet az egyetem könyvsorozatába.

76

Történészdiplomával rendelkező íróként újra meg újra mentegetőzésre kényszerülök, miszerint nem tekintem magam tudósnak, a históriát nem annyira analizálni, mint inkább elbeszélni, mesélni szeretem, és a témától való távolságtartás nálam spontán stíluseszközként ironikus árnyalatot kap. Mindez nem jelenti azt, hogy lemondanék magáról a történetiségről, az okadatolásról és a lelkiismeretes forráskezelésről. Ugyanakkor képtelen vagyok a teljes személytelenségre olyan események leírásában, amelyek életrajzom két világháború közé szorult családtörténetem részei. Ausztria is így jön a képbe: történeti anyagként és tapasztalatként, hiszen nyolc meghatározó évet töltöttem ott 1987-től 1995-ig, benne az akkori osztrák közélet hullámvásáival, a múlton való viaskodásaival, nem utolsósorban az 1955-ben kikiáltott „örökös semlegesség” újraértelmezésével. Kortársként, kortanúként komolyan vettem az engem ért benyomásokat és most kissé zavarban vagyok: szabad-e viccelni a történelemmel, címlapra vinni a császármorzst vagy akár a bécsi szeletet. Ironikus énem erre azt vágja vissza, hogy miért, a történelemnek szabad velünk viccelni?

Mindazonáltal még nem döntöttem.

Advent, hygge, Koppenhága

A naptárgyertyából már csak egyhétnyi van hátra. A levegőben a gyanta, az égő viasz és a sokféle fűszerrel, de mindenekelőtt szegfűszeggel meg kardamommal ízesített karácsonyi keksz illata száll, az Amagerbrigade fölött fényfüzérek villognak, a Fötex bejáratánál hatalmas fémkosarakból árujják a narancsot, és a lakótelepen a két házor között áll már a kivilágított közös karácsonyfa. Amikor ezek a sorok megszületnek, december közepe van, túl vagyunk advent harmadik vasárnapján, a templomokban a koszorún három gyertya ég, és az otthonokban a naptárgyertya háromnegyedrész leégett. A naptárgyertya olyasmi, mint az adventi naptár, csak nem vásik el tőle a gyerekek foga: viaszból készül, és pontosan annyi rovatka van rajta, ahány napig tart az advent az adott évben. A naptárgyertyát minden este meggyújtják, amikor együtt a család, és mindig csak a következő rovatkáig ég, hogy egész karácsonyig kitarson: a karácsonyfa gyertyáit, illetve újabban az elektromos fényfüzérek korában azt az egyet, amelyik addig ég, amíg gyertyagyújtáskor a közös imát elmondják, illik a naptárgyertyáról meggyújtani. A dánok – szemben a spanyolokkal, akik az egész adventet a feldíszített fa társaságában töltik – csak 24-én hozzák be a karácsonyfát a hidegről, és jellemzően még mindig kézzel készült házilagos díszekkel díszítik. Európa egyik leggazdagabb országában nyilván nem azért, mert nem telik másra, hanem mert ez a szokás.

Maga az ünnep a Julefrokosttal kezdődik, valamikor a karácsonyt megelőző hetekben/napokban, és helyesebb lenne úgy fogalmazni, hogy „Julefrokostokkal”, mert több is van: az ember a családjával, a barátaival és a kollégáival is részt vehet karácsonyi ebéden. A menü változatos, de szinte mindig szerepel az étlapon valamilyen pácolt halféle, vaníliaas vagy almás süti és némi erősebb alkohol. A karácsonyeste elképzelhetetlen a risalmande, vagyis a dán rizspuding nélkül, amelynek a nevében nem véletlenül szerepel az almande, azaz a mandula: a nagy tál pudingban mindig elrejtene egy szem mandulát, hogy aki megtalálja, utána egész évben szerencsés legyen. A rizspuding másik fontos funkciója, hogy azzal kell etetni a karácsonyi manót (Julenisse), ha nem akarjuk, hogy valami galibát csináljon. A Julenisse lehetne akár a Mikulás segédje is, de valójában inkább kerékkötő, abból a fajtából, amelyik elveszíti vagy megeszi az ajándékokat.

Az este folyamán a dán népzene (folkemusik) szinte biztosan előkerül, de ezt csak azért mondjuk el, hogy a kedves olvasónak legyen némi fogalma róla, hogyan karácsonyoznak odahaza a dánok – az a veszély nem nagyon fenyeget senkit, hogy hirtelen egy dán család karácsonyi vacsoráján találja magát; mert az arrafelé nem szokás. Az ajándékot a Julemanden, vagyis a Mikulás hozza, és nem rénszarvassal jön, mint a halszagú finn szomszédoknál, hanem hajóval, elvégre hajós nemzetről beszélünk.

Ezen a ponton muszáj még egyszer visszatérni a gyertyákra, és általában a fényre. A dán advent a lényegét, vagyis a fényt tekintve legalább két hónapig tart. A házakat és lakásokat már októberben kívül-belül fényruhába öltöztetik, és február végéig-március elejéig úgy is hagyják. Ahogy közeledünk a karácsonyhoz, úgy lesz egyre több a benti fényekből. Ezek eredetileg gyertyák és mécsesek voltak, ma viszont már bármilyen elektromos fényforrás lehet karácsonyi fény. Egy biztos: már az utcáról mindegyiket látni fogjuk, mert függönyt nem használnak, ugyanúgy, ahogy a többi hajós nép sem északon. Aki nem érti pontosan a hygge szó jelentését, gondoljon egy kényelmesen berendezett dán lakásra, ahol a kandalló csak dísznek van, mert a meleget a kényelmes távfűtés szolgáltatja, a hajópadlón puha, világos rongyszőnyeg, az asztalon tea gőzölög, a sötét kanapén színes párnák hívogatnak, a kandallópárkányon és az ablakban gyertyák égnek, és valahol a távolban, talán az emeleten vagy az alagsori szobában szól a zene: nem hangosan, és nem is zavaróan, csak a hangulat végett. A hygge az a dolog, ami odabent van, miközben mi az utcán állunk: ott van minden dán otthonban, úgyszólván magától, azok viszont, akik nem született dánok, akkor sem feltétlenül tudják előállítani, ha könyvből olvassák, és mindent megvásárolnak hozzá.

78

Otthoni vendégségbe hívás tényleg nincs, ne nagyon számítsunk rá, de cserébe elegendő végigmenni az utcán ahhoz, hogy egy kicsit minden lakásban vendégnek érezhessük magunkat. Az otthonok rendezettek. Előfordulhat, hogy a kertben porlad egy ottfelajtott Volvo Amazon a 60-as évekből, néhány lelakott bicikli meg egy rozsdásodó motorcsónak, de bent a lakásban rend van, nyugalom és hygge – mindegyikben. És az sem igaz, hogy a dánok ridegek vagy elutasítóak lennének. A dán karácsony a vendégjárás nélkül is jelentős mértékben a be- és elfogadásról szól. Ott van például a Julehjælp, vagyis a karácsonyi segítség, amely intézménynek az a lényege, hogy senki ne karácsonyozzon nélkülözésben, akkor sem, ha szegény. A Julehjælpet helyi, gyakran egyházi közösségek szervezik, és évszázadok óta kialakult rendje van – ez is része annak az összes skandináv országra jellemző törekvésnek, hogy az életminőséget, különösen a gyerekekét, ne az anyagi különbségek határozzák meg. A Julehjælp gondoskodik róla, hogy mindenki kapjon ajándékot, és karácsonyeste egyetlen asztal se maradjon üresen. Aztán létezik egy mostanában terjedő szokás, a menekültek karácsonyi megvendéglése, tekintet nélkül a vallási és kulturális különbségekre. Nem olyan egyszerű, mert a menekültek jelentős része mohamedán, de megoldják. Szintén az újabb idők alakuló tradícióihoz tartozik, hogy a közösség karácsonyfáját közösen díszítik fel, és közösen is bontják le. Ezek remek ismerkedési alkalmak, és oldják a gyanakvást, ugyanúgy, mint a templomokban a karácsony esti éneklés, amelybe – illetve már a próbákba is – szintén bekapcsolódhat bárki, akkor is, ha más vallású, és karácsonykor csak azt ünnepli, hogy jó az ünneplő dánok között lenni.

Mint minden éremnek, természetesen ennek is van másik oldala. Dánia, amelyet a hazai propaganda gyakran és szívesen nevez bevándorlóországnak, az utóbbi években meglehetősen kemény bevándorlási politikát alakított ki.

Míg 2015-ben, a szír menekülthullám csúcsán több mint 20 ezer menedékkérő próbált bejutni az országba, az évtizedfordulón már kevesebb mint 3 ezer, 2023-ban pedig alig 1300 menedékkérelmet bíráltak el pozitívan, miközben az állampolgárság megadásának feltételeit is szigorították. A dán állam látható integrációs igyekezetet, a társadalmi értékekkel történő azonosulást és használható nyelvtudást vár el azoktól, akik ott akarnak élni. Ha valakinek nincs tartós munkája, nem nagyon reménykedhet semmiben, a rendszer egyre kevésbé tolerálja a szociális potyautasokat. Újabban a kormány lefoglalhatja a menedékkérők értéktárgyait a tartózkodási költségek fedezésére. Ha viszont valaki átjut a szűrőkön, érdemi segítséget kap a beilleszkedéshez; például ingyenes, jó minőségű nyelvtanfolyamokat, sokféle tanulási lehetőséget, és tényleges diszkriminációmentességet az álláskeresésben.

Az állampolgárjelölteket évente kétszer vizsgáztatják; az idei második megmérést épp az advent első napjaiban volt. Ha szeretnénk fogalmat alkotni a szóban forgó vizsga nehézségéről, gondoljunk a legnehezebb egyetemi vizsgánkra, és szorozzuk meg kettővel. Az elmúlt fél év összes sajtóhíre, a dán történelem a viking időktől máig, a királyi család viselt dolgai, az egyházak, a bel- és külpolitika, Grönland és a Feröer-szigetek speciális viszonyai, kultúra, sport, geográfia, büntetőjog, alkotmány, egyenjogúság – nagyjából ennyi a tananyag. Puskázni lehetetlen. Egy-egy kérdésre egypernyi gondolkodási idő van (a teszt 45 kérdésből áll, 80 százalékot kell teljesíteni a sikerhez), és mindezt dánul kell abszolválni. Akinek a nyelvtudása nem éri el a felső középszintet, nagy valószínűséggel a kérdéseket sem fogja érteni. Az ún. dán értékek blokkjában lehet tippelni is, de ebben a kérdéskörben csak egyetlen hibázás megengedett, és csupán az tud jól tippelni, aki pontosan tisztában van vele, hogy mit mond a dán jogrend a nemekről, az önrendelkezésről, az egyenlőségről, a szülők, a házastársak és a gyerekek jogairól – ami még magyar fejjel sem mindig magától értetődő; aki pedig egy teljesen más kultúrkörből érkezett, annak majdhogynem felfoghatatlan, tehát meg kell tanulni.

Visszatérve a hyggéhez, a kifejezés a hyggja norvég főnévből ered, és olyasmit jelent, amit a mai modern magyar nyelvben a wellbeing szóval írunk le. Az 1800-as években, amikor átkerült a dán nyelvbe, a ridegebb természeti környezetben élő norvégoknál még nagyobb jelentősége volt az otthon melegének, mint Dániában, és a dánok nemcsak azt lesték el, hogy ez fontos, hanem azt is, hogy hogyan kell csinálni. Egyáltalán nem mellesleg: Norvégia 1814-ig dán, majd 1905-ig svéd uralom alatt állt (a dánok meg a svédek pedig kölcsönösen jókora darabokat hasítgattak ki egymás országai-ból) – ehhez képest az összes jól vagy legalább valahogyan működő gazdasági és politikai integráció előképét az északi országok együttműködése adja, beleértve az Európai Uniót is. Holott ha mondjuk csak Dániát, Norvégiát és Svédországot vesszük, a közös történelmüket sokkal több és véresebb trauma terheli, mint például Magyarországot és Romániát.

Maradva még a hyggénél, a svédeknek is van, de ők lagom, illetve mys néven ismerik, és a három nép természetesen verseng egymással, hogy melyi-

küké az igazi. Akit karácsonykor magyarként valamelyik skandináv országba vet a sors, az leginkább úgy érzi, hogy mindegyik: az ember csak áll egy kivilágított ablak előtt, valami furcsa fájdalmat érez, és nem ért az egészből semmit – már azt sem, hogy miért nincs ezeknél az ablakon függöny.

Kiss Judit Ágnes

Elmondom, visszakérdezem

Véletlenül elkaptam egy interjúrészletet a rádióban (szigorúan vezetés közben hallgatom) a Közszolgálati Egyetem 2025-ben induló pedagógusképzéséről. Csak a szokásos. Kivéreztetni a működőt, aztán saját szájuk íze szerint rengeteg pénzből létrehozni egy újat. Hány szintéren néztem ezt végig az irodalomtól a drámapedagógián át a színházig, hogy csak azokat említsem, amelyek szinte a bőröm alatt zajlottak. És ezek közül a legfájóbb – hiszen mindenkit érint – az oktatás.

Akkor most elmondom, hogyan kéne átalakítani az iskolarendszert egy olyan Magyarországon, amely önálló, gondolkodó, egészséges generációkat akar nevelni, nem irányítható, frusztrált, tudatlan nyáját. Hátha egyszer valaki rábukkan, akinek szándéka és ereje is van hozzá.

80

Eleinte hittem, hogy van szándék, csak nincs pénz, vagy nincs hozzáértés, vagy az oktatási minisztériumot uraló démoni erők torzítanak el minden jó ötletet. Most már tudom, mire van pénz és szándék: egyformán gondolkodó (vagy inkább nem gondolkodó), beletörődő, engedelmes szolgálk képzésére. Ha ez egyszer megváltozik, a döntéshozók talán ezt is elolvassák, nemcsak a kimerítő, részletes szakmai tanulmányokat.

A nevelési intézmények legfontosabb feladata, hogy helyrehozza a családból eredő hátrányokat. Nemcsak anyagi értelemben. Hogy már a bölcsődétől fogva olyan személyek legyenek a gyerekek körül, akikhez biztonságosan kötődhetnek. A szülőket nem lehet kötelezően képezni (már az örökbefogadás előtti tanfolyam is megszűnt), hányszor dühöngött anyám, hogy még a segédmotoros kerékpár vezetéséhez is kell jogosítvány, de gyereket bárki nevelhet. A biztonságosan kötődő gyereket érdekelni fogja a világ, és szívesen tanul, amíg el nem rontják. Az iskolának olyan intézménynek kell lennie, ami nem rontja el ezt a velünk született készséget.

Az oktatás kulcsa a tanár. Egy alkalmatlan pedagógus a legjobb rendszerben is alkalmatlan, a karizmatikus a legrosszabb rendszert is képes (bizonyos határig) ellensúlyozni. A tanár a személyiségével dolgozik. Ezt a személyiséget kell elsősorban fejleszteni. Igen, persze, az első lépés, hogy a költségvetés 4 százaléka helyett 25 százalékot fordítanak oktatásra (mint a sokat emlegetett klebelsbergi időkben), olyan magasra emelik a tanári fizetéseket, hogy vonzóvá tegyék a pályát. Aztán következhet a tanárképzés átalakítása, ahol a pepszinek becézett pedagógiai-pszichológiai tárgyakra

helyezik a hangsúlyt abszolút gyakorlatorientáltan. Minden pedagógusképzés ötéves, az egyik tárgy, amely végigköveti a képzést, az önismeret lesz. Legalább 150 óra pszichodráma, művészetterápiás saját élmény, encounter csoport, egyéni folyamatok. A legtöbb pedagógusnak fogalma sincs arról, hogy saját kiskori haragját éli ki a gyerekeken (az igazi mérgező, fekete pedagógusok), vagy a sebeit nyalogattatja velük (a guruk). Ami már nem fókuszáltan önismeret, hanem célzottan és gyakorlati módon segíti az oktatást, az például a Gordon tanári hatékonyságnövelő tréning vagy a Rosenberg-féle erőszakmentes kommunikáció. Ez utóbbit aztán érdemes tananyagká tenni már a legkisebb gyerekek számára, akár az óvodától. Minden pedagógusképző intézményben legalább alapszinten fel kell vértetni a pedagógust eszköztárral a sajátos nevelési igényű (SNI) gyerekekkel kapcsolatban. (Én sose tanultam erről, és tehetetlennek éreztem magam már egy diszlexiás vagy enyhén figyelemzavaros diák esetében is.)

Rendben, a fiatalok már jól képzettek, de mi legyen a rendszerben maradt, alkalmatlan, bántalmazó pedagógusokkal? A fizetésemelés eléréséhez nem portfóliókészítés, pedkettő vizsga vagy saját pénzen kötelezően elvégeztetett, de haszontalan továbbképzés kell, hanem legalább egy év önismereti tevékenység és legalább egy tanári gyakorlati tréning.

Magas fizetési pótlék járna azoknak, akik a legszegényebb, leszakadó kistérségekbe szegődnek tanítani. Egy nemzedéken belül lenne vége a leszakadásnak. Vagy kettő. Eszembe jut Orsós János a *Mérges Buddha* című dokumentumfilmből (jellemzően nem magyar, hanem osztrák film volt). A sajkázai Dr. Ámbédkar Gimnázium alapító tanára, aki arra a kérdésre, hogy mennyi idő kell a romák hátrányos helyzetének megszüntetésére, azt mondja: kétszáz év. A riporter felnevet, neki nem húzódik mosolyra a szája, csak megismétli: „Kétszáz év, ha én mostantól mindent megteszek.”

Talán túl optimista vagyok, ha azt mondom, két nemzedék. De ha egy egész ország akarata és pénze benne van, hiszek benne, hogy sikerülhet.

Évekig voltam a Bátor tábor önkéntese. Ez az alapítvány élményterápiás táborokat tart vagy húsz éve krónikusan beteg, daganatos, cukorbeteg, vérzékeny vagy fiatalkori ízületi gyulladásban szenvedő gyerekeknek. Az utóbbi tíz évben a testvéreiknek is – akikre ilyenkor sokkal kevesebb figyelem jut – szerveznek családi és gyászfeldolgozó táborokat. Van rá pénzük, nekik is jelenteniük kellett, hogy külföldről kapnak támogatást. Szerencsére kapnak. A pénz 70 százaléka a reklám, a pénzgyűjtés, a szervezés, építkezés és fejlesztés a hatvani táborhelyen.

(Van kollégám, aki évekig állásban volt ott, döbbenet nézte, hogy nálunk az iskolában, a tanári kávézóban akkor van kávé, ha mindenki hoz magának, mert nincs rá pénz, az alapítvány irodájában nem ehhez volt szokva.)

A tábor egy-egy hétvége vagy egy teljes hét. Én az egyhetes nyári táborokban voltam. Hatvan gyerekre hatvan önkéntes jutott, akiket egy interjún válogattak ki, és előtte néhány napos képzést kaptak. Ott találkoztam állását vesztett, lázadónak, összeférhetetlennek, alkalmazkodni képtelennek bélyegzett tanárként azzal, hogy mennyire szabálykövető vagyok, ha a szabályoknak értelmük van. És azzal is, hogy ha van elég felnőtt és érdekes

foglalkozás, minden gyerek motiválható. És vizsgálatok mutatták ki, hogy az az egy hét hogyan lendíti előre a gyerekek gyógyulását, hogyan segít az egészségesek társadalmába való be- és visszailleszkedésben, és még egy év múlva is érezhető a hatása a résztvevőkön. Egyetlen hétnek. Épp ezért vagyok róla meggyőződve, hogy néhány tanév meghatározhat egy teljes életet. A tanárnak pedig legyen alkalmas személyisége és működő eszköztára. Nagyjából ennyi elég lenne.

Ezenfelül persze nem ártana visszaadni a pedagógusoknak a sztrájkjogot, a jogot a saját vezetőik megválasztására, és hagyni az intézményeket önállóan gazdálkodni egy adott kerettel. És szabadon hagyni működni többféle pedagógiai rendszert. Az a jó, ha mindenki megtalálja a gyereke számára megfelelő rendszerű iskolát. Legyen Waldorf, Montessori, Rogers, mind-egyiknek van létjogosultsága. És nagyon fontos, egy gyerekcsoportban ne legyenek többen tizenhármanál, különben nehéz párban, kis csoportban is tanulni, a frontális oktatásnak pedig megvannak a maga korlátai. Sőt az a legjobb, ha egy csoporttal egyszerre két pedagógus van és legalább egy aszisztens (nem beszélve a problémás gyereket kísérő árnyékpedagógusról). Igen, sokba fog kerülni. De többe kerül a börtönök fenntartása, a depresszió, a válás, az alkoholizmus, a leszakadó térségeknek nyújtott segélyek. Nem kell hozzá sok idő: tizenöt év alatt látszanak majd az eredmények: egy sokkal egészségesebb generáció. És nagyobb társadalmi átjárhatóság. Ki az a befektető, aki erre azt tudja mondani, hogy nem éri meg?

82

Hiába mondom, hogy elég lenne ez a tizenöt év, nem lesz elég. Mert el kell jutni odáig, hogy rajthoz állhassunk. És a kormányzati akarat mellé oda kéne tenni az oktatásban érintettek, szülők és tanárok szándékát a status quo megváltoztatására. Mert most is elérhető az emberséges (neadjisten személyközpontú) oktatás, csak pénzbe kerül, mert a legritkább esetben található meg az állami rendszerben. Meglepően kevesen teszik meg azt a lépést, hogy kiemeljék a gyerekeiket a működésképtelen rendszerből. És most nem a leszakadó kistérségek családjairól beszélek, nem a hónapról hónapra vergődőkről, hanem a jól szituált középosztályról. Nem feltétlenül anyagi oka van annak, hogy a szülők benne hagyják a gyerekeiket az állami oktatásban. Azok is megteszik, akik új autót lízingelnek, nagy házat vesznek hitelre, drága nyaralásra költenek. De a tandíjat sokallják. Mert megszoktuk, hogy többé-kevésbé ingyenes (olyan is az egyentankönyvek minősége). Mert mi is túléltük a poroszos oktatást, jó lesz az a gyerekeinknek is. Mert nem tekintjük ugyanolyan befektetésnek, amilyennek egy saját magunk által végzett tanfolyamot tartanánk. Mert abban nőttünk fel, hogy az iskola arról szól, hogy a tanár beszél, a diák hallgatja, és legközelebb visszamondja. Sokan nem is tudnak arról, hogy léteznek más módszerek. És a szülői tapasztalatok miatt föl sem merül, hogy a gyerekek már lehetne más lehetősége. Nem kellene nyolctól négyig tanórákon ülnie negyvenöt percet tizenöt perces szünetekkel, órákig tanulnia feleletre, dolgozatra, szorongani, hatévesen a testsúlya harmadát naponta a hátán cipelni. Azok a szülők, akik minden rosszat elmondanak a pedagógusokról, semmit nem tesznek, hogy a gyerekeik máshogy nőjenek fel. Ez a szándéknélküliség semmire nem fogja

rászorítani a jelenlegi kormányt. Amelynek még mindig az a terve, hogy iskolarendőrséget alapítson, katonákat küldjön tanítani, tanári elitképzést rittyentsen a belső kör számára, de egészében ne változzon semmi. Ilyenkor az Orsós János által vizionált kétszáz év ezernek tűnik. Mert nagyon hosszú az út odáig.

A tanárokat jobban megértem. A rabszolga már csak arra vágyik, hogy egy kicsit kevesebb legyen a robot, egy kicsivel több a fejadag. És igazából egyszerűbb frontálisan tanítani, mint bárhogy máshogy. Elmondom, tanuld meg, visszakérdezem, leosztályzom, és vége a tanévnek. Csak a kíváncsiságnak, a felfedezésnek és a kapcsolatnak is.

A jelenlegi akarat nem ez. És féltő, hogy nemcsak a kormány, hanem a társadalom részéről sem. A lexikális tudás mérhető, a gyerek tekintélytisztelte, engedelmessége kívánatos. Hogy épp ez teszi felnőttként alkalmassá, hogy szolgálékúen simuljon a legközelebbi „erős emberhez”, az túl távoli következmény. Maradjon minden a régiben. Ki-ki, ahonnan jött, amit ott-honról hoz. A tanárnak pedig nincs eszköze. Nem használhatja a nádpálcát, az adminisztratív módszerek nevetségesek, marad a verbális vesszőzés, a megszegyenítés. Az egész társadalmunk a megszegyenítésre épül, és ha a családban nincs divatban, találkozik vele a gyerek az óvodától kezdve. De ez egy következő elmélkedés alapja lesz.

Végel László

83

Az unokák fellázadtak

Újra meg újra ismerkedem a bűvópatakra emlékeztető szerbiai politikai szenvedélyek hullámszásának rejtélyével. A belgrádi iskolákban és a vidéki városkákban történt tömeggyilkosság százezreket mozgósított – aztán lecsitult. A lítiumbányászat elleni ökológiai lázongás szintén százezreket mozgósított, baljósnak tűnt, de idővel az is lecsitult. A parlamenti verekedés után a kormánypártok megszavazták a törvényt, amely szerint a Rio Tinto folytathatja a lítiumlelőhelyek feltárását. A Belgrádba látogató Olaf Scholz német kancellár udvariasan ecsetelte a lítiumbányászat előnyeit, a jogállam és a sajtószabadság azonban ezúttal szóba sem került. Ugyancsak a Belgrádba érkező Emmanuel Macron Szerbia legnagyobb barátjának nevezte magát, miután Szerbia 2,7 milliárd euró értékben 12 Rafale típusú szuperszonikus vadászbombázó repülőgépet vásárolt Franciaországtól. Természetesen a jogállam, a sajtószabadság ezúttal sem került szóba. A Balkánon a nyugati tőke maga alá teperte mindkettőt, mivel nagy szüksége van lítiumra. Vučić elnök fellélegzett. Szerbia lecsendesedett.

Ezt követően tizenöt ember lelte szörnyű halálát, miután – sejtetően korrupciógyanús ügyek miatt – leszakadt az újvidéki pályaudvar alsó te-

tőszerkezetű. Óriási volt a társadalmi felháborodás, százezrek tüntettek, a kormányfő lemondását követelték, gyilkosoknak nevezték a politikusokat, és véres kezeket rajzoltak a középületek falaira. Miután a tömegtüntetések csitulni kezdtek, és Vučić elnök újra megkönnyebbült, váratlan eseményre került sor.

Közbeléptek az egyetemisták. E sorok írásakor Szerbia négy egyetemén (Belgrád, Újvidék, Niš, Kragujevac) vagy ötven tanszék hallgatói blokád alá vették az egyetemet.

Az eddigi tapasztalatok szerint ha az egyetemisták tüntetnek, akkor valaminek történni kell. 1968-ban nagy egyetemista tüntetések zajlottak, melyeknek élet Tito marsall nagyvonalúan tompította. Jó egyhetes kivárás után a pattanásig feszült helyzetben a tévékamerák előtt bejelentette, hogy a rohamrendőrök által körülzárt egyetemistáknak igazuk van, és a támogatásukat kérte. A szolgálalkú újságírók bámulatos mutatványt hajtottak végre. Nagy hirtelenjében ők is igazat adtak az egyetemistáknak, akiket előző nap még külföldi kémeknek és bérenceknek neveztek. Az egyetemisták elégedetten szétszéledtek. Tito marsall nem hajtott végre komolyabb változásokat, de hosszú távon valami mégis történt. A jugoszláviai pártelit elvesztette erkölcsi hitelét.

Hasonló eset történt 1996-ban. Tömegtüntetések zajlottak Belgrádban, amelyekhez váratlan esemény társult. Az egyetemisták is bekapcsolódtak a tüntetésekbe. Milošević megjelent a bölcsészettudományi egyetem amfiteátrumában, az egyetemisták igencsak harciasan fogadták. Az autokrata Miloševićnek rövid távon sikerült megőriznie hatalmát, de ettől kezdve alaposan megcsappant az erkölcsi hitele. A végső csapást négy évre rá szenvedte el, amikor szintén az egyetemisták szervezte Otpor (Ellenállás) tömeges akciókat szervezett. A kelet-közép-európai autokraták nagyapja, Slobodan Milošević megszimatolta a veszélyt, ennek már fele sem tréfa, gondolta, és tömegesen tartóztatta le az Otpor aktivistáit.

Mi történt? Ezt bezzeg zokon vették a szülők. Tanúja voltam ennek is. Az egyik este háztömböm egyik lakója – aki mindeddig nem titkolta, hogy szenvedélyes Milošević-párti – dúvadként igyekezett a városi rendőrőrs előtti tüntetésre. A liftben engem is arra buzdított, hogy tartsak vele, mert a rendőrség letartóztatott és állítólag elagyabugyált egy csoport egyetemistát. Nem tűröm, hogy verjék a gyerekeinket, hajtogatta. Pár hét múlva lángokban állt a szerbiai parlament, és Milošević megbukott.

Az egyetemisták minapi tiltakozása is veréssel kezdődött. A belgrádi színművészeti kar hallgatói november végén az egyetem előtt 15 perces hallgatással tisztelegtek a vasútállomáson történt tragédia áldozatai előtt, és követelték a politikai felelősség megállapítását. Ugyanis november elsején, egy pénteki napon 11 óra 52 perckor a demonstráló polgárok szerint tömeggyilkosság történt, ezért mindennap 11 óra 52 perckor a polgárok egy része 15 percig némán megáll az utcán. Az útkereszteződésnél a forgalmat is leállították. Ezúttal az egyetem hallgatói is csatlakoztak a mozgalomhoz, és gyászoltak az egyetem épülete előtt. A hatalom megneszelte, hogy ebből baj lesz. Nem rendőröket, hanem verőlegényeket küldött a gyászoló egyetemis-

tákra, köztük voltak a kormánypárt ismert funkcionáriusai is. Válaszként az egyetemisták blokád alá vették az egyetemeket. Követelték, hogy állítsák bíróság elé a verőlegényeket, hozzák nyilvánosságra a pályaudvar felújításáról szóló szerződéseket, mondjon le a kormányfő, illetve a korábbi és a mostani újvidéki polgármester is.

Szélesebben terjedt a hír, és egymás után több belgrádi és vidéki kar csatlakozott a színművészetiekhez. Verik az egyetemistákat, döbrentek meg a mindeddig lojális szülők. A hatalom kétségbeesetten a régi, immár lejáratott eszközökhöz folyamodott. Hazaárulóknak és a horvát titkosszolgálat által finanszírozott bérenceknek nevezte az egyetemistákat. Erre az egyetemisták ironikusan válaszoltak. Hamis papírpénzt gyártottak, amelyen Vučić elnök arcmása volt látható. Igen, ezzel a pénzzel fizettek le bennünket, válaszolták a kormánymédia újságíróinak. Most ők tartanak nekünk erkölcsi leckét, ismerték el a professzorok, akik mind tömegesebben csatlakoztak az egyetemistákhoz. A rohamrendőrök először minket ütlegeljenek, aztán a gyerekeket, mondogatták néhányan, és a tévé képernyőjén megjelentek az első sorokban helyet foglaló tanárok. Az egyetem épületében tartózkodó fiataloknak a polgárok tömegesen szállítják a tisztítószeret, az élelmet, a plédeket. Már túl sok az élelem, üzenik az egyetemisták, csak ásványvízre van szükségünk, mire a polgárok autókkal flakonokban szállították az ásványvizet.

Mindeközben néhány rangos újvidéki és belgrádi gimnázium diákjai is csatlakoztak az egyetemistákhoz. A minap a földművesek is – akiknek egyébként is akadt elszámolnivalójuk a kormánnyal – bejelentették, hogy az egyetemistákkal való szolidaritás jeléül csatlakoznak hozzájuk. Traktorkkal eltorlaszolják a fontosabb útvonalakat. A nekik tett ígéretét nem teljesítette a kormány, ezért csak akkor lesznek hajlandók tárgyalni vele, ha a földművelésügyi miniszter, Šešelj pártjának egykori rangos tisztségviselője beadta a lemondását.

Vučić elnök a szokásos módon reagált. Akárcsak munkatársai, egy ideig ő is kérlelhetetlen volt, de pár nap múlva puhább változattal állt elő. A nemzethez intézett beszédében ecsetelte a szerbiai aranykor ragyogó teljesítményét, számos területen a legjobbak vagyunk Európában, dicsekedett, s kitért az egyetemistákra is. Bejelentette, hogy teljesíti a követeléseiket. Mindeközben az egyetemisták az elnöki palota előtt azt skandálták, hogy véres kezekkel nem lehet jövőt építeni. Beszédével zavarba hozta saját munkatársait, akik reggel még cinikusan hirdették, hogy a követeléseket nem lehet teljesíteni. Vučić viszont aktákat szedett elő, íme, mondta, itt van a dokumentáció, bizonygatta, miközben pártja ezzel egy időben nem volt hajlandó felmenteni tisztségéből az egyik verőlegényt. Ez is bizonyítja, milyen zavar uralkodik a kormánykörökben.

A szociológusokat, a politológusokat, az elemzőket meglepte a fiatal nemzedék felbuzdulása, hiszen mindeddig a fiatalok érdektelenségéről vagy konformizmusáról töprengtek. Az események hatása alatt azonban arra a következtetésre jutottak, hogy ez csak a harminc és a negyven év körüli nemzedékre érvényes, a húszévesek immár szabadon és kritikusan gondol-

kodnak. Úgy látszik, ezúttal helytálló Cs. Szabó László szellemes megállapítása, hogy a gyermekek nem értik a szülőket, viszont az unokák szót értenek a nagyapákkal. Úgy tűnik, a nagyapák lázadó szelleme ébredszik a fiatal nemzedékben.

Vučić a bejelentéssel időt akart nyerni, de az egyetemisták kitartottak. Nem hajlandók tárgyalni az elnökkel, s ezzel a mindeddig rendkívül népszerű elnök hitelvesztése elkezdődött. Újabb engedmények következtek. A következő nap néhány verőlegény lemondott a tisztségéről, de nem állították őket bíróság elé. Az egyetemisták továbbra is tüntettek.

Vučić abban reménykedik, hogy az újévi és az ezt követő ortodox karácsonyi ünnepek és az utána következő vizsgák miatt az egyetemisták szétszédnek, tehát ez a mozgalom is kifulladásig, mind minden eddigi demonstráció. Megtörténhet, hogy a kormányzat számítása beválik, december végére Szerbia újra lecsillapodik, és folytatódik a permanens válság.

Az eddigi tapasztalatok szerint az egyetemista mozgalmak következményekkel járnak, ha nem rövid, akkor középtávon, hiszen nem az ellenzéki pártok, hanem a fiatalok képesek megingatni az uralkodó politikai elit erkölcsi tekintélyét és hitelét, amelyen az újvidéki pályaudvar tetőszerkezete alatt történt halálos baleset miatt egyébként is megjelentek az első repedések, annál is inkább, mert a kormányzat rosszul kommunikálta a tragédiát. Az ügyészség első jelzései pedig arra utalnak, hogy a „kis halak” között keresik a bűnösöket, tehát elmarad a politikai felelősség megállapítása. Az utca népe pedig éppen ezt követeli.

86

Meglehet, hogy az egyetemista tüntetések rövid távon nem járnak sikerrel, de evidens, hogy a rezignált társadalomban feltámasztották a reményt. Ezt tapasztaltam minapi belgrádi tartózkodásomkor is. Egyik újvidéki barátom kiérdemelte egy rangos civil szervezet a Hivatás Vitéze elnevezésű díját, amelyet a belgrádi Nemzeti Színház nagytermében osztottak ki. Kilenc évvel ezelőtt nekem nyújtották át ezt a díjat, amelynek átvétele után kiléptem a színház Köztársaság térre nyíló erkélyére, ahol az egykori nagy belgrádi demonstrációk kezdődtek. Kilenc évvel ezelőtt eléggé pesszimista volt a kritikusan gondolkodó értelmiségiek hangulata. Most is kiléptem az erkélyre, azzal a felismeréssel, hogy a civil társadalom sokkal bizakodóbb. A karzaton tiszteletbeli vendégként az egyetemisták küldöttsége foglalt helyet. Annak örültem legjobban, hogy lelkesen megtapsolták őket azok, akik rogyadozó lábakkal nem tudnának feljutni a karzatra. Tapsoltak, mert végre feltűntek azok, akik reszkető kezükből átveszik a stafétát.

A politikai erőszak lehetőségéről

Legutóbbi írásomban¹ Szergej Gurijev és Daniel Treisman meghatározását² alapul véve amellett érveltem, hogy az Orbán-rezsim egyfajta információs autokrácia, amely kifinomult hatalomtechnikai és kommunikációs eszköztárral tartja magát kormányon, miközben demokráciának mutatja magát, és ennek része ugyan az erőszakkal való fenyegetést is magában foglaló politikai bosszú, de az nem mondható, hogy maga a rendszer bosszúra és erőszakra épülne. Mi történik azonban akkor, amikor a hatalmon lévők tömegeket befolyásoló képessége meggyengül, ha a hatalomtechnika és az információs eszköztár már nem elég? Egyes hasonló politikai rendszerek példáját követve rákényszerülhet-e arra az Orbán-rezsim, hogy visszanyúljon az autokratikus hatalomgyakorlás hagyományosabb formájához, amely leginkább politikai erőszakon alapul, és ha igen, akkor melyek a lehetséges előkészítő lépések és feltételek? Az alábbiakban ezt vizsgálom.

„Vége van, kicsi”?

Magyarországon 2024-ben kétségtelenül véget ért valami, amit összefoglalóan a Fidesz minden más aktort maga alá gyűrő politikai do-

minanciájának nevezhetnénk. Az elmúlt másfél évtizedben ugyanis a kormánypárt kétharmados parlamenti többségével visszaélve nem pusztán korlátlanra tette a hatalmát, hanem a politika intézményes világán túli tereket is leuralta. A Fidesz döntötte el, hogy a hazai politika színpadán ki milyen szerepet játszhat, miről beszélhet és miről nem, de még azt is, hogy kiről mit gondoljon a közönség. A kegyelmi botrány kirobbanása után, tavaly februártól ez változott meg: ettől kezdve az egyre elégedetlenebb közönség váratlanul nagy része nem fogadta el a fideszes szereposztást, Magyar Péter személyében pajzsra emelt egy mellékszereplőt, aki kilépett a rá kiosztott szerepből, és többé nem a hatalom által írt forgatókönyvet követte. A kormánypárt dominanciája ezzel megtört. Nem tudhatjuk, hogy Magyar Péter képes lesz-e leváltani a hatalomból Orbán Viktort, de az már a 2024-es választások eredménye által is igazolt tény, hogy a Fidesz támogatottsága szignifikánsan csökkent, míg a semmiből megjelent Tisza Párt hirtelen kihívóvá vált, mindenki mást elsöpörve. A magyar viszonyok között szokatlanul gyors felemelkedést produkáló új ellenzéki vezető átvette a kezdeményező szerepet a Fidesztől, amely az év nagy részében defenzívába szorult, és csak reagálni volt képes.

A hatalom reakciói sokszor erőszakkal való fenyegetésnek tűntek.

¹ Somogyi Zoltán: *A politikai bosszú intézménye az Orbán-rezsimben*, Mozgó Világ, 2024/11.

² Szergej Gurijev és Daniel Treisman: *Spindiktátorok – A zsarnokság változó arca a 21. században*, HVG könyvek, 2023.

Ennek lett a legemblematikusabb példája Menczer Tamás Magyar Péter ellen végrehajtott provokatív politikai akciója,³ amelynek során a Fidesz kommunikációs igazgatója tőle szokatlanul agresszív fellépéssel igyekezett megakadályozni, hogy a Tisza vezetője bejusson egy állami gyermekotthonba. A jól láthatóan megtervezett akció nem a kocsmai stílusa miatt volt kivételes, az újdonsága abban állt, hogy a Fidesz eddig provokátoroknak, propagandistáknak vagy például fociultráknak szervezte ki a hasonló akciókat, most viszont a kormánypárt kommunikációs vezetője volt a végrehajtó. Menczer fellépését ráadásul Orbán Viktor a legmagasabb szintre emelve helyezte, mondván: „aki kardot ránt, az kard által vész el”.⁴ A miniszterelnök kifejtette, hogy szerinte Magyar Péter választott fegyvernemet, kihívóként ő volt agresszív, ezért a Fidesz szóvivője a saját fegyverével „leállította” őt. Miközben persze Orbán Viktor is pontosan tudhatta, hogy Magyar Péter ezzel aligha sikerül leállítani, de a lényeg nem is ez volt, hanem a bibliai idézetbe csomagolt üzenet, miszerint a hatalom által erőszakosnak bélyegzett politikai ellenféllel szemben megengedett az erőszak. Innen nézve érthető meg igazán, miért volt tavaly a Magyar Péter és a Tisza ellen folytatott lejárató kampányoknak egyik állandó eleme az erőszakosnak bélyegzés, illetve Magyar azon személyiségjegyeinek

hangsúlyozása, amelyek ezt a megítélést alátámaszthatják.

Ahogy Magyar Pétertől⁵ Stefano Bottoni⁶ sokan rámutattak, az erőszakkal fenyegetés hivatalos szintre emelésével a Menczer-féle akció fordulópont lehet az Orbán-rezsimben. A saját erejében és stabilitásában elbizonytalanodott kormánypárt ugyanis félelmében könnyen úgy érezheti, hogy a politikai erőszak eszközéhez kell nyúlnia a hatalom megtartása érdekében.

Ez a félelem nem valamiféle homályos érzeten alapul, hanem tapasztalatokon. Benedek Istvántól, a Magyar Péter váratlan felbukkanását „megjósoló” tanulmány⁷ szerzőjétől tudhatjuk, hogy bár az összes autokráciák csupán tíz százaléka dől meg alkotmányos keretek között választásokon, külső gazdasági-politikai nyomás léte, illetve az ellenzék széttöredettségének megszűnése esetén ez az arány a sokszorosára, a korábbi tapasztalatok alapján⁸ a versengő autokráciák körében akár 70 százalékra emelkedhet. Márpedig Magyarországon 2022 ősze óta fokozódó társadalmi elégedetlenséggel

³ Mit nézel? Ne nézzél! – Menczer akciója a politikai terror nyitánya, <https://www.valaszonline.hu/2024/12/04/menczer-tamas-magyar-peter-uvoltozes-eroszak-fidesz-tisza-kampany/>

⁶ Stefano Bottoni a Fülkében: Durvulás várható, 2024-ben elveszett a remény a NER konszolidációjára https://hvg.hu/itthon/20241220_Fulke-podcast-Stefano-Bottoni-magyar-peter-ner-orban-viktor-rendszervaltas-vertekelo-ebx

⁷ A populista választási autokrácia elmélete és gyakorlata: Magyarország kelet-közép-európai perspektívában https://www.ajk.elte.hu/dstore/document/3171/T%C3%A9zisf%C3%BCzet_Benedek%20Istv%C3%A1n_2022.pdf

⁸ <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/ajps.12013>

³ <https://www.facebook.com/peter.magyar.102/videos/1115414676816837>

⁴ <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-interjuja-a-kossuth-radio-jo-reggelt-magyarorszag-cimu-musoraban-2024-12-06/>

járó gazdasági válság van, miközben Magyar Péter és Tisza Párt felemelkedésével, illetve a többi ellenzéki párt eljelentéktelenedésével megszületett az egy erős vezető által irányított egységes ellenzéki kihívó. Ebben a helyzetben talán nem meglepő, sőt jelzésértékű, hogy Orbán Viktor tavaly októberben elsőként állt ki a grúz választásnak az Európai Unió által is vitatott eredménye mellett. Az EU soros elnökségét is betöltő magyar miniszterelnök azonnal a kaukázusi országba utazott, hogy kiálljon a Fideszéhez erősen hasonló politikai rendszert építő grúz kormánypárt mellett, miközben az épp a vélhetően elcsalt választási eredmény ellen tiltakozó tüntetéseket verette szét a hatóságokkal.

Egymástól tanuló autokráciák

Nem ritka, hogy az Orbán-rezsimhez hasonló politikai rendszerekben időnként kénytelenek visszanyúlni a hatalomgyakorlás erőszakos eszközeihez. Ezek gyakran nemcsak direkt fizikai, hanem a Johan Galtung által leírt⁹ strukturális és kulturális erőszak formájában is megnyilvánulhatnak, céljuk pedig a potenciális politikai alternatívák elfojtása és ezáltal a hatalom fenntartása. Az autokráciák tanulnak egymástól, szívesen veszik át a máshol már bevált módszereket, és természetükből fakadóan egyre keményebb repressziót kell alkalmazniuk. Arra azonban vigyázniuk kell, hogy a közvetlen fizikai erő-

szak ne váljon folyamatossá, mint a nyílt diktatúrákban, mivel a történelmi tapasztalat szerint ez a hatalom hosszú távú fenntartását nem szolgálja hatékonyan.

A friss grúz példánál maradva, régen rossz a hatalmon lévőknek, ha egy választást követően jelentős tüntetések kezdődnek, melyeket karhatalommal kell felszámolni. Ezért a jelenkori autokráciák sokkal inkább arra törekednek, hogy amennyire csak képesek, korlátozzák a politikai alternatíva létrejöttét, hogy ütőképes ellenzéki erő el se tudjon indulni a választáson.

Venezuelában például gyakoriak a politikai ellenfelekkel szembeni gazdasági szankciók, ami teljes anyagi ellehetetlenítéshez vezethet, megakadályozva az alternatívaképződést. Törökországban az Erdoğan-rezsim bevett módszere a független újságírók és az ellenzéki politikusok bebörtönzése. A török kormányzat állandó „külső és belső ellenségekről” szóló narratívát használ, hogy igazolja az elnyomó intézkedéseket. A legismertebb példa azonban a tavaly börtönben elhunyt Alekszej Navalnij esete, aki korrupcióellenes tevékenységét kinőve a Putyin-rezsim legnagyobb ellenfelévé és potenciális kihívójává vált. Tényleges kihívó szerepbe azonban sosem kerülhetett, mivel egész politikai pályafutása az ellehetetlenítés elleni küzdelemről szólt. Ennek során Navalnijt többször is büntetőeljárás alá vonták, elüldözték, megmérgezték, végül Oroszországba való hősies visszatérése után a lehető legkeményebb börtönbüntetéssel sújtották, és még így is félhettek tőle, hiszen vélhetően meggyilkolták.

⁹ Johan Galtung: Cultural Violence, *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3 (Aug., 1990), pp. 291–305, <https://www.jstor.org/stable/423472>

Természetesen a politikai erőszak nem mindenhol és nem feltétlenül ölt olyan végeletes formát, mint Navalnij esetében a mai Oroszországban. A politikai ellenfél elpusztításához vezető orosz gyakorlatból átvett lépések azonban máshol, akár itthon is ismerősek lehetnek.

A politikai erőszak általában azal kezdődik, hogy információs nyomás alá helyezik a veszélyesnek tűnő politikai ellenfelet. Ilyenkor ki lehet kezdeni az illető személy vagy szervezet hitelességét magánéleti információk vagy dezinformációk botrányként való tálalásával, le lehet őt járatni róla szóló hamis hírek, vádak kitartó, konzisztens terjesztésével. Ha pedig az illető védekezni próbál, az csak alkalmat ad arra a hatalomnak, hogy újra és újra elismételhesse, napirenden tarthassa a vádakát, tovább erodálva a politikai ellenfél hitelességét. Az ilyen jellegű lejárata fontos célja, hogy feleméssze a célpont idejét, elvonva őt attól, hogy más, fontosabb dolgokkal foglalkozhasson. Ezt erősítendő bevett gyakorlat azzal vádolni az ellenfelet, hogy „nem reagál”, „hiába tagad”, ezzel próbálva őt behúzni a számára kedvezőtlen nyilvános vitába.

Ha a hatalom számára különösen fontos a politikai ellenfél lejárata, akkor sor kerülhet a hozzá közel állók bevonására is. A kompromittáló anyagok érinthetik a politikai ellenfél házastársát, szüleit, gyermekeit. Ahogy a Magyar Péter elleni kampányban is látható volt, felhasználtak exfeleséget és exbarátnőt is a lejáratahoz, de miután ez nem volt túl sikeres, ez az irány háttérbe szorult. Ehelyett hangsúlyossá vált Magyar Péter

„brüsszeli”, azaz idegen ügynöknek bélyegzése, állítólagos erőszakosságának hangsúlyozása, valamint bizonyos büntetőjogi vádak megfogalmazása.

Fontos, hogy a nemzetközi tapasztaltok alapján a lejárató kampányok során elhangzó vádaknak és ezek nyomán esetlegesen elinduló büntetőeljárásoknak nem a bírósági ítélet a valódi célja. A cél inkább a folyamat, melynek során újra és újra el lehet mondani a vádakát a lejárata politikai ellenfelelről, adott esetben éveken át folyamatosan napirenden tartva az ügyet. Az, hogy egy esetleges eljárás végén lesz-e per, és az milyen ítélettel zárul, sok esetben tulajdonképpen másodlagos, ahogy az Navalnij esetében is látszott, egészen a legutolsó ellene folytatott büntetőperig.

Mindezeknek a lépéseknek végső soron fontos célja, hogy megtörjék a politikai ellenfél pszichés ellenálló képességét és kitartását. Ugyanezt szolgálja a családtagokra helyezett nyomás is: ha az illető maga jól bírja is a terhelést, akkor hátha a családtagok rá tudják beszélni, hogy mégis inkább adja fel és vonuljon háttérbe, mert akkor megszűnik a rájuk nehezedő nyomás. Fontos elem, hogy azokat, akik látványosan feladják, a hatalom többnyire tényleg elengedi, aminek az a célja, hogy a későbbi potenciális politikai ellenfelek is lássák: akkor járnak a legjobban, ha feladják.

A politikai erőszak esetleges alkalmazásának hazai alapjai

Nem kell ahhoz külföldi minták után nézni, hogy lássuk, hogyan történik a politikai erőszak vagy az-

zal való fenyegetés előkészítése. Az elmúlt években egymást érték az ellenzéki politikusok elleni lejárató kampányok. Ugyanakkor a független újságírók, a kormánykritikus civilek és értelmiségiek is gyakran váltak célpontokká. Nemegyszer nyílt uszítás zajlott a hatalom számára kellemetlen közéleti szereplők ellen. Ezen a téren elég csak Bayer Zsolt és más kormánypárti publicisták, valamint a Megafon vagy újabban a Szuverenitásvédelmi Hivatal munkásságára utalni.

Az éveken keresztül zajló lejáratás, idegenszívűnek bélyegzés, a nemzetből való kitzasztás folyamatosan hergeli a kormánypárti tábor, miközben a célpontokat mások szemében is védtelenné teszi az esetleges politikai erőszakkal szemben. Senki sem vállal ugyanis szívesen szolidaritást azokkal, akiket évekig tartó szívós munkával kirekesztettek a nemzet közösségéből. Így történhetett meg nemrég, hogy egészen abszurd bírósági eljárások indultak, illetve ítéletek születtek ellenzéki politikusok ellen. Gondoljunk bármit a mára jelentéktelenné vált ellenzéki képviselők hitelességéről, nyilvánvalóan nonszensz és a repressziót szolgálja például annak a Varjú Lászlónak az elítélése hatóság elleni erőszak miatt, akit 2018-ban biztonsági őrök és rendőrök húzkodtak a földön a köztvé épületében. Ugyanígy szinte már

nevetségesnek tűnik az Iványi Gábor mellett tüntető Donáth Anna meggyanúsítása hivatalos személy elleni erőszak miatt, és erősen el-túlzottnak mondható Fekete-Győr András jogerős elítélése egy teljesen veszélytelen füstgyertya eldobása okán. Ezek az esetek azonban mégsem nevetségesek, nagyon is komolyan mutatják azt a szándékot, hogy hatalom szeretné mindenki kedvét elvenni a kormányellenes tüntetésektől.

Érdeemes megfigyelni azt is, hogy az elítélt vagy eljárás alá vont ellen-

Startpisztollyal - MTI-fotó

zéki képviselőket erőszakosnak állította be a hatalom, épp úgy, ahogy a fent említett módon Magyar Péter vonatkozásában is ez az egyik állandó vád. Tehát nem az állam teljes hatalmi eszköztárát birtokló Orbán-rezsim agressziója a téma, hanem az ellene tiltakozók állítólagos erőszakossága. Ruth Wodak, a szélsőjobboldal diszkurzív stratégiáinak neves kutatója ezt nevezi¹⁰ az áldozat és az elkövető felcserélésének.

Ez a jelenség nem csupán a szélsőjobboldalon érhető tetten. A különféle autoriter politikai rendszerek előszeretettel állítják be magukat áldozatnak. Ilyenkor az erőszakot alkalmazó vagy azt előkészítő rezsimre arra hivatkoznak, hogy kül-

¹⁰ Wodak, Ruth: *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: Sage. 2015.

ső vagy belső ellenségek támadása alatt állnak, amelyekkel szemben az ő céljuk csupán a védekezés és a rend helyreállítása. Az Orbán-rezsimben a menekültekkel szembeni embertelen fellépést így előzte meg az országba illegálisan betörő migránshordákról szóló kampány, a CEU elüldözését a Soros György „veszélyes tervéről” szóló kampány, egyes ellenzéki politikusok megbélyegzését és elítélését pedig az erőszakos antifa aktivistákról szóló kampány.

Ha pedig a konkrét példák nem lennének lelegendők, érdemes beolvasni az Orbán-rezsim ideológusainak vonatkozó munkáiba. Békés Márton „A politikai erőszakról” címet viselő kétrészes tanulmánya¹¹ például részletesen elemzi az erőszakkal kapcsolatos elméleti irányzatokat, különös tekintettel Georges Sorel gondolataira, amelyek megtermékenyítőleg hatottak többek között a korai fasizmusra is. Békés tovább példálózva bemutatja a politikai erőszak különböző megnyilvánulási formáit, ám ennek során meglehetősen keveset foglalkozik a hatalmi erőszak megnyilvánulásaival, sokkal inkább a háborúkra, a forradalmakra és a társadalmakon belüli konfliktusokra fókuszál, de a rejtett erőszak példájaként hosszasan ecseteli a hatalmat ellenőrző aktorok tevékenységét is, és egyfajta manipulatív és konspiratív politikai agresszióként írja le. Megfogalmazása szerint: „Napjaink politikai »lelki terrorja« a konkrét és egyértelmű erőszak helyett láthatatlan, morá-

lis nyomásgyakorlást használ céljai elérésére. A feszültségkeltés stratégiáját használó, felelősségre vonatlatlan NGO-k, az erőszakmentes akciók (non-violent action) megannyi formájával (blokádnál, látványos tiltakozások, occupy-taktika, szimbolikus konfrontációk) legitimációs krízist és tekintélyvesztést idéznek elő, az ehhez szükséges mozgósítást pedig a mesterséges erkölcsi felháborodáskeltésre bízzák, amelyről a médiában és a digitális térben zajló virtuális lincselés gondoskodik. A hosszas pszichológiai nyomás alá helyezés azt szolgálja, hogy a hatalom megelégedje azt, és a kiprovokált – talán aránytalan – ellencsapás a stratégia megvalósítását az immár legitim ellentámadás erkölcsi felhatalmazásával vérteljesse fel. A »civil aktivisták« körében közkezen forgó kézikönyvek és forradalomcsináló kiskáték persze semmit se érnének a nagytőke részéről (olykor bújtatottan) nekik folyósított bőkezű támogatások vagy az érzékenyítő tréningek és az ezeknél jóval gyakorlatiasabb demokrácia-tanfolyamok nélkül. A soft power mellett nagyon is kemény politikai érdekérvényesítésre képes eszközöket használnak (például gazdasági szankciók, összehangolt médiatámadások, provokáció, szervezett utcai tüntetés-sorozat), ha a nemzeti szuverenitás eltörlése és a globális nagytőke korlátlan érdekérvényesítése a cél. [...]”

A politikai erőszak alkalmazásának feltételei

Végül érdemes megvizsgálni azt is, hogy a politikai erőszaknak való megágyazás után melyek az erő-

¹¹ <http://www.kommentar.info.hu/uploads/2017/2/1580389795.pdf>

szak tényleges alkalmazásának feltételei.

- Az első, hogy a hatalom birtokosai úgy érezzék, nincs más esélyük a hatalom megtartása vagy legalább az érdekeik érvényesítésére egy esetleges hatalomátadás során. Ahogy ugyanis fentebb már utaltam rá, a mai autokráciák túlnyomó többségében nem cél az erőszak, a cél ennek elkerülése. Mindaddig tehát, amíg a hatalmat meg lehet tartani manipulációval, információs eszközökkel, a választói többség és az abból adódó legitimitáció látszatának megteremtésével, a hatalom tartózkodni fog a közvetlen fizikai erőszaktól, az ugyanis a gyengeség jele.

- A második, hogy az erőszak alkalmazásához is szükséges társadalmi legitimitáció. Tömegeknek kell úgy éreznie, hogy hatalom által alkalmazott erőszak jogos és indokolt. Az autoriter rendszerek ezért táplálják folyton a társadalmi megosztottságot, ezért teremtenek újabb és újabb ellenségképekkel törzsies konfliktusokat, és ezért állítják be a potenciális kihívókat veszélyesen erőszakosnak. Az erőszaknak ugyanis jogos védelemnek kell tűnnie a belső és külső ellenségekkel szemben. Ha mindehhez nincs meg a társadalmi támogatottság egy számottevő saját tábor részéről, akkor a hatalom az erőszak alkalmazásával óriási kockázatot

vállal, és pillanatok alatt elbukhat (lásd például a legutóbbi dél-koreai puccskísérlet gyors elbukását).

- Végül pedig az erőszak alkalmazásának fontos feltétele az is, hogy legyenek végrehajtói. Ha a hatalom birtokosai nem lehetnek biztosak abban, hogy az állam apparátusa, az erőszakszervezetek, a rendőrség és a katonaság, valamint a bíróságok mellettük állnak, akkor az erőszak melletti döntés gyorsan a visszajára fordulhat és teljes összeomláshoz vezethet. Sokszor évtizedek óta fennálló kemény diktatúrák végét is az jelenti, hogy a rendszer támaszát jelentő apparátus kiáll a hatalom mögül. Így történhetett meg például nemrég, hogy az 1970-es évek óta fennálló Aszad-rezsim az elemzők nagy meglepetésére órák alatt összeomlott Szíriában.

A magyar politikai viszonyokban jelenleg kétségtelenül benne van a politikai erőszak alkalmazásának lehetősége, akár a legdurvább közvetlen fizikai formában is. Az Orbán-rezsim számos lépést tett annak érdekében az elmúlt években, hogy az ehhez szükséges alapokat létrehozza. Ennek a forgatókönyvnek a bekövetkezése azonban ezzel együtt sem törvényszerű és nem is túl valószínű. A hatalom saját jól felfogott érdeke is, hogy ehhez az eszközhöz még akkor se nyúljon, ha egyébként megtehetné.

Parancsra tettem, avagy az MTA intézeti vagyonának privatizációja

Őrségváltás?

94 Egy két évvel ezelőtti, e folyóirat hasábjain megjelent közös írásunkban Szelényi Ivánnal még bizonytalanul fogalmaztunk arról, hogy van-e a Fidesznek saját értelmisége, és egyáltalán ambicionálja-e, hogy legyen.¹ Több pró és kontra érv mellett nagy súllyal vettük figyelembe azt a meggondolást, hogy egy végletekig centralizált, egyszemélyi kormányzásban, ahol a vezető rendszeresen nagy ívű történelmi beszédek tart (azaz magára vállalja az ideológiateremtést), de ugyanakkor a napi politika rövid távú szempontjai szerint gyakran kész ideológiát váltani, valójában nincs szükség valamelyes relatív önállósággal rendelkező, ideológia- és programalkotó értelmiségiekre. Csak bajt okoznak. Akkor úgy gondoltuk, van abban igazság, miszerint az Orbán-rendszer nem ideológiateremtő, hanem ideológiaalkalmazó. Magyar Bálintnak kezdettől fogva ez az álláspontja. Vagyis az Orbán-rezsimnek nincs szüksége külső ideológiára, elsősorban nem okos gondolatokat vár el az elitpozíciókba helyezett kádereitől és klienseitől, hanem gesztusokban megnyilvánuló lojalitást (semmit se kételkedjen, tudjon titkot tartani, folyamatosan konfrontálódjon a Fideszt és Orbán Viktort bírálókkal, stb.).

Az, ami az MTA-val öt éve történt és történik, mégis inkább azt jelzi, hogy a Fidesznek semmilyen eszköz nem drága, hogy megpróbáljon egy olyan saját értelmiséget kinevelni, melynek közkatonaí – adott esetben legyenek akár hazai akadémikusok vagy külföldön élő magyar Nobel-díjasok – meggyőződésből, érdekből vagy félelemtől vezérelve, kiélezett helyzetben, akár jobb meggyőződésük ellenére is a kormányhoz lojálisan viszonyulnak, s amikor szavazni kell, a kormány álláspontját támogatják. Mert számukra is fontos az ideológia és az, hogy ideológiával átszótt ügyekben – például az MTA jövőjét illető kérdésekben – állást foglaljanak. Rendben, de akkor jön a következő kérdés. A három lehetséges ok (meggyőződés, érdek, félelem) közül melyik ok vagy mely ok magyarázza leginkább, ami az MTA-val történik.

*

A Magyar Tudományos Akadémia 2024. december 11-én egynapos rendkívüli ülést tartott az akadémiai intézeti hálózat ingatlan és ingó vagyonának részleges privatizációjáról. Nagyságrendileg az MTA vagyonának felét érintette a döntés. Felkerült a listára közel 30 kutatóintézet székházastól, bútoraival, műszerállományával, dokumentumaival együtt, de (egyelőre) nem érinti a döntés a 2010-ig Roosevelt

¹ Mihályi – Szelényi (2023).

nevét viselő téren álló, két és fél éve beállványozott MTA székházat és összesen kb. 50 telekkönyvi számmal rendelkező további ingatlant az ország minden részében. Alapjában véve tehát a változás félszáz kutatóintézet tulajdonjogának azonnali átengedése vagy (legalább) időleges megtartása volt a két lehetséges döntés.

Mit akar Orbán, mit gondolnak az akadémikusok?

Ma még egyik kérdésre sem lehet biztos választ adni. Orbán Viktor fejébe nem tudunk belelátani. Amit mond, sokszor maga sem gondolja komolyan.² Arra pedig még évtizedekig várhatunk, amíg a főszereplők megírják emlékirataikat. Orbán számára a politika színmű, amelyben a szereplők előre megírt szöveget adnak elő, a nézők pedig mint lényegtelen technikai kérdésen átsiklanak azon a tényen, hogy a politikus tegnap egészen mást mondott. Folytatva a színházi példát, amikor a színész kedden Othello szerepét játssza, senki nem ütközik meg azon, hogy hétfőn Hamletet játszott ugyanaz a színpadon. Shakespeare-rel szólva „színház az egész világ”.

Sok – régóta jól ismert – érv szól amellett, hogy Orbán céltudatosan és következetesen egy előre végiggondolt forgatókönyv alapján politi-

zál. 2024–2025 fordulóján úgy látom, hogy a legfőbb cél a *gleichsaltolás*; jelen esetben a magyar tudomány minden területének kézi vezérléssel történő kontrollja, az akadémiai intézetek relatív függetlenségének megszüntetése és egy új logika szerint kiépítendő függőségi lánc kialakítása. Nem a pénz a lényeg vagy bizonyos épületek megszerzése.

Ha a gleichsaltolás a cél, akkor a tavaly decemberi döntés után jön a következő lépés, a 200 éves MTA intézményrendszerének kiüresítése és/vagy földbe döngölése. Jogtechnikai értelemben az a lényeg, hogy ki fogja a jövőben az intézeti vezetők felett a munkáltatói jogokat *de facto* gyakorolni. Ezen logika mentén a válasz egyértelmű: Orbán Viktor. Érdemes idézni Kövér László egyik nyilvános, de mégis szűk körben, 2017-ben elhangzott megfogalmazását: „*A pincétől a padlásig átépítettük az ország épületét.*”³ És persze jogos a más területekről vett analógiákkal való igazolása is ennek a véleménynek. 2010 óta ugyanez a mindenre kiterjedő „átépítés” történt az oktatásban, az egészségügyben, a jogszolgáltatásban, az energiaiparban, a hulladékgazdálkodásban vagy a meteorológiában. Ahogy ma már nem létezik – mert átnevezték – a Meteorológiai Intézet vagy a Roosevelt tér, hamarosan átnevezik az MTA-t is. Például HUN-REN Magyar Kutatási Hálózatra (MKH) vagy bármi másra, ami éppen eszébe jut a miniszterelnöknek.

De lehetséges a történetek ellenkező előjelű, másfajta interpretáci-

² „Most is azt mondom a külföldi diplomatáknak, hogy ne figyeljenek oda arra, amit mondok, egyetlen dologra figyeljenek, amit csináltak” – kommentálta 2011-ben Orbán Viktor, hogy a Wikileaksről kiszivárgott állítólagos amerikai diplomáciai táviratok egyike szerint már 2008-ban is arról beszélt diplomatáknak: a kampányban „hagyják figyelmen kívül”, amit mond. https://hvg.hu/itthon/20110906_orban_wikileaks_ne_figyeljenek

³ Hozzászólás Nagyatádon 2017. márc. 29-én a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége (KÉSZ) kerekasztal-beszélgetésén.

ója is. A 2008-ban fiatalon elhunyt közgazdász, Antal László egyik kedvenc idézete, amely Jean Anouilh *Becket, vagy az Isten becsülete* című, 1959-ben írt történelmi drámájából származik, így jellemezte a zsarnoki politizálás mélyben rejtőző titkát: „*Nekünk, Szentatyám, nagy erőt ad, hogy nem tudjuk pontosan, mit akarunk. A szándékok teljes bizonytalanságából bámulatos manőverezési szabadság születik.*” És valóban, visszafelé olvasva az MTA kálváriáját az egymást követő Orbán-kormányokkal, mintha ez az értelmezés járna közelebb a lényeghez. Orbán hatalmi logikája mögött semmilyen konzisztens logika nincs: minden pillanatban saját manőverezési lehetőségeit maximalizálja, akármiről is legyen szó. Az MTA sorsa egymást követően is többnyire kormánytagok vagy miniszteri rangú politikusok kezébe volt letéve (Palkovics László, Stumpf István, Csák János és legutoljára Hankó Balázs). Ezek a miniszterek azután újabb és újabb ötletekkel álltak elő, amelyek között csak annyi volt a hasonlóság, hogy a miniszterelnök akkor éppen ezt az ötletet támogatta. A konkrét esetben az Alkotmánybíróság 2022-ben mondta ki, hogy az MTA intézeteinek tulajdoni helyzetét rendezni kell, de csak 2024 utolsó heteiben merült fel az az ötlet, hogy az állam vegye meg az MTA vagyonának felét, éppen azon az áron, amit a Pénzügyminisztérium kitalált, nem pedig azon az áron, amit a felkért vagyonértékelő cég kiszámolt, és nem készpénzért, hanem kincstárjeggyel fizetve, egyben időben korlátozva is ezen papírok forgatásának lehetőségét. Korábban még arról volt szó, hogy

a kormány alá rendelt, HUN-REN Központ nevű, újonnan kreált költségvetési szervezet veszi át az akadémiai intézetek vagyonát. Nem a felét, az összeset.

Végül más történt. A mostani erőszaktevés megértéséhez 2019-ig, azaz öt évet kell visszamenni az időben. Ekkor történt meg, hogy a kétharmados többséggel bíró Fidesz-kormány az Országgyűlés hozzájárulásával elcsatolta az összes akadémiai kutatóintézetet az MTA-tól, és bepakolta ezeket az újonnan alapított, akkor még az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH) névre hallgató szervezetbe, amely csak négy évvel később vette fel a jelenlegi, HUN-REN Központ nevet. Akkor az Akadémia közgyűlése 90 százalékos többséggel tiltakozott az elcsatolás ellen, de ennek nem lett eredménye. Az eljárást 2022-ben az Alkotmánybíróság az ingatlanok tekintetében jogellenesnek találta, de nem történt semmi. 2020-ban aztán a hálózat dolgozóit megfosztották közalkalmazotti státuszuktól, majd 2021-ben több intézetet átalakítottak.

Ettől kezdve 2024 szeptemberéig csigatempóban haladt előre a karaván. Csak ekkor merült fel – teljesen új technikai javaslatként –, hogy az akadémiai intézetek vagyonát egy polgárjogi adásvételi szerződéssel a magyar állam megvásárolja az MTA-tól. A magyar állam nevében eljáró Magyar Nemzeti Vagyonkezelő (MNV Zrt.) 80 milliárd forintot ajánlott a jogok átengedéséért azzal az ígérettel megfejelve, hogy ennek a listának minden egyes megvásárolt darabját az ott fellelhető kutatási célú ingóságokkal egyetemben az MNV Zrt. ingyenesen átengedi az

ötezer főt foglalkoztató, ún. HUN-REN Intézetek ernyőszervezetének, ami jogosítványait tekintve egy újonnan megalakítandó speciális, magántulajdonban álló szervezet, melynek működési elveit a most elfogadott törvény írja le. A tervezett végeredmény oldaláról tekintve tehát a folyamat privatizációt fog eredményezni. Az MTA vezetésének ehhez a javaslatához sikerült megszerezni a közgyűlésen megjelent szavazók 53 százalékát. Ez szűk, de egyértelmű többség. Pár nappal később, december 17-én az Országgyűlés elfogadta az átalakult HUN-REN működését szabályozó, 88 szakaszból álló törvényt, amely jogi-adminisztratív értelemben csak 2025. április 1-jei hatállyal jön majd létre.

Okos enged...

Mint az MTA levelező tagja és egyes döntés-előkészítő testületek választott tagja 2024 októberében kapcsolódtam be az MTA jövőjéről folyó tárgyalásokba. Az első perctől fogva szembeszökő volt, hogy az akadémiai apparátus tisztségviselői minden megbeszélésen azzal kezdték hozzászólásukat, hogy az ingatlanok eladását nem tudják jó szívvel, meggyőződéssel támogatni, de... Így például Oberfrank Ferenc, aki 2020-ban kapta meg az MTA köztestületi és stratégiai igazgatója címet, és leginkább ő tárgyalt a legtöbb érintettel, 2024 novemberében így kezd-

te vitaindító hozzászólását az egyik értekezleten: „Okos enged...” Nem fejezte be a közismert szólásmondást, de mindenki értette, mit akart mondani. Ma már nincs abban semmi indiszkrétció, hogy az igazgató úr szavait szó szerint idézem, mert a decemberi közgyűlésen is ez a meg-

fogalmazás vagy valamilyen ezzel egyértékű mondat volt a summázata többtucatnyi hozzászólásnak. Sőt, emlékeim szerint egyetlen hozzászóló sem volt a közgyűlésen, aki azt mondta volna, hogy személy szerint egyetértett volna az MTA és a kormány közötti tárgyaláson formálódó

Az MTA közgyűlése 2024-ben
(forrás: 24.hu)

megállapodásszöveg részleteivel. De hát ha nem lehet változtatást elérni, akkor a kisebb rossz az, ha az „okos enged”.

Akkor miért támogatták véleményük kinyilvánításával és szavazatukkal az MTA elnökségének javaslatát? A rövid válasz az, hogy félelemből. Mert féltek a kormányzat bosszújától. A helyzet furcsasága, hogy konkrét fenyegetés (tudtommal) nem hangzott el. Mint ahogyan nem hangzott el konkrét ígéret sem. Pláne nem írásban. A közgyűlés szavazati joggal rendelkező tagjai mégis úgy érezték, hogy a kutatóhálózat tagjai elutasító szavazás után egzisztenciális veszteséget szenvedhetnek. Volt-e ennek realitása? Kétségtelenül. Vagyis nem olyan egyszerű a helyzet, hogy az intézeti főigazgatók és igazgatók csakis a sa-

ját önző érdekeiket védték, amikor írásban is aláírásukkal támogatták az MTA elnökének javaslatát. Létező veszélytől védték kollégáikat és azok családtagjait, 5-8 ezer embert.

A dilemma alapvetően erkölcsi és nem jogi természetű, amit a közgyűlésen felszólalók pontosan érzékeltek. Csakhogy azt is érzékelni kellett vagy kellett volna, hogy az „okos enged” érvelés nagyon közel jár a „parancsra tettem” védekezéshez, amit 1945-ben a nürnbergi törvényszék előtt kipróbáltak – erre nyolcvan évvel később morálisan már nem lehet hivatkozni.

Extra kockázatok

Az MTA-ingatlanok privatizációs terveinek kapcsán érintőlegesen felmerült háromféle kockázat is, amelynek végiggondolására a közgyűlésen nem volt sem megfelelő fórum, sem idő. Az akadémiai vezetők kilátásba helyeztek valamiféle bérkompenzációt mind az akadémiai dolgozók, mind az akadémia levelező és rendes tagjai számára, és ezenfelül az alap kutatások extra támogatását ígérték annak a 80 milliárd forintnak a terhére, amelyet a magyar állam a HUN-REN hálózatnak juttatni fog. De hogy ez konkrétan hogy fog lebonyolódni, arról semmilyen döntés nem született.

Talán a bérkérdésnél is fontosabb az a bizonytalanság, hogy az egész HUN-REN konstrukció elfogadható-e a brüsszeli bizottság számára. Az ún. alapítványi egyetemek körül

évek óta húzódó vita nem jó ómen. Ránézésre is látszik, hogy a HUN-REN intézetek privatizációjának jogtechnikai megoldásai erősen emlékeztetnek a Brüsszel által egyszer már elkaszált KEKVA-s egyetemek konstrukciójára. Márpedig így könnyen lehetséges, hogy a magyar egyetemek után a volt MTA-intézetek kutatóit is kizárják az Erasmus+- és a Horizont-pályázatokból.

És van még egy ismeretlen nagyságú kockázat, a beállványozott MTA-székház sorsa, pontosabban az évek óta folyó rekonstrukció folytatása. A decemberi tárgyalások során az MTA vezetői határozottan cáfolták, hogy a székház felújítása a 49 ingatlan vételára terhére történik. De akkor mi lenne a forrás? És egyáltalán: a döntést megelőzően készült-e arra becslés, hogy a második rész átépítésére ez a 80 milliárd forint elegendő lenne? És akkor jönne – mert nem látszik lehetőség – az akadémiai vagyon másik felének (vagyis a hatályos törvények szerint még mindig nemzeti vagyonnak számító, MTA-nál maradt gyűjtemények, muzeális értékű épületek, műkincsek) eladása?

Hivatkozások

- Mihályi Péter – Szelényi Iván (2021): Amerika már visszafordult, Magyarország még nem, *Mozgó Világ*, 2. sz. 3–19.
- Mihályi Péter – Szelényi Iván (2023): Van-e értelmisége a Fidesznek?, *Mozgó Világ*, 7–8. sz. 3–15.

A zálogban hagyott ruhák

*„Már csak csendesen nézik a tévét
Ahol ragyog egy másik világ
És ők nem kérik senkin se számon
Az elrabolt évek sorát
Pedig semmiért vesztek el álmok
Mint a zálogban hagyott ruhák”
Sztevanovity Dusán: Volt egy tánc*

A fordulat éve után és a forradalom után kivégzett, bebörtönzött politikaiak gyermekei ugyanabban a szüleik sorsát beborító csendben váltak felnőtté. Sok hasonlóság van az életükben. Tabuk között, „titokkal a lelkükben” éltek, kivetették őket az otthonukból, otthonos társadalmi környezetükből. Kiterjesztették a büntetést az egész család egzisztenciájára, a jövőjükre. Szükséget láttak. Elárulták őket barátok. Összeszevartak rokon kapcsolatokat, szétetstek családok.

De volt egy nagy különbség: „Sokan, ismeretlen emberek is odajöttek az utcán hozzám, és azt mondták nekem négyszemközt, hogy apám nagyon rendes ember volt, mindenki szerette, meg hogy sajnálják, egyáltalán nem ezt érdemelte.” Ezt az 1958-ban kivégzett Kolozi István László fiának mondták. (Kőrösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne: *„Titokkal a lelkemben éltem”*, Budapest, 1956-os Intézet, 2000, 140. o.) Ilyet az állampárt belső politikai foglyainak, áldozatainak gyermekei nem hallhattak. És olyasmit sem mondhattak, mint az 56-os elítélt

Bali Sándor lánya, Mária: „Én tudtam, hogy miért kell neki börtönben ülnie. Mert valami mást akart, mert valami jobbat akart, mert valami újat akart. [...] Nem is emlékszem olyan esetre, amikor őt valaki elítélte volna.” (uo.)

1956-ban a perek mögött voltak szemben álló felek, ellentétes politikai szándékok, értékítéletek. Át lehetett állni, önérdékből vagy meggyőződésből, onnan ide, innen oda, esetleg ide-oda, de akkor is voltak oldalak. Valóságos frontok. Lefolytak 56 után is koncepciós eljárások, születtek rágalmakon alapuló ítéletek, kivégeztek gyilkosokként olyanokat, akik éppen megakadályozni igyekeztek gyilkosságokat, de az nem volt kétséges, hogy az elítéltek és bíráik valóban ellentétes oldalon állnak. Az elítéltekkel és hozzátartozóikkal lehetett politikai alapon, értékalapon szolidaritást vállalni. Lehetett helyeselni azt, amiért elítélték őket. Lehetett őket azonosítani azzal, ami az ítélet tárgyát képezte. Az elítélés oka, a helyzet érthető és értelmezhető volt.

2023. március 21–22-én a Magnet Közösségi Házban az Andrassy úton

azoknak az elítélteknek a gyermekei jöttek össze és szólaltak meg, akik az elítélőkkel egy pártban, egy hiten, egy harcban, egy hatalomban, egy diadalban, egykoron egy üldöztetésben, azután egy bűnben voltak. Az ő visszaemlékezéseiket tartalmazza egy most megjelent könyv (Szalai Anna [szerk.]: *Megforgatott világ. Gyerekkor 1949 előtt és után*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2024, 328 o.)

Az ő sorsuk érthetetlen és értelmezhetetlen volt gyerekek és felnőttek, kint és bent lévők számára egyaránt.

Az értelmezés egyetlen lehetséges kerete az lett volna, hogy ilyen a szovjet típusú vagy legalábbis sztálini típusú rendszer működési logikája: a rettegés folyamatosságának biztosítása a hatalmi apparátuson belül a mézszárlás folyamatosságával. Ebben az értelmezési keretben viszont bűnrészes minden áldozat, és gyilkos eszme az, amely életük tartalmát adta, amely tartásukat biztosította, igazolta önfeláldozásukat is, kiváltságukat is, munkásságukat is, amely elszívta az időt és az erőt a családjuktól.

Az 56-os elítéltek az egyik oldal számára valódi bűnösök voltak, a másik oldal számára valódi áldozatok és hősök. Az ítéletben szereplő bűnök tényleges elkövetői is ártatlanok voltak azok számára, akik azokat a bűnöket helyes vagy egyenesen hősi cselekvésnek tartották.

Az 1949-től megrendezett káderperek elítéltejai akkor sem lehettek ártatlanok, ha ártatlanok voltak minden vádpontban. Hiszen az ártatlanságuk azt jelentette, hogy hűséges hívei és építői voltak annak a rendszernek, amely az ártatlanokat elítélő perek sorával – a Magyar

Közösség perétől kezdve a Mindszenty-peren, a gazdasági perekon, a kulákpereken át – hozzájuk is ért. Hozzájuk, akik az ártatlanokat elítélő többi pert kreálták vagy helyeselték, üdvözölték.

Ők – az 56-osokkal ellentétben – nem lehettek azonosak önmagukkal. Éppen azzal vádolták őket, hogy az ellentétei voltak annak, aminek ismerték magukat, aminek ismerték őket – a családjuk és a nagyvilág. Az eszme odaadó harcosa az eszme aljas árulója, sírásója. Aki Rákosiért tűzbe megy, Rákosi meggyilkolását szervezi.

Az ellentéte vagy annak, aki vagy. Ha ezt a szerettei, barátai, elvtársai nem hiszik el róla, ha nem látják éppen az ellenkezőjét benne, mint amit addig láttak, akkor azt az ítélkező hatalmat kellene éppen ez ellenkezőjének látniuk, a jót pártoló hatalommal szemben a jót üldöző hatalomnak, amelyben együtt hittek az elítélttel. És akkor ők már meg is teszik azt a fordulatot valóságosan, amellyel lefogott elvtársukat vádolja a hatalom hamisan.

Ennek a képletnek nincs megoldása.

És nincs is semmilyen fogódzó, hiszen az egyetlen kirakatperen, a Rajk-peren kívül semmiről nincs semmilyen információ. Sem a vádakról, sem az ítéletekről, sem az eltűntek hollétéről.

Ha a helyzet nem lenne tökéletesen felfoghatatlan, a gyerekek akkor is kicsik lennének ahhoz, hogy felfogják. Ha a gyerekek elől nem kellene más okokból is elzárni az információt és a magyarázatot, akkor sem lenne sem információ, sem magyarázat.

A gyerekek felnőnek. Amikor 2023 márciusában beszélnek a gyerek-

korokról, már hetvenes-nyolcvanas éveikben járnak. De ami a gyerekkoruk meghatározó tényezőjéből értelemzhetetlen volt, az is maradt.

Perczel István nemzetközi híróvallástudós a legfiatalabb a megszólalók között. 1957-ben született, három évvel azután, hogy apja, Perczel Károly kijött a börtönből. Mikor István fia megszületett, már minisztériumi főosztályvezető volt és a Magyar Építőművészek Szövetségének főtitkára. Mikor a fia olvasni és a szülői fiókokban kutakodni is tudott, már régóta megbecsült, vezető szakember, szilárd egzisztencia. Már a forradalom utáni megtorlások évein

is túl vagyunk. „...kutattam a szüleim fiókjában, és megtaláltam apu börtönleveleit. Persze a politikai perekről mit sem tudtam, azt hittem, köztörvényes volt. Attól kezdve azon fantáziáltam, hogy a szüleim bűnözők, és talán nem is vagyok az igazi gyerekük, hanem elloptak. Amikor később, de jóval később ezt elmondtam anyunak, azt kérdezte: »De hát miért nem szóltál nekem, hogy elmagyarázzam?« Mondtam neki: »Hogy szólhattam volna, amikor nem bíztam bennetek, még abban sem voltam biztos, hogy a szüleim vagytok.« Nem fogta fel, hogy neki kellett volna ezekről a dolgokról beszélnie. [...] Persze attól kezdve, hogy megtudtam, hogy politikai fogoly volt, már

büszke voltam apámra. De ekkor már lehettem vagy tizennégy éves. Viszont megértem, hogy Aniban alapvetően megingott a bizalom a szülők iránt a hazugságok miatt.” Perczel Anna tizenhat évvel idősebb volt az öccsénél. Kiskamasz, amikor apja kikerült a börtönből. Harminc, amikor a tizennégy éves öccsét „felvilágosítják”. Már rég építész, mint az apja, és a Vadász Györggyel közösen tervezett háza áll a Harmincad utcában...

Perczel Anna egy 2021-ben, nem sokkal a halála előtt készült interjú részleteivel szerepel a könyvben. Neki a börtönévekben azt mondták, hogy az apja Lengyelországban dolgozik. Tizenhét-

tizennyolc éves volt, amikor – az ötvenes évek végén – megtudta, hogy az apja börtönben volt. Akkor inoghatott meg a bizalma a szüleiben. De az öccse tőle sem tudott meg semmit. Az öcs pedig fantáziált hosszú évekig nem igazi, bűnöző szülőkről, és a felnőtt nővérétől sem kérdezett, nem is tudott meg semmit. Két bizalmatlan gyerek, akik között nincs kommunikáció erről a bizalmatlanságról, annak okáról.

A kiskamasz Perczel Anna önbecsülését teljesen szétzúzta apja látványa 1954-ben. Neki addig azt mondogatták, hogy szép, mint az apja. És meglátott egy csonttá fogyott, csúnya, összetört, kopaszra nyírt embert, akiről nem tudta, hogy

Kőrösi Zsuzsanna - Molnár Adrienne: **Titokkal a lelkemben éltem** - Az ötvenhatos elitéltek gyermekeinek sorsa. Budapest, 2024. 56-os Intézet.

nem lengyelországi kiküldetésből jön, hanem a börtönből, „és azt a következtetést vonta le, hogy akkor ő is csúnya. Ez egész életében kísértette. Sosem hitte el, hogy szép.” És: „attól kezdve alig-alig tudtam elfogadni bármit is a szüleimtől”. Így részesíti egymást szülő és gyerek addicionális büntetésben.

De mi volt az értékalapja Perczel Pista büszkeségének apja politikai fogoly múltjára? Mit mondtak neki erről? A hatvanas években politikai fogságra büszkének lenni '56-os alapon lehetett. A forradalom emlékének őrzőiben lehetett ilyen (többnyire persze titkolt) büszkeség.

De Perczel Károlyra nem lehetett ilyen alapon büszkének lenni. Lánya szavai szerint: „Benne erősebb volt az a meggyőződés, hogy kommunista, mint az, hogy mi történt velem. [...] Élete végéig [1992-ig – R. S.] azt mondta, hogy ő kommunista.” Elválasztotta a rendszert attól, ami vele történt.

Perczel Károly a világháború vége előtt másfél évtizeden át hányódott a világban mint kommunista. Menekült Magyarországról, Csehszlovákiából, Svájcból, Vichy-Franciaországból. Harcolt a nácik ellen mint idegenlégiós és mint földalatti ellenálló Párizsban. Volt az ő életében elég hősiesség, ok a büszkeségre. De a haláláig az elvtársainak, hittársainak tekintett kommunisták brutálisan megkínzott, megalázott foglyaként?

A káderpercek elítélteji gyakorlott üldözöttek, megkínzottak voltak. Lázadókból lettek hatalomgyakorlók. De olyan lázadókból, akiknek sok esetben életbe vágó, konspirációs okokból vakon kellett követni-

ük a felülről érkező utasításokat, és a vak engedelmessegre készen épültek be a hatalmi gépezetbe. A börtönben az üldöztetés-ellenállás hősi érdemeitől, az abból táplálkozó önbecsüléstől fosztották meg őket, s ha a velük történetek hatására szakítottak volna kínzóikkal, megalázóikkal, akkor maguk vetették volna el azt az eszmét, azt a perspektívát amiért az üldöztetést elszenvedték és életük legértékesebb éveit feláldozták.

Perczel Károly a kommunista börtönvilágot elválasztotta az eszmét hordozó rendszertől. Székács István – András fia szavai szerint – a rendszert választotta el az eszmétől: „A börtönben apám teljesen kiábrándult a kommunizmusból: ez nekem nem kell. Meghasonult, ahogy mondta, a kommunizmus leple alatt diktatúra működik. Az apám olyan mélységesen gyűlölte a rezsimeket, nem az eszmét, hanem a rezsimeket, hogy többet soha az életében a közélébe nem ment. Azt mondta a fiának 1968-ban, hogy ha van egy csöpp esze, külföldön marad. Igaz, azzal érvelt, vagy azzal is, hogy „Közép-Kelet-Európában zsidónak helye nincs”. Ebben nyilván benne volt az 1967-es közel-keleti háború értékelése a szovjet blokkban és a lengyelországi nagy állami antiszemita kampány közvetlen tapasztalata. Perczel Károly viszont, aki teljesen elidegenedett a zsidóságtól, „Izraellel mint jó kommunista különösképpen ellenszenvezett”.

Székács ellenszenve kiterjedt a rezsimmel 1956-ban szembeforduló exkommunistákra is. Esze ágában sem volt elmenni a Petőfi-körbe, ahol „olyan hiteltelen alakok a

hangadók, mint Gimes és Mérai”, és még az 1990-ben felvett életútinterjújában is megvetéssel emlegeti (a forradalom után kivégzett) „véresszájú” Gimes Miklóst, aki akkor volt – valóban – véresszájú, amikor még Székács is párttag volt, Gimes elvtársa. (L. Révész Sándor: *Egyetlen élet*, 288. o.)

Beck Ö. Fülöp szobrász gyermekei közül Beck András Kossuth-díjas szobrász volt, Judit Major Tamás színész felesége, Márta pedig Havas Endre költő és diplomata házastársa. Havas Endrét a börtönben agyonverték. Állítólag azt ordibálta a börtön folyosóján, hogy értesítsék Sztálin elvtársat, mert szörnyű félreértés történt. De az ő elméje megbomlott, nincs jelentősége annak, hogy abban az állapotban mi jött ki a torkán. A felesége, aki tökéletesen hihetetlennek véli, hogy a férje áruló lett volna, akinek semmi információja nincs arról, hogy mi történt a férjével az eltűnése óta, aki semmilyen választ nem kapott a Rákosihoz írt levelére, 1952 januárjában ezt írja a naplójába: „Megint egyszer kell Rákosi elvtársnak írni. Bár tavaly egy betű választ nem kaptam. De valahogy egyszer megint meg kell próbálnom. Ő nem csak kommunistának, de embernek is nagy – hátha mégis tud és akar segíteni.” A börtönben sem kellett elmehunynak lenni ahhoz, hogy valaki a legfőbb vezérben bízson. És a börtönön kívül sem. Ez csak utólag tűnik abszurdnak, de amikor semmit nem lehet tudni a vádakról, a letartóztatás hátteréről és Rákosi szerepéről, akkor a leghatalmasabb cselekvőképes emberbe vetett bizalom volt a remény elsőleges forrása.

A Beck testvéreket megosztotta a forradalom. Beck András és Havas Endre özvegye a forradalom mellett állt, a Major házaspár nem. Havas Gábor: „De igazán a forradalom bukása után éleződött ki a viszony. 56 karácsonyán a családi hagyományoknak megfelelően mindannyian ott voltak nálunk. Mondhatom, jéges volt a hangulat, a két házaspár gyakorlatilag nem szólt egymáshoz. Történt ugyanis, hogy néhány nappal korábban Major egy, a kulturális területen dolgozók forradalom alatti és utáni viselkedését vizsgáló bizottság tagjaként közreműködött András feleségének, Ágnesnek a kirúgásában, aki a TIT-nél volt állásban. [...] Mindezt azért mesélem el, hogy érzékeltessem, noha az egész család ezer szállal kapcsolódott a politikához, mégsem segítettek abban, hogy fel tudjam dolgozni apám eltűnését és halálát. Nyilván azért, mert ők maguk sem tudták feldolgozni.”

Édesanyja ezt írja a naplójába 1952 januárjában a fiával kapcsolatban: „Sajnos hazugságra kell tanítanom, mert nem mondhatja a barátainak, hogy az apja le van tartóztatva. Sok ilyen ellentmondásra kényszerül az ember. És ezek azok a dolgok, amik fájnak. Lehet becsületes, elvhű embert nevelni hazugságokkal? A szocialista nevelés ennek az ellenkezőjét állítja. Kicsi fiam, milyen nehéz a te életed már most.”

Ez a kor kommunistáinak alapkérdése: „Lehet-e becsületes, elvhű embert nevelni hazugságokkal”. A hazugság az élet minden területére kiterjedő kötelezettség volt a rezsiről iránt elkötelezett emberek számára. Hiszen a deklarált valóság minden tekintetben távol állt a tapasztalati valóságtól, és a deklarált valóságtól

való eltávolodás az elvszerűségtől való eltávolodást jelentette, mivel az elvszerűség egyet jelentett a párt-szerűséggel. Következésképpen nem lehetett egyszerre elvhűnek lenni és tartózkodni a hazugságtól.

Vannak elvek, amelyek esetében az elvhűség és a becsületesség összeférhetetlen.

Havas Gábor beszél a könyvben legvilágosabban az áldozatok bűnöségéről: „Elég hamar erős kritikával kezdtem viszonyulni a fennálló rendszerhez. Már gimnazista koromban azt gondoltam például, hogy ha a háborús bűnösöket bíróság elé állították és elítélték, akkor a vezető ávosokkal is ezt kéne tenni, mert ők is rettenetes bűnöket követtek el. Akkor még ezt minden további nélkül össze tudtam egyeztetni azzal, hogy apámat viszont kizárólag áldozatnak... tekintsem. Még hosszú időnek kellett eltelnie, mire az újabb és újabb részletek megismerésének és átgondolásának köszönhetően rádöbbentem arra, hogy igen, apám áldozat is volt, de bűnös is, mert kritikátlanul azonosult a kommunista párt politikájával... elfogadta az általa diktált szabályokat... és ezzel óhatatlanul hozzájárult egy elviselhetetlen, embertelen rendszer kiépítéséhez. [...] A visszaemlékezéseinkben megjelenő szülők... mindannyian vétkesek voltak abban, hogy elfogadták a pártnak a küldetés indokoltságára hivatkozó mindenhatóságát és mindazt a szörnyűséget, ami ebből következett.”

„Akikről pedig tudták, hogy a politikai rendőrségnél, az ÁVO-nál vagy az ÁVH-nál dolgozott, párttag volt, nem bánták, hogy elnyeri méltó büntetését, akár azért, mert közreműködött a koncepciók perekben,

akár azért, mert intézményeket működtetett, hozzájárult az általános félelmet keltő légkörhöz.” Ezt már Tímár András mondja, a MAORT-per konstruálásában kulcsszerepet játszó Tímár István fia. Mert hiszen a hamis vádakkal letartóztatott bűnösök bukása, szenvedése és halála is kielégítette sokak igazságérzetét, akik az általuk épített világtól szenvedtek. És még a Horthy-korszakból átvett kínzó mestereknek is lehetett ilyen igazságérzetük.

Tímár András nagyon kemény ítéletet mond apjáról, aki előtt még a nyolcvanas években sem lehetett bírálni a pártot, a kommunizmust, a Szovjetuniót, és aki 1983-ban is megpróbálta megakadályozni az általa felépített MAORT-perről szóló regénynek, Galgóczy Erzsébet *Vidravasának* megjelenését. Gondoljunk bele: koncepciók per áldozata akadályozza koncepciók per áldozatának irodalmi rehabilitációját. Tímár András: „Szüleim életét meghatározta a félelem, a kölcsönös elhallgatás. [...] Te nem beszélsz arról, amit én csináltam, én nem beszélek arról, amit te csináltál. [...] Ez szellemi vagy lelkiismereti kiüresedést okozott, az erkölcsi nihil megkeményítette őket...”

Ugyanaz a népi igazságérzet elgűlt ki a rangos káderek lecsukásával, amire a kommunista hatalom is számított, amit a sajtója is táplált, amikor gyárosokat, földbirtokosokat, főpapokat, kulákokat állítottak hamis vádakkal bíróság elé, és az ő életvitelüket állították szembe a munkásokéval, parasztokéval. Hiszen a káderperek áldozatainak jelentős része is kiváltságos körülmények között élt a családjával. A

könyvben sok szó esik nagy lakásokról, villákról, amelyekből a családfe vagy mindkét szülő eltűnése után a kint lévők kilakoltattak, kizuhantak a szegénységbe. Mintha éppen a volt köztársasági elnök, Szakasits Árpád családja zuhant volna a legmélyebbre. Az unokái, a Schiffer-gyerekek éheztek, napokig nem ettek, borzalmas intézetekbe kényszerültek. A Sztevanovity családban ekkor kerültek zálogba a dalban szereplő ruhák (is).

Óriási hullámokat vetett ennek a generációnak az élete. A politikai és faji alapú üldöztetésből, menekülésből, életveszélyből a káderdűlők magasába, onnan a börtön mélyébe, majd vissza a hatalomba, már aki nek volt visszatérés. A megszólaló gyerekek életrajzából kiderül, hogy nem kevesen lettek közülük maguk is magas hivatalok viselői a rendszerváltás előtt is, után is.

Úgy tűnik, hogy a szülő eltűnése és újbóli felemelkedése közötti években Aczél György Anna lánya érezte magát a legjobban. A kiemelt életszínvonalat életének első három évében, a fővárostól távol még aligha érezte, viszont az apja letartóztatása után, orvosnak készül anyja egyetemi évei alatt a nagyszülők szeretetteljes gondoskodásában nagyon jól érezte magát úgy is, hogy nem voltak túl jó anyagi helyzetben. Apja pedig a börtön utáni parkolópályán sokkal inkább a családjáé, az akkor még egyetlen lányáé lehetett, mint a börtön előtt és a forradalom után magasra ívelő karrierje idején.

Ebben az időszakban az Aczél, a Demeter, a Keresztes és a Vida család, mondhatni, sülve-főve együtt volt, szoros baráti kört alkotott. Aczél még nem volt „kultúrpa-pa”,

Demeterék még nem voltak Brazíliában, Vida Ferenc még nem volt vérbíró. Vida a Schönherz-per életfogytiglanra ítélt vádlottjaként a múlt hőse volt, Aczélhoz és Demeterhez hasonlóan eltemetett cionista múlttal. A koncepciók perék elmúltával, Sztálin halála után, 1953 végén lett bíró, és csak a forradalom után vérbíró.

Úgy folytatódik a legszorosabb, cionista cserkész koruk óta tartó barátság Aczél és Demeter György között, hogy a kihallgatások idején egymásra vallottak. Erről ebben a könyvben is szó esik, de arról nem, ami a felmentési folyamatban történt 1954-ben. Aczél felmentésének dokumentumait Huszár Tibor publikálta a Szűcs Ernő ügyéről szóló könyve mellékletében (Huszár Tibor: *A pokol malmái*, 250–284. o.) Aczél felmentésének folyamatában csak a rá vonatkozó vádak érvénytelenségéről volt szó, a többiekéről nem. Aczél az 1954. május 6–7-i kihallgatásai során úgy beszél, vagy úgy beszélgetik, mint aki egyetlenként került be ártatlanul az ún. svájci perbe. Azt vallja, nem tudott Demeter György „kártevő tevékenységéről”, és csak a börtönben „tudta meg”, hogy Demeterék Svájcban elfogadták a Browder-féle elméletet (vagyis az osztályok együttműködésének „revizionista”, „likvidátor” elméletét).

Föltehető, hogy Demeternek is, a többieknek is hasonlóképpen kellett végighaladni a börtönből kivezető úton.

Így voltak együtt a legmélyebb barátságban az említett kihallgatás után két hónappal a börtönviselt káderek gyógyüdülésére beutalva Dobogókőn.

Aczél fiatalabb lánya, Ágnes ki-maradt a börtönvevekből. 1956-ban született. Gyerekkora arra az idő-szakra esett, amikor az apja karrier-je fölívelt. Ha az Aczél család 1956 novemberében kivándorolt volna, külföldön élné le az egész életét. „A hűgom, Ági úgy érzi, elcseszték az életét, hogy itt maradtak. Sokkal nyűgösebb gyerekkorra emlékszik.”

Sokkal nyűgösebb volt tehát az ország egyik legjelentősebb vezetőjé-nek a lányaként élni, mint bebörtön-zött apa lányaként, vagy lett volna az idegenben elveszett kisember lá-nyaként a világ túlsó felén.

Aczél nem sokkal a szabadulá-sa után elmondta nyolcéves Anna lányának, hogy nem vidéken volt, nem is szanatóriumban, hanem börtönben. Azt is hozzátette, hogy erről nem kell beszélni.

Ágnes nem volt jelen azon a két-na-pos beszélgetésen, amelynek anyagát őrzzi a *Megforgatott világ*. Varga Ágo-ta dokumentumfilmjében azonban megszólalt: „Tizenhárom éves korom-ban egyszer anyukámmal elutaztunk néhány napra Dobogókőre.” A börtön utáni gyógyüdülés színhelyére. „Itt mesélte el anyu, hogy valójában nem szanatóriumban volt évekig apu, ha-nem börtönben. Apám erről mélyen hallgatott.” (Varga Ágota: *Aczél-tör-ténetek*, 52. o.) Aczél Ágnes 1969-ben volt 13 éves. És akkor sem az apjától tudta meg, amit az apja a nyolcéves Annának elmondott. Aczél Anna ek-kor 23 éves. A hűga előtt is hallgatott arról, amire az apja azt mondta, hogy nem nagyon kell róla beszélni...

Aczél Anna kétszer is elmondja, hogy amikor Demeter Györgyöt letar-tóztatták, az apja „elment illetékes helyre, megpróbálta elmagyarázni, hogy az illető milyen rendes ember,

és egészen biztosan valami félreér-tés történt”. Aczél nagyon sokáig úgy mesélte ezt a történetet, hogy Farkas Mihályhoz ment el, csak a rendszer-váltás és Kádár halála után, az élet-útinterjújában vallotta be, hogy ez az illetékes, aki a hozzá forduló Aczélt elutasította és megfenyegette, Kádár János belügyminiszter volt. Ennek a „bevállásnak” több mint harminc éve. Az én 1997-ben megjelent Aczél-élet-rajzomban is benne van (Révész Sán-dor: *Aczél és korunk*, 42. o.). És Aczél Anna még 2023-ban sem nevesíti azt az „illetékes helyet”. Meddig tart egy diszkrécióra intő apai szó hatása...?

A könyv előljáró szövegét „A szer-kesztő, a beszélgető- és szerzőtársak” jegyzi(k). De ez így nem stimmel. A szöveg egyes szám első személy-ben kezdődik: „Gimnazista korú vol-tam...” – és tartalmánál fogva nem származhat mástól, mint a szerkesz-tőtől, Szalai Annától, a Rajk-perben kivégzett Szalai András lányától. „De ahogy nem vagyunk felelősek szüle-ink tetteiért, ítélni sem ítélni lehetünk felettük.” Itt már többes számú az alany, de a mondat biztosan nem fejezi ki a kötetben megszólalók kollektív álláspontját, hiszen vannak itt ítéletek bőven. Az ítélet – nem jogi, hanem köznapi értelemben – nem más, mint egy személy cselekedete-inek értékelése értékeink rendsze-re szerint. Aki nem ítélni, annak vagy nincs értékrendszere, vagy nem vállalja azt nyilvánosan, vagy nincs elég információja egy-egy cselekedet-ről. Ez utóbbi bizonyára igaz a szülők sok cselekedetére, de biztosan nem igaz cselekedeteik jelentős részére.

Szalai Annának is hiányoznak in-formációi sok mindenről, „maig sem tudom összeilleszteni a puzzle-t, apám legutolsó hónapjainak szétesett

érzelmi és cselekvési világát”. De szó sincs arról, hogy a szavaiban ne lenne ítélet meggyilkolt apjáról: „a család cserbenhagyása a párthűségért, a magára vállalt iszonyatos büntömeg, az iratokból kiderülő önvigasztalás, hogyha vállalja az ördögi színjátékban a szerepet, életben marad...”

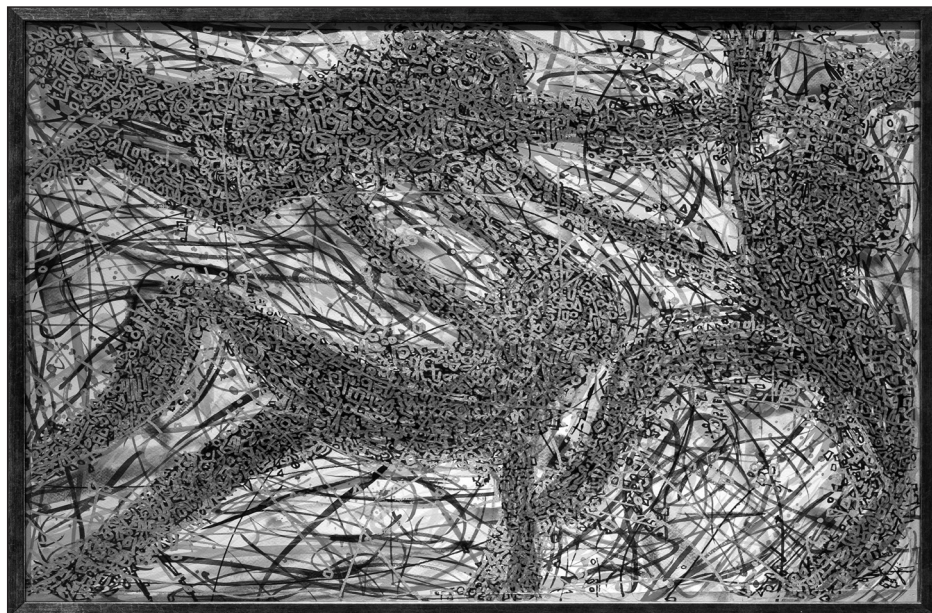
Az ítélkezés elutasításának pretendálása a megítéltetéstől való mentesség igényéből vagy vágyából fakad. A hegyi beszédből is az ennek megfelelő mondatot szokták idézni: „Ne ítéljetez, hogy ne ítéltessetek.” (Máté 7/1.) Csakhogy Jézus itt éppen ítélkezik azok fölött, akiknek ezt mondja. Azzal vádolja őket, hogy a mások kis vétkéét elítélik, míg a maguk nagy bűnéről nem vesznek tudomást: „Miért nézed pedig a szálkát, a mely a te atyádfia szemében van, a gerendát pedig, a mely a te szemedben van, nem veszed észre?” (7/3.)

A „ne ítélj” tanácsa csak azokra vonatkozik, akik a saját vétkeikkel nem

néznek szembe. Az ítélkezés mások és önmagunk felett feltételezi egymást. Egymás feltételei. Az ítélkezés bátorsága és a lelkiismeret állapota összefügg egymással.

Csakhogy van itt mégis egy körülmény, ami elbizonytalaníthat. A történelmi térítő különböző pontjain különböző tesztekkel tesztel az élet. A 20. század első negyedében született szülők és a negyvenes-ötvenes években született gyermekeik tesztjeinek nehézségi foka között igen nagy a különbség. Kivált Európának ezen a vidékén, kivált zsidók és zsidó származásúak esetében, akik e könyv szereplőinek nagy részét adják. Nem tudjuk magunkról, miként vizsgáztunk volna szüleink tesztjével, nem tudjuk a szüleinkről, miként vizsgáztak volna a mi tesztünkkel.

Ezen nem lehet segíteni. Indokol is bizonyos visszafogottságot. De nem indokolja értékrendünk feladását, tehát az ítélkezés elutasítását.

Szirtes János: Nem vagyok egyedül 7

Minden a római császárokról

Persze, nincs olyan, hogy egy könyvben, bármilyen vastag is, minden benne van, ami egy adott korszakról tudható. A szerző, a neves brit, közelebbről cambridge-i klasszika-filológus ókortörténész, Mary Beard világossá is teszi, hogy a *Róma császára* című műve időben és tematikai értelemben is határok között mozog.

„Mostani könyvem főszereplői közé tartozik csaknem harminc császár, plusz a partnereik – írja az olvasóknak szánt *Üdvözet* című előszavában –, akik a Római Birodalmat uralták a Kr. e. 44-ben halálra döfködött Julius Caesartól a Kr. u. 235-ben ugyancsak meggyilkolt Severius Alexandrosig.” Az kézenfekvő, hogy a tárgyalt időszak a köztársaságnak véget vető dictator, a posztanak családnevét „adományozó” Caius Julius Caesarral kezdődik. Az már részletesebb indoklást kíván, hogy miért a laikusnak már kevésbé vagy egyáltalán nem ismerős Severus Alexander uralkodása a nem túl mereven kezelt végpont. 222-ben, a nem éppen jó emléké Heliogabalus utódjaként, mint annak unokatestvére és fogadott fia, a gyerekcsászárok egyikeként 13-14 évesen került hatalomra. A szerző úgy érvel, a Julius Caesart követő (Octavianus) Augustus teremtette meg a császárság intézményét, ami a következő háromszáz évben látványosan nem változott, az uralkodók – mondja Beard – mindvégig nagyjából ugyanazt a feladatot látták

el. Kisebb hódítási próbálkozások és vereségek ellenére a birodalom területe is többé-kevésbé változatlanak tekinthető. Módosulások természetesen akadtak, például a császárok eredetében, amennyiben többen nem Itáliából származtak, sőt volt, aki nem is Európából, hanem Afrikából. De – hangzik az érvelés – 235 után a dolgok már drámaian megváltoztak, katonai puccsok, polgárháborúk követték egymást, a császárok többnyire rövid ideig uralkodtak (a következő 50 évben annyi császár követte egymást, mint a megelőző háromszázban), sokan közülük el sem jutottak Rómába. A kereszténység története is számít, hiszen terjedése („Róma történetének egyik legvitatottabb kérdése és legnagyobb rejtélye”) alapjaiban forgatta fel a birodalmat. Ez a téma egyébként alig szerepel a könyvben, mert a császárok első két évszázadában a kereszténység nem játszott érdemi szerepet, becslések szerint 200 körül a birodalom népességének 0,35 százaléka lehetett keresztény. Alkalmilag így is bűnbakká váltak, de a szisztematikus keresztényüldözés az említett Severus Alexanderrel kezdődött és a 4. század elejéig tartott az addig lényegét tekintve vallási és etnikai értelemben is toleráns Római Birodalomban.

Beard könyve – és a mű újdonsága éppen ez – nem a császárok kronologikus rendbe szedett életművét, hanem azt kívánja bemutatni, mit

jelentett római császárnak lenni. Ahogy írja, a Didius Julianushoz hasonlók (a 193-ban uralkodó négy császár, illetve trónbitorló egyike) legfeljebb egy biccentést kapnak, és nem várja el az olvasótól, hogy fejben tartsa az érintett uralkodókat, „egyébként senki nem tudja fejből felsorolni őket” – ad eleve felmentést az érdeklődőknek. (Azért rögtön az első oldalakon kapunk egy alapvető adatokkal – uralkodás évei, származás stb. – kiegészített felsorolást a 29 császárról.)

Noha Beard világossá teszi műve tartalmi kereteit, mégis, miként előző könyveinek olvasói megszokhatták, olyan otthonosan, mondhatni könnyeden mozog Róma történelmében, régészeti, irodalmi, művészettörténeti hagyatékában, hogy az az ember érzése, mindent tud az ókori Rómáról, ami tudható, sőt, miként ezt a mű sok ponton demonstrálja, abban is bátran és hitelesen következtet, keresi és találja meg a primer jelenségek magyarázatait, ami tárgyi értelemben nem tudható.

„Megpróbálom különböző nézőpontból megvilágítani a római császárokat – írja a *Prologusban* –, legyenek híresek vagy hamar elfeledettek [...] és megpróbálok olyan alapvető kérdésekre felelni, hogy közülük miért olyan sokan végezték életüket [...] egy merénylő tőre vagy mérges gomba által.” (Egyebek között nem volt örökösödési rend, nem mintha az máskor és máshol életbiztosítást jelentett volna.) „Én is élvezem a római császárokkal kapcsolatos színes történeteket, a fura tulajdonságaikat [...] – bár én arra használom ezeket a sztorikat, hogy más szögből világítsam meg a Ró-

mai Birodalom rendszerét” – olvashatjuk ugyancsak a *Prologusban*.

Tehát így a császárokhoz tapadó számos ókori túlzás, fikció és hazugság is tárgya a könyvnek, hiszen mindez része a hatalom természetéről alkotott kortársi képnek, a „mi”, mármint az emberek és az „ők”, mármint az uralkodók közötti különbségekről szóló gondolkodásnak – írja. Az alattvalók többnyire nem tudták volna megnevezni az éppen uralkodó császárt, függetlenül attól, hogy az illető mennyi ideig volt hatalmon, de tudtak az intézményről. Beard nemcsak ezt a helyzetet elemzi, hanem körüljárja a császárok mindennapi életét, a birodalom feletti uralkodás rutinját, az arra árnyékot vető kegyetlenségeket és luxust, a gigantikus építkezéseket, a kinevezések és a valamiért kegyvesztettektől való megszabadulás szempontjait stb. Mindeközben szó esik a kiemelkedő épületek szerepéről, a gladiátorokról, rabszolgákról, szenátorokról, a császári palota népéről, a császár szabadidejéről, háborús szerepéről, utazásairól, a körülötte lévő nők státuszáról, az uralkodó istenné válásáról és így tovább.

Beard egyik erénye, hogy miközben az egyik legismertebb ókortudós, aközben az angolszász világ egyik legaktívabb tudománynépszerűsítője, egyebek között az ókori Rómával foglalkozó ismeretterjesztő filmek szerkesztője, narrátora is. A *Róma császára* e kettős tudás erényeit mutatja fel. Mérvadó vélemények szerint a szerző legjobb könyve. Mindenesetre a *Blackwell* kiadói cégbirodalom a 2023. év legkiválóbb nem szépirodalmi művének találta, és hasonló minősítést kapott a

*The Economist*től, a *New Yorker* és a *Smithsonian* magazinoktól is. A Kossuth Kiadó szemmel láthatóan felismerte Beard jelentőségét, és az ókori Róma első ezer évéről szóló, magyarul 2018-ban megjelent, *S.P.Q.R.* című könyve óta (amelyről e hasábokon 2020 áprilisában esett szó) feladatának tekinti műveinek hazai megjelentetését, így 2022-ben kiadták a *Pompejiről* szólót, 2023-ban a *Tizenkét császár* címűt. A mostani kötetet rendkívül gyorsan, az eredeti, 2023-as, angol nyelvű megjelenése után egy évvel kézhez kapta a magyar közönség, érdemes hozzátenni, remek fordításban, Beard ismeretterjesztő szándékainak megfelelően, eltalálva az akadémiai nyelvhez képest köznapias, de tárgyyszerű stílust.

Beard sikerének kulcsa nem egyszerűen a lenyűgöző tárgyismeret és a szakszerű, de közérthető nyelv, hanem az ötletes témaválasztás is, *Róma története*, ahogyan még nem tárgyalták – kicsit hangzatosan így is jellemezhető az új könyv. Az értékelésekben szokás kiemelni, hogy Beard egyszerre képes szólni a téma szakértőihez és azokhoz, akik még nem nagyon olvastak a római történelemtől. Az utóbbiak kedvéért, de az előbbieket sem feltétlenül ingerelemmel használ olykor a mai ismeretekre építő, profánnak is nevezhető analógiákat, amelyek plasztikusabbá teszik a régmúlt világát. Például a császárok és családtagjaik ábrázolásáról szóló, egyébként különösen érdekes részben, amikor említi, hogy a márványszobrok mellett olcsó agyagmécseket, katonai vértzeteket, napórákat, tükröket díszítettek a képükkel, azt írja: „ez már nem a hivatalos »arculatme-

nedzsment« világa volt, hanem az uralkodó és családja képmásával díszített hűtőmágnesek, bögrék és bevásárlószatyrok ókori megfelelője, ami a mindennapi élet részévé tette az uralkodókat”. Britannia Róma Afganisztánja lett a meghódítási kísérletek során – mondja. A római császárokról szóló legendák egy része olyan – írja –, mint az Imelda Marcos (a Fülöp-szigetek húsz évig hatalmon lévő, 1986-ban elzavart korrupt diktátor elnökének felesége) háromezer pár cipőjéről szóló történet, ami valószínű pontosabban jeleníti meg a privilégiumokról alkotott képet, mint a tényeket.

Érdekes és tanulságos Beard történeteszi ars poeticája szempontjából a könyv végén olvasható *Leltár* című zárószakasz: „A történeteszi dilemma szélsőséges esetét testesítik meg: hogyan értsük meg a római császárt a saját korának értékrendje szerint úgy, hogy közben ne veszítsük el erkölcsi iránytűnket, és szakmai kötelességünkéből fakadóan harag és elfogultság nélkül értékeljük és írjuk le minél pontosabban a múltat.” Önmagában nem elég például felfedni a császár által uralt gladiátorjátékok logikáját, közben be kell mutatni, hogy milyen erőszakosak és kegyetlenek voltak ezek a rendezvények, mint ahogyan nem elég pusztán az utóbbit bemutatni, ha közben nem próbáljuk megérteni a játékok logikáját. „Én magam – írja Beard – megpróbáltam egyensúlyozni és tartózkodni attól, hogy egyrészt feltétel nélkül felmentést adjak a római császároknak pusztán azért, mert olyan régen éltek (így nem lehet őket a mi mércénkkel mérni), másrészt, hogy bűnösnek tartsam őket csupán azért,

mert egyszerűen mások, mint mi.” Sok mindent gyilkossággal oldottak meg, amit nehéz megítélni, még nehezebb megmagyarázni, miközben persze jó volna tudni, hogy az ő szempontjukból miként nézhetett ki mindez.

Beard aktív és karakteres véleményével sokakat ingerlő politikai szereplő is, magát szocialista beállítottságúnak, elkötelezett feministának és antirasszistának mondja. Mindéből persze a római császárokról szóló könyvben szinte semmi nem látszik, legfeljebb az válik világossá, hogy a modern autokráciáknak, amelyekről az ókori változat fényében éppen csak említés esik, nem barátja, és érzékenyen tárgyalja a nők szerepét a császári Rómában.

Beard könyvének az is erénye, hogy jól példázza, hogyan lehet társadalomismeretet tanítani, nem elkülönült tantárgyként, hanem a történelembe ágyazva. A *Leltár* című összegzésben olvashatjuk például: a római császárok maradványait hagyta a Nyugat történetében és kultúrájában. A szobrok a hatalom reprezentációjának mintáját adták, a császárok példázzák, hogyan uralkodjunk, és figyelmeztetnek, hogyan ne. A császárokat könnyű csodálni, mint a hosszú politikai hatalom modelljeit, vagy megvethetők a zsarnokságért, kegyetlenségért, fényűzésért, féktelenségért.

Egy helyütt azt írja: „Rendkívül kínos történelmi tény, hogy az autokrácia – zsarnokság, diktatúra, vagy akárhogyan is nevezzük – minden szinten azoktól az emberektől függ, akik elfogadják, alkalmazkodnak hozzá, vagy akár kényelmes rendszernek tartják. [...] Nem a

fegyverek és a titkosrendőrök tartják fenn az autokráciát, hanem a kollaboránsok és az együttműködők [...]” (Ehhez óvatosan teszem hozzá: a kollaboráció és az alkalmazkodás inkább következménye az autokratikus berendezkedésnek, mintsem oka, szerepe a rendszer fenntartásában és nem megteremtésében van.)

Látszólag ellentmond az iménti idézetnek, a mű kivételes jelenre utalásának, amivel a könyvét zárja: „Gyakran hangsúlyozom – írja –, hogy az ókori Rómának nagyon kevés közvetlen tanulsága van a számunkra, akármilyen alaposan tanulmányozzuk a történelmét, nem fogunk közvetlen megoldásokat találni a magunk problémáira. [...] De az, hogy tanulmányozzuk a világukat, segít abban, hogy más szemszögből lássuk a sajátunkat.” Miközben ezt a művét írta, folytatja, sokat gondolkodott azon, hogy az autokrácia alapvetően hamisság, színlelés, torzító tükröz. „Ez a felismerés segített abban – mondja a könyv utolsó mondatában –, hogy jobban megértsem az ókori Róma politikai kultúráját – és felnyitotta a szememet a jelenkori politikai világára is.”

A könyvet több mint száz szövegközi fekete-fehér és húsz-egynéhány színes kép, a korszakot áttekintő úgynevezett idővonal, *Látnivalók* cím alatt néhány jelentős régészeti lelőhely és múzeumi gyűjtemény rövid leírása, valamint tárgy- és névmutató teszi teljessé.

Mary Beard: Róma császára. Budapest, 2024, Kossuth Kiadó. Fordította: **Rindó Klára** és **Szabados Tamás**. 464 oldal, 9990 forint.

Nyelviskolapélda

A tavalyi év irodalmi Nobel-díjasának, Han Kangnak a *Görög leckék* a harmadik kötete magyarul. A szerző 1970-ben született, dél-koreai irodalmárcsalád lányaként: édesapja és két testvére ugyancsak író. Eddigi harmincéves pályafutása alatt mintegy tíz regényt írt, emellett vannak novella- és esszégyűjteményei, valamint egy verseskötete is.

Angolra elsőként a koreaiul 2007-ben megjelent *Növénycső*t fordították le 2015-ben – a következő évben meg is kapta a rendkívül tekintélyes Nemzetközi Man Booker-díjat –, vagyis az első angol nyelvű kötet megjelenésétől a Nobel-díjig vezető út megtételéhez tíz évre sem volt szükség. Magyarul is a *Növénycső* volt Han Kang első könyve (2017), ezt a Koreában 2014-ben kiadott *Nemes teremtmények* követte 2018-ban, majd hat év kihagyás után, néhány hónapja, 2024-ben jelent meg magyarul a 2011-ben írt *Görög leckék*.

A magyar fordítások időrendje tehát nem követi az eredeti kiadásokét. Ez nem csoda, mert – némileg paradox módon – az új könyv befogadását megnehezíthetik az ógörög nyelvi és filozófiai vonatkozások, főleg hogy a könyvben még görög betűkkel írt szavak, mondatok is szerepelnek. Ez egy koreai kötetben érdekes egzotikum lehet, de a magyar olvasóknak, attól tartok, általában olyan, mint családi örökség valami ismerős, de kényelmetlen és nehezen használható.

Mindhárom könyv többszólamú elbeszélés, a különböző narrátori hangok megszólaltatása, a fordításokból úgy tűnik, erőssége Han Kangnak. A *Növénycső* egy vegetáriánussá váló nő drámai sorsáról szól, és az értetlen férj, a szerelmes videóművész sógor és a szeretetteli nővér szempontjából meséli el a történetet. Az erőszaktól sem visszariadó férj szólamá bárgyúan földhözragadt, a sógoré szenvedélyes, a nővére fájdalmas. A fejezetek alighanem önálló elbeszéléseként is olvashatók, különösen a második: amikor Koreában a leginkább lírai rész először önállóan megjelent, irodalmi díjat nyert. Azt hiszem, a magyar nyelvű kötetek közül ez a szerző legkönnyebben befogadható könyve, és ez az, amelynek a fordítása is (Kim Bogook és Németh Nikoletta munkája) a legjobban sikerült. Kissé azonban hihetetlennek éreztem a történetét, amelynek során sajátos álmainak hatása alatt a címszereplő lemond a húsevésről, majd úgy általában a táplálkozásról és mindenféle vágyról is.

Ha ez a hagyományos koreai társadalomba beilleszkedni nem tudó nő allegóriája, akkor azt kimódoltnak érzem. Az irodalom persze inkább „kimódolt”, mint „természetes”, hiszen senki sem ír véletlenül regényt, ahogy senki sem beszél szonettben sem. És bizonyára az ízlésem is szab bizonyos határokat, de a könyvben valahogy keveslem a realist, és sokalomban egyrészt a szertelen önkényességet, másrészt a képletszerű elvontsá-

got. A kettőre bizonyos értelemben együtt példa az a jelenet, amikor egy családi lakásavatón az apa szétfejszíti a felnőtt, férjezett lánya száját, és úgy töm bele húsételt, majd meg is üti, mire a nő egy gyümölcsvágó késsel felvágja az ereit. Nem ez az egyetlen jelenet Han Kang könyveiben, amely koreai – vagy akár török – szappanoperák világát, a csak a meggyőződésüknek élő szereplők különös gesztusait idézi.

Magyarul másodikként a *Nemes teremtmények* jelent meg. Ennek cselekménye Dél-Korea modern történelmének egyik tragikus időszakában játszódik, az 1980-ban Kwangdzsuban elkövetett mézszárlás idején. Az emberek az egy évvel korábban katonai puccsal hatalomra jutott Cson Duhvan tábornok rendszere ellen százezres tüntetéseken tiltakoztak; a mozgalmat katonai erőszakkal verték le, és ennek során ezernél is több középiskolást és egyetemistát gyilkolhattak meg. Ez a könyv is többszólamú, de érzésem szerint az erőszak közvetlen ábrázolásával meggyűlik a szerző baja, az utolsó fejezetet, az író saját nevében előadott epilógusát érzem a legsikerültebbnek. A kötet koreai címe, ha nem tévedek, valami olyasmi, hogy *A fiú jön*, ami magyarul használhatatlanul lapos. A „nemes teremtmények” szókapcsolat többször előfordul a regényben, és az egyik szöveghely szerint a dél-koreai alkotmány szóhasználatát idézi. Ha már a címet – helyesen – megváltoztatták a magyarban, talán érdemes lett volna a fejezetcímekkel is segíteni az olvasást. A fordító utószavából megtudható, hogy az angol kiadás az elbeszélők személyét és az elbeszélés idejét emelte ki a fejezetek

címéül (például: *1. A fiú, 1980*; vagy *3. A szerkesztő, 1990*), amelyek némi támpontot jelentettek volna, ellenében az olyan eredeti címekkel, mint a *Madárfióka* vagy a *Hét pofon*. Ráadásul az ilyesféle segítségre az euroatlanti olvasó igazán rá is szorul, mert már rögtön a koreai nevek is zavarba hozzák, hiszen még azt sem tudja rögtön eldönteni, hogy az illető szereplő férfi-e, vagy nő.

A *Nemes teremtmények* fordítása nem sikerült olyan jól, mint a *Növényevőé*. Kimondottan túlteng a szövegben például az olyan nem túl szerencsés megoldás, mint a „kölcsonöz” és a „található”: „a foga mindig pajkosságot kölcsönzött az arcának”; „hosszú szempillái szinte nőies tekintetet kölcsönöznek Csinszunak”; „az apró termeted és karcsú nyakad finomságot kölcsönöz neked”. Illetve: „az egyetemista fiával a városon kívül található rokonánál húzta meg magát”; „a szemben lévő falon található óra”; „az arca jobb oldalán található hajszálerek” – és így tovább, még több mint tízszer.

A következő mondatok is irodalom alattiak, szinte hevenyészettek: „megüti az orrod a szag” („megcsapja” helyett), „a holttest meredő szemei” („meredt” helyett), „a duzzadó kórus az ég felé tornyosult”, „a tüntetők száma gyorsan lecsökkent”, „odaperdült egy kövér, a currys rizse felett száját tátó fiú felé”, „a színházi producer közelít felé nagy léptekkel”. Egy ebédmehívás vége így hangzik: „Marhaszeletekre gondoltam, a kereszteződésnél lévő helyen”. A kenyér nem „péksütemény”, a „Te tanítottad őt?” iskolás, elég helyette az, hogy „Tanítottad?”, főleg a rá következő igenlő válasz előtt. A következő mondatban teljesen

felesleges az első szó, hiszen a kölcsönösség mozzanata eleve benne van az „egymás”-ban: „Kölcsönösen egymás hogylétéről érdeklődtünk.” A koreaihoz nyelvtudás hiányában nem férek hozzá, de elképzelhetetlennek tartom, hogy a könyv stílusa ilyen igénytelen legyen, és az általam ismert más nyelvű fordítások sem utalnak ilyesmire.

A most megjelent *Görög leckék* szövege sem jobb, ugyanilyen problémák akasztják meg a folyamatos olvasást: „A nő összetteszi a kezeit a mellkasa előtt” („karba teszi” helyett; és úgy már a „mellkas” sem kell). „A háta és a vállalai beesnek” – azt hiszem a „beesett” melléknévi igenevet nem lehet így visszafejleszteni, csak azért, hogy cselekvő állítmányt kapjunk. Bár olyan is van, hogy ott bukkan fel befejezett melléknévi igenév, ahol nem számítanánk rá, mint ebben a szerkezetben: „a fia kétéves korában olvasni kezdett képeskönyvek”. Ez a forma még nem olyan bevett, hogy irodalmi szövegből ne lógna ki. „Az elmúlt időszakban” – ez a sajtó vagy a céges jelentések minden stiláris igényt nélkülöző nyelve, a semleges nyelvhasználó ilyenkor inkább azt mondja: „az utóbbi időben”. „Az órák után a helyi könyvtárba sétált”: ez a mondat olyan, mint a híres „Lenin a Szmolnijba siet”. Erről a jelenségről írja Nádasdy Ádám, „hogy a *siet* igét önmagában nyugodtan használhatjuk, de menten kényszeredetté válik, ha azt is megmondjuk: *hová?*”

Problémák a szavak szintjétől a mondatokig mindenhol előfordulnak. A meteorit anyag, a fényjelenség: meteor („két meteorit között sötétlő úr, ritka csend”). „Előfordult, hogy amikor az éppen leírt szavai körvonalait nézegette, lassan kinyi-

totta a száját, és kiolvasta” – itt az „őket” szót várnánk, helyette azonban a szövegben az iskolás „azokat” szerepel. Máshol is pedánsan oda van téve a távolra mutató névmás a mondat végére: „Ám miután nem gondolt az arcára többé, idővel valószínűtlennek érezte azt.” Ugyanez a jelenség, a mondat végén a felesleges szóval, ezúttal igével: „Hogy nem is tudom, mire várok, de kitartóan teszem” – mondjuk ehelyett: „hogy nem is tudom mire, de kitartóan várok”.

A „középkorú, ráncos, szürke ingén széles nadrágtartót viselő férfi” szerkezetben a szóválasztás és a szórend is szerencsétlen, mert alighanem „gyűrött, szürke inge fölött széles nadrágtartót viselő középkorú férfi”-ről van szó, aki a boltjában talán nem is annyira „záráshoz készülődött”, mint „zárni készült”. „Északi tájolású egykori gyerekszobádban alszol?” – ez életszerűtlen szómozaik. Nem kell koreaiul tudni ahhoz, hogy az ember gyanút fogjon, amikor „iskolai egyenszoknyáját ügyetlenül felgyűrődve viselő fejhallgatós tizenhatéves lány”-ról olvas, mert itt, a járókelők típusai között aligha valami alkalmilag felcsúszott szoknyáról van szó, hanem arról, hogy amikor kilépnek az iskolából, a fiúk lazán kitűrik a nadrágjukból az ingüket, a lányok pedig rövidebbre veszik az iskolai szoknyát. Ugyanilyen érthetetlen, hogyan csöpöghet izzadság egy könyvre valakinek a „tarkójáról”. (Nyilván a homlokáról vagy a halántékáról van szó.)

Ha az olvasó fárasztóan hosszúnak találná ezt a listát, tudnia kell, hogy az eddigi a példák szinte kivétel nélkül a könyv első negyedéből származnak. Mindez annál fonákabb,

mert a könyv egyik főszereplője – a görögül tanuló nőn és tanárán kívül – éppen a nyelv. Mint a regényből is kiderül, a koreai olyasféle szeparáló nyelv, mint a kínai vagy az angol, amelyekben jellemzően rövid szavak sajátos sorozatából bontakozik ki az összetettebb jelentés. A főhős éppen ezért érez különös vonzalmat az olyan „ragasztgató” nyelv iránt, mint az ógörög (vagy – tegyük hozzá – mint a magyar), amelyben egyes szavakhoz olyan sok toldalékot lehet illeszteni, hogy a szavak jelentését más nyelvek egész mondatokkal fejezik ki, mint amilyen mondjuk ez: „összelekvároztál”.

Éppen ez az, amiért annyira sajnálatos, hogy fejben állandóan korrigálni kell a fordítást: olyan, mintha valami fátyol takarná a szöveget, vagy zajban próbálnánk megérteni valakit, a szájmozgására is figyelve. Ez a görög szavak esetében is előfordul, igaz, ez bizonyára keveseknek tűnik fel. Mert a könyvben görög betűvel írt szavak, mondatok is előfordulnak, de ezekből hol egy aprócska ióta („egy jottányi”)vész el, hol egy nú betű, igaz, máshol betűfölség is előfordul. A khí kiejtése nem cs, hanem kh. Ott, ahol „felpúposodott és kinyújtott hátú rovarokra emlékeztető diakritikus jelek”-ről olvasunk, az úgynevezett hehezetekről és hangsúlyjelekről, vagyis magyarul az ékezetekről van szó.

Ennél zavarba ejtőbb, hogy amikor a szereplők Platón filozófiájáról beszélgetnek, akkor annak az olvasónak, aki nem elég otthonos az újabb fordítás- és szakirodalomban, bizonyára fel sem tűnik a terminológiai probléma. Egy helyütt az egyik szereplő azon tűnődik, hogy „vajon rendelkezik-e formával a sár, a haj,

a hó, a vízre vetett árnyék vagy éppen egy apró gesztus”. Itt azonban nem a magyar „alak” szó egyszerű szinonimájáról van szó, hanem arról a fogalomról, amelyet a művelt nagyközönség így ismer: idea. Ezt újabban angol hatásra (ott különben mindig nagybetűvel írják: „Form”)magyarra „formá”-nak is fordítják, de távolról sem kizárólag. Szépirodalmi műben mindenesetre ilyenkor a bevett magyar megfelelőt érdemes használni, ami tehát az „idea” – hiszen a regény mondatait különben csak a legfrissebb filozófiai irodalomban járatosak érthetik meg.

A fordításban annyi a sutaság, hogy az olvasó teljesen elbizonytalanodik a regény stílusát illetően. Engem olyan mondatok is megakasztottak, amelyekben nem látszik fordítási probléma, mint például a következők: „Éppen megfürdette és lefektette almaillatú gyerekét. A saját arcát látta a fiú kerek szemében. A fiú arca pedig az ő szemében tükröződött, amiben a nő arcát lehetett látni... Tükröződések végtelen sora.”Vagy ezek: „Most már tudom, hogy ha együtt éltünk volna, nem lett volna szükségem a hangodra, miután megvakulok. Még ha fokozatosan visszahúzódik is a látható világ, mint valami apály, vele egyidőben közös csöndünk megtelt volna.”Ezek a már-már coelhói duktusú mondatok az én ízlésem szerint nagyon közel vannak a giccshatárhoz, ha ugyan nincsenek túl rajta.

A regény alaphelyzete szerint a főhősnek, miután kómába esik, és meghal az édesanyja, illetve az elvált férjének ítélik a fia felügyeleti jogát, pszichológiai alapon elmegegy a hangja, gyakorlatilag megnémul. Mégis úgy dönt, hogy beiratkozik

egy magánnyelviskola ógörög kurzusára, amelynek előadója viszont, mint kiderül, csaknem vak. Alighanem ízlés dolga, hogy mennyire lehet ezt a helyzetet komolyan venni, bár a megítélésbe kulturális mozzanatok is belejátszhatnak. A koreai kultúrában a mostanában világszeretere rendkívül népszerű K-pop miatt bizonyos mértékig jártas fiatal rokonom felidézett egy sorozatot, amelyben egy nő némának tettei magát, majd elrabolják, és miután balesetet szenvednek, amelyet ő azonban túlél, a férjét kezdi hívogatni telefonon, a leleplezéstől annál is kevésbé tartva, mivel a férj a feleséget némának hiszi.

A regény egyik kulcsjelenete az, amikor az iskolaépületben a nő ki akar szabadítani a pincéből egy madarat. Nem sikerül neki, de a segítségére siet a szeme világának lassú elvesztését zöld szemüveggel palástoló görög tanára. A nő megilletődötten elfut, a férfi pedig botorkálás közben elesik a lépcsőn, a szemüvegét is összetöri, sőt a szilánkokkal még a tapogatózó kezét is összevérezi. (És igen, a telefonját is otthon hagyta.) A két ember ezután talál egymásra.

A könyv visszatérő motívumai – a meleg, az izzadás, a vér, a könnynek és a kék fény – külsődlegesnek hatnak, és az időkezelése is szeszélyes. Nem érzem, hogy a két főszereplő múltjának hol ezt, hol azt a szálát elejtő, illetve felvevő feltárása, mármint az elbeszélésnek ez a cliffhangeres szakadozottsága külön esztétikai értéket eredményezne. A könyvben olvashatók a férfinak a testvéréhez írt sorai is, köztük ezzel a kitétellet: „Anyánk sokáig dolgozott aznap este az ázsiaiakat kiszolgáló élelmiszerüzletében, így hát ketten

ültünk az étkezőasztalnál.” Ez arra a nevezetes mondatra emlékeztet, amellyel Esterházy érzékeltette, hogy egy színpadi szerző olykor milyen szerencsétlen módon kénytelen világossá tenni a szereplők egymáshoz való viszonyát: „Atyánk, mint jól tudod, gabonakereskedő volt.”

A nyelvről való gondolkodás – és ez a regény alapmotívuma – helyenként a giccsességig ködös, máshol egyenesen téves. „Nem a nyelvet használva gondolkodott többé” – ez nemcsak elképzelhetetlen, de nem is igaz: a görögül tanuló főhős gondolatait természetesen nyelvi eszközök tolmácsolják. A tanár eszmeifuttatása a görög nyelv hanyatlásáról tudománytalan, miközben a figurát egyébként a könyv nem ilyen felszínesnek ábrázolja. „Miután a nyelv a csúcsra ért, az íve lassan, fokozatosan megindult lefelé, és a kényelmesebb használat érdekében egyszerűsödni kezdett” – magyarázza. És hogy ezt Platón, az egyik legnagyobb görög nyelvművész is „szemmel kísérelhette”.

Amikor egy jeles könyvesbolt vezetőjének elmondtam, hogy Han Kang regénye nekem nem tetszik, azt felelte, hogy ne írjam meg, mert „megáll a könyv”. Eltekintve attól, hogy kedvesen túlbecsüli egy ilyen kritika hatását, a dolog épp fordítva áll: az első kiadás értékének nőnie kell, miután remélhetőleg megjelenik a javított második.

Amíg a fehér füst fel nem száll

Róma, a Szent Város Szent Péter-ről elnevezett terén gyülekező sok tízezres tömeg időről időre izgulhat amiatt, hogy a Vatikán palotái fölött megjelenő füst fekete vagy fehér. Erre az alkalomra akkor kerül sor, amikor a katolikus egyház feje, Róma püspöke, Krisztus földi helytartója átadta lelkét teremtőjének, s utána nyomban elkezdődik utódja páratlan rafinériával elgondolt kiválasztási folyamata. Az új pápát az elődei által kinevezett bíborosok választják titkos szavazással, amelyet addig folytatnak, amíg nem lesz valaki közülük, aki a megjelentek által leadott szavazatok kétharmadát elnyeri. A Szent Péter téren várakozó tömeg minden szavazási forduló eredményéről értesül. A szavazócédulákat minden szavazás után elégetik, s ha senki sem kapott kétharmadnyi szavazatot, akkor az égetés nyomán felf szálló füst fekete lesz. Ha a szavazás sikeres, akkor az elégetendő cédulák közé színező anyagot kevernek, miáltal a fekete füst fehér színre vált, jelezve a téren várakozónak, hogy az Egyháznak újra lett feje.

Az élő pápa bizonyos értelemben a halott pápák foglya, hiszen azok választják, akiket a korábbi pápák neveztek ki. Minél hosszabb ideig uralkodik egy pápa, annál nagyobb esélye van arra, hogy utódja az általa megszabott irányban kormányozza az Egyház hajóját, amelyet hol a konzervativizmus Szküllája, hol a progresszivizmus Kharübdiszé fenyeget süllyedéssel.

A tétet fokozza, hogy a katolikus egyház pápái más keresztény egyházak legfelső vezetőivel ellentétben nemcsak a hívők feletti spirituális hatalommal rendelkeznek, hanem egyúttal államfők is, bár az általuk uralt állam meglehetősen kicsi, területe 44 hektár, lakosainak száma mindössze 800. Korábban a Pápai Állam jóval nagyobb volt, de szuverenitását elvesztve 1870-ben beolvadni kényszerült az egységesülő Olaszországba. Az államok közösségébe való visszatérésre csak 1929-ben került sor, amikor az éppen regnáló XI. Piusz pápa nevében Pietro Gasparini bíboros és a fasiszta diktátor, Benito Mussolini aláírták a lateráni szerződést, amely ugyan mini méretben, de helyreállította az egykorvolt egyházi államot, mely követeket fogadva és nunciusoknak nevezett követeket küldve a nemzetközi politikai élet aktív tagja lett.

Kérdés persze, hogy a lelki és politikai összetevőkből álló hatalmi kombó mire elég? „Hány hadosztálya van a pápának?” – tette föl Sztálin a cinikus kérdést, amikor a második világháború vége felé felvetődött, hogy a Vatikánnak is lehetne szerepe a Mussolinitól és Hitlertől megtisztított világ új rendjében. Mások szerint Sztálin plagizált, mert a kérdést már Napóleon is feltette, aki uralkodása idején két pápát is elrabolt és megaláztott.

Mindezt érdemes tudni, ha nemcsak látni, hanem érteni is akarjuk a filmet, amelyet a *Nyugaton a helyzet változatlanból* megismert megbíz-

ható tudású mesterember, Edward Berger rendezett Robert Harris regénye alapján, és aki regénye megírása előtt mélyrehatóan tanulmányozta az időközben szentté avatott II. János Pál pápa által 1996-ban közzétett, „az apostoli szék üresedéséről és a római pápa megválasztásáról” szóló *Dominici gregis* kezdetű útmutatást, mely részletesen leírja a pápaválasztás megválasztásának kívánatos rendjét.

A Vatikán sohasem a transzparen-ciájáról volt híres. A Svájcban toborzott jóképű fiatal gárdisták által őrzött kicsiny területen összezárt sok idős férfitestben hosszú évek során felgyülemlett, elfojtott vágyak kínzó és kínos következményeiről Frédéric Martel írt 2009-ben alapos kutatásokon alapuló, kritikusai által nyomban pletykagyűjteményként elmarasztalt könyvet, melynek olvasói azt hihették, hogy ha csak egy pillanatra is, de fellebben a Vatikán titkait leplező függöny.

Edward Berger filmje nem pletykafilm, de a pápaválasztásra összegyűlt sok idős férfit láthatóan gyötri a vágy, hogy életük végén elégtételt kapjanak a sok évtizedes rejtőzés, bujkálás, öncsalás okozta bajaikért, elérvén az áhított célt, hogy a piciny állam és a hatalmas, globálisan milliárdnyi hívóserég első számú vezetőjévé váljanak.

A probléma az, hogy sokan vannak a meghívottak, de csak egy lehet közülük a választott. A film nagyszerűen mutatja be, hogy a külső szemmel nézve pazar látványt nyújtó bíborosi gyülekezet egysége belül mennyire töredezett, hogyan csapnak össze az egymást keresztező akaratok, ki hogyan leplezi vagy éppen hirdeti szándékát, hogy ő legyen az, aki

Krisztus földi helytartójának székébe ül. Berger filmje maró őszinteséggel megmutatja, hogy az egymást követő eredménytelen szavazások közötti szünetekben az aspiránsok és a mindenkori szavazási eredmények alapján változó számú híveik között zajló dialógusokból teljességgel hiányoznak a spirituális elemek. Úgy érezzük, mintha a bíborosok csak egy multinacionális vállalat első számú vezetőjéről szavaznának, aki a CEO pozíciójában majd tökéletesen átlátja a vállalat működését, és képes döntéseket hozni a vállalat életét meghatározó stratégiai és személyi ügyekben.

Az egymás ellen küzdő bíborosoknak láthatóan más és más vízióik vannak az Egyház jövőjéről, de függetlenül attól, hogy mit hallunk tőlük, arcuk, tekintetük, gesztusaik mutatják a lényegét, a nyers és kíméletlen küzdelmet a hatalomért, melynek elnyerése inkább személyes ügy, mintsem a meghirdetett vízió megvalósítása. A bíborosok játszmáinak egyik játékmestere a halott pápa, aki mindenkit kijátszva mindenki ellen már életében sem bízott meg senkiben, abban a hitben ringatva magát, hogy utódja megválasztása az általa megírt forgatókönyv szerint megy majd végbe.

A szerepek adottak. Mindegyik versenyzőnek van valami hibája. A liberális Bellini, a Vatikán államtitkára vonakodik, Tedesco, Velence pátriárkája túlságosan ragaszkodik a hagyományhoz. A nigériai konzervatív Adeyemiről kiderül, hogy gyermeke van. A kanadai Tremblay camerlengo, a Szentszék bíboros kamarása megátalkodott intrikus.

A konklávé eseményeinek előrehaladtával egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a halott játékmester forgató-

könyvét az élő, második játékmester futtatja zátonyra. Ő Lawrence, a bíborosi kollégium dékánja, aki magához ragadva a kezdeményezést, megghiúsítja a halott pápa kisszerű játékát. Bár mindegyik színész nagyszerű, ami miatt a film feledhetetlen, az Ralph Fiennes érdeme, aki Lawrence szerepét alakítja csodálatosan. Elhisszük róla, hogy ő más, mint kollégái, átszellemült s egyben gyakorlatias lényében mintha ott ragyogna a Szentlélek fénye. Világiasabb megfogalmazásban azt mondhatjuk, hogy Lawrence a hegeli világszellem eszközeként kicselezi a sok egymást keresztező akaratot, hogy a konklávén végén az történjen, amit senki sem akart.

A Szent Péter téren gyülekező hívők ujjongva ünnepelethették a felszálló fehér füstöt, miközben nekik mint kívülállóknak fogalmuk sem lehetett arról, hogy mi történt a Sixtus-kápolnában a konklávén izgalmas napjai alatt.

A film leendő nézőivel szemben nem volna méltányos, ha elárulnánk, hogy ki lett a verseny meglepetésszerű befutója, akinek megválasztása látszólag dramaturgiai fricska, valójában komor figyelmeztetés arra, hogy el-

jött az idő a változtatásra. Az alkotók mintha meghallották volna Ferenc pápa 2019-ben elmondott szavait, melyek szerint „az, amit most átélünk, *nem pusztán változások korszaka, hanem korszakváltás*. Olyan időszakban vagyunk, amikor a változások már nem lineárisak, hanem korszakosak; a változások olyan döntéseket jelentenek, amelyek gyorsan átalakítják azt, ahogy élünk, ahogy érintkezünk és kommunikálunk egymással, ahogy a gondolatot formáljuk, ahogy az emberi nemzedékek egymáshoz kapcsolódnak, ahogy a hitet és a tudományt értjük és megéljük. Gyakran előfordul, hogy a változást úgy éljük meg, hogy egyszerűen új ruhát veszünk fel, de a valóságban ugyanolyanok maradunk, mint korábban. Emlékszem a rejtélyes kifejezésre, mely egy híres olasz regényben olvasható: »Ha azt akarjuk, hogy minden úgy maradjon, ahogy van, mindennek meg kell változnia«.

Konklávén. Angol–amerikai filmdráma, 120 perc, 2024. Rendező: **Edward Berger**, forgatókönyvíró: **Peter Straughan**, operatőr: **Stéphane Fontaine**. Szereplők: **Ralph Fiennes, Stanley Tucci, Isabella Rossellini**.

Csengery Kristóf

(Újabb) metamorfózisok

Aki gyakran jár koncertre, sokféle megfigyelést tehet, meglepetések is érhetik. Előfordul, hogy két hangverseny követi egymást, a két esemény között nincs kapcsolat, ám aki mindkettőn jelen volt, úgy érezheti,

hogy a második – a művészek vagy a szervezők tudatos szándéka nélkül, önkéntelenül – utal az elsőre. E jelenségre kínált példát a budapesti hangversenyélet az elmúlt hónapokban. Október 19-én a Zeneaka-

démia Solti-termében a Budapesti Vonósokkal lépett fel korunk egyik legjelentősebb vonós muzsikusa, a brácsás Maxim Rysanov. Érdekes műsort hallottunk: a program valamennyi száma kivétel nélkül az átíratok közül került ki. Először Schubert eredetileg vonósnégyesre komponált *c-moll tétele* szólalt meg, a híres *Quartettsatz* (D 703), ez a tragikus hangú kései remekelés – ám ezúttal kamarazenekaron. A második részben Mendelssohn *Oktettje* (op. 20) zárta az estét, ismét kamarazenekari változatban. A legérdekebb azonban a középső műsorszám volt: Rysanov brácsán játszotta el Schubert eredetileg arpeggionéra – egy ma nem használatos, csellószerű 18. századi vonóshangszerre – és zongorára komponált *a-moll szonátáját* (D 821), amelyet arpeggione híján már sok évtizede csellón szólaltatnak meg, olyannyira, hogy a mű a csellórepertoár szerves része, csak hogy ezúttal zongora helyett kamarazenekar volt a vonós hangszer partnere.

Miért érdekes ez? Mert az apparátus megváltoztatása önkéntelenül is műfaji hangsúly-áthelyeződések eredményezett: zenekarra hangszerezve a szonáta versenyművé változott át. Természetesen nem olyan versenyművé, amelyben a szólóhangszeres előadó *virtuozitása* kerül reprezentatív módon előtérbe, de a brácsa mégiscsak versenyműszólóhangszer gyanánt viselkedett, és a zenekar is olyan párbeszédet folytatott vele, amilyent a versenyművek zenekari szoktak a szólóhangszerrel. Kritikát írtam erről az estről, és a szöveg magától értődően kapta ezt a címet: *Metamorfózisok*, az *apparátus* megváltoztatása

ugyanis mindhárom műben *műfaji* átalakuláshoz vezetett: a vonósnégyesnek és a vonós oktettnek olyan tulajdonságai kerültek felszínre és erősödtek fel, amelyek a vonós *szimfonizmus* lehetőségeit teljesítették ki, a szonáta versenyművé való átlényegülését pedig az imént említettem.

Eltelt néhány hónap, és december 4-én ismét kamarazenekari koncertre igyekeztem, ezúttal a *Liszt Ferenc Kamarazenekar* lépett fel, szintén a Zeneakadémián, de a Nagyteremben. Különös véletlen: ez a műsor is kizárólag olyan műveket kínált, amelyek *nem* az eredeti előadó-apparátusukon szólaltak meg. Elsőként Liszt *1. Mefisztó-keringőjét* hallottuk: a zongoraművet a néhai Devich Sándor, a Bartók Vonósnégyes egykori második hegedűse írta át vonósnégyesre, és egy újabb csavarnak köszönhetően most a vonósnégyes-átírat hangzott fel megsokszorozott szólamokkal, kamarazenekar előadásában. A második részt Brahms op. 111-es *G-dúr vonóskvintettje* töltötte ki, ismét csak vonós kamarazenekaron. A legizgalmasabb tapasztalat ezúttal is a hangverseny középső műsorszámában várta a zenehallgatót: Sosztakovics kései, 1968-as kelezésű *Hegedű-zongora-szonátáját* (op. 134) szólaltatta meg a Liszt Ferenc Kamarazenekar Mihail Zinman és Andrei Pushkarev átdolgozásában szóló hegedűre és ütőhangszerekkel kiegészített vonós zenekarra. Az élményt fokozta, hogy a hegedűszólámat a koncert vendégművésze, a negyvenesek korosztályának egyik legizgalmasabb muzsikusa, az ukrán származású, ám évtizedek óta Nyugaton élő *Roman Simovic*

játszotta. Nyilván sejti az olvasó: ugyanaz történt, mint a Budapesti Vonósok estjén, a szonáta átlényegült versenyművé, csak éppen ezúttal még radikálisabban, mert az ütők színeikkel-gesztusaikkal élénken hozzájárultak a hegedűszólam háttérében kibontakozó zenekari összhatáshoz, egyébként pedig a szostakovicsi kamarazene dikcióját amúgy sem választja el éles határ a versenyművek zenei beszédmódjától. A Szostakovics-versenyművek, bár sokszor igen nehezek és virtuóznak (gondoljunk a két csellóversenyre), nem a reprezentatív hangszeres bravúr „megcsillogtatásáról” szólnak, sokkal inkább párbeszédnek és monológoknak fogalmazódnak meg bennük, és ez a szonátákban is hasonlóképpen történik. A szólóhangszerek szólamai emberi vallomások, amelyeket hallgatva mély és sötét kutakba tekinthetünk le, sorstragédiákat élhetünk át, tépelődések és önvizsgálatok tanúi lehetünk, keserű tényekkel nézhetünk szembe.

Fiatal kritikusként „purista” nézeteket vallottam: idegenkedtem az átiratoktól, és ezt kellő határozottsággal meg is írtam, azt képzelve, hogy nálam a bölcsek köve. Úgy véltem, az a helyes, ha „békén hagyják” a darabokat, és senki nem változtat semmilyen mű apparátusán. El a kezekkel az Eredetitől! Szóljának meg a művek abban a hangszerelésben, amelyben a zeneszerző eredetileg komponálta őket, mert a szerzői szándék „szent”. Ma már nyilvánvaló számomra, hogy sok más mellett ebben is tévedtem. Egy-egy művet átdolgozni, más apparátuson megszólaltatni: ez igencsak izgalmas dolog, gyakran magának a zene összefüggésrendszerének az újrafelfe-

dezése, új megvilágításba helyezése, amelynek jóvoltából a kompozíció rejtett tulajdonságai kerülhetnek felszínre. Olyan kaland ez, mint amikor egy embert új helyzetben ismerünk meg, és a váratlan szituációban olyasmit tudunk meg róla, amire korábban ál munkban sem gondoltunk. (Egyszer, úgy negyvenöt éve, a Zeneakadémián egy tanárunk, aki történetesen akkoriban az intézmény rektora volt, és mellesleg akadémikus, óra közben érezte, hogy szétesni készül alatta a szék. Angolszöveget öltönye belső zsebéből előhúzott egy gyöngyház nyelvű bicskát, kinyitotta, és jó szorosan meghúzta vele a csavarokat.) Érdemes tehát játszani a kompozíciókkal, semmit sem kell megváltoztathatlannak tartani, hiszen minden művészet megismerési folyamat.

Természetesen nem csak a művek és átlényegüléseik szolgáltak élmennyel ezen az estén. A több mint hatvanéves, ám az utóbbi esztendőkből újjászületett Liszt Ferenc Kamarazenekar játéka is magával ragadta a zenehallgatót. Liszt *1. Mefisztó-keringőjében* remekül funkcionált a hangzás tömörsége, a ritmika feszessége, és az erős hangsúlyok pedig magától értődően teremtettk meg a tétel démoni atmoszféráját. Az igazi, nagy reveláció azonban Roman Simovic pódiumra lépése után következett. Az 1981-ben Lvivben született, ám a Royal Academy of Music tanáraként és a Londoni Szimfonikus Zenekar koncertmestereként egyformán az angol fővároshoz kötődő hegedűs kivételes muzsikusk és rendkívüli hangszerjátékos. Technikai tudása bámulatra méltó, és ez a páratlanul választékos vonókezelést és a bal

kéz virtuozitását, a színskála és a dinamikai fokozatok végtelennek tűnő gazdagságát egyaránt jelenti, mindez azonban olyan természetesen érvényesül és olyan magától értődően a tartalom szolgálatában áll, hogy valamennyi hangszeres megmozdulás azonnal érzelmi, indulati vagy intellektuális közléssé konvertálódik.

Simovic együtt él a karakterekkel, kapcsolata a zenével abszolút erőszakmentes, játékos és kíváncsiságtól átjárt, ugyanakkor dinamikus, és ha kell, szenvedélyes. Sosztakovics szonátájához a hegedűszólam beszédessége felől közelített, fontos volt számára a tagolás, a hangsúlyozás, a zene lélegeztetése. Nagy formátumú előadásban teremtette újjá a művet, és közreműködése a teljesítmény színvonalának új dimenzióiba segítette a zenekart is, amelynek játéka ezúttal még a Liszt-műben hallott perfekciót is túlszárnyalta. Karmestert is kapott a produkció: a Liszt Ferenc Kamarazenekar művészeti igazgatója, a csellista *Várdai István* a mű tartalmaival maradéktalanul azonosulva irányította az előadást. Ha valaki számára a Sosztakovics-szonáta átíratának megszólaltatása nem tette volna eléggé egyértelművé Simovic előadói nagyságrendjét, azt meggyőzhette a ráadás: Eugène Ysaÿe *Hat szólószonátája* közül hallottuk az egytétéles *Harmadikat*, amelynek alcíme *Ballada*, és amelyet fiatalabb pályatársának, George Enescunak ajánlott a belga hegedűvirtuóz-zeneszerző. Aki ismeri a darabot, tudja, hogy gyilkosan nehéz, nyaktörő technikai mutatóványokkal teli kompozíció, a hangszeres boszorkányságokat azonban

Simovic a mű indulatainak tűzébe és elementáris energiaáradatának sodrába merítette, s ettől a folyamat egésze természetessé, a technika kifejezőeszközzé vált.

A második részt kitöltő Brahms-mű, a *G-dúr vonósötös* megszólaltatásakor Simovic koncertmesterként csatlakozott a zenekarhoz, Várdai pedig beült a csellószólam élére, így a produkció kapott két nagyon dinamikus és összehangoltan dolgozó vezetőt, akik egymással szemben elhelyezkedve, „sztereóban” irányítottak. Az alapkoncepció nyilvánvalóan az lehetett, hogy miközben az előadás megőrzi a szólamok megformálásának szolisztikus jellegét, a kollektív hangzás sűrűségére, teltségére, tömörszerű mivoltára is nagy gondot fordítanak. Ez Brahms vonós kvintettjei és szextettjei esetében jogos és a művek szelleméből fakadó igény, hiszen ezek a darabok alapvetően a *kamarazenei szimfonizmus* jegyében fogantak, jellemzőjük a dús, gazdag hangzás túláradó örömeiben való mámoros megmerítkezés. Ezt a felfokozottságot, felső fokra srófolt és folyamatosan csúcsra járatott lelkiállapotot sikerült az előadásnak megteremtene és megőriznie, s ily módon kivételes intenzitású olvasatban tárnia a közönség elé Brahmsnak ezt a kései, ritkán játszott, kivételes értékű opusát.

A Liszt Ferenc Kamarazenekar hangversenye, vezényelt *Várdai István*, hegedűn közreműködött **Roman Simovic**. Zeneakadémia, Nagyterem, 2024. december 4. Rendező: a **Liszt Ferenc Kamarazenekar Alapítványa**.

Karcsú törzsed hajlik

Egy kis budai játszóhelyen, a B32 Galéria és Kultúrtérben látható (néha) a *Bánsági Ildikó eldobja az agyát, Jeney Luca elkapja* című előadás. Ez a kétszereplős darab Csábi Anna rendezésében revelatív élmény lehet(ne) azok számára, akik érdeklődnek a színház iránt, de független – korábbi nevén alternatív – színházi előadásokra nem járnak. A produkció magán viseli a forma legjobb vonásait: innovatív, kommunikatív, közlésvágytól fűtött, ráadásul játékos és személyes is. Hol máshol kerülhetne össze a nézők előtt két, minden szempontból teljesen különböző pályájú, ám egyként „szabadúszó” színész, mint a független színházi térben?

Jeney Luca 2023-ban végzett az SZFE-n abban a színészosztályban, amelybe még Zsámbéki Gábor és Fullajtár Andrea vették fel a növendékeket. Mire a diplomáig eljutott, minden megváltozott körülötte a tanintézményben. Azóta úgy próbálja a szakmáját gyakorolni, ahogy lehet. Színészi tevékenysége megélhetést nem biztosít, egzisztencia megteremtésére, elismerésre – egyáltalán: ismertségre – nem számíthat. Más munkát kell találnia ahhoz, hogy fenntarthassa magát, a színészetet pedig közben mintegy szabadidős tevékenységként, saját örömeire művelheti. (Ugyanez a helyzet egyébként a független színikritikusai léttel is.) Jeney Luca partnere, Bánsági Ildikó fényes karrierű, minden létező díjjal rendelkező, nemzet művésze és akadémikus státuszú (Magyar Művészeti

Akadémia) színművész. Egyikük ötven évvel ezelőtt volt pályakezdő, másikuk most. A kettő közötti különbséget elzongorázni sem lehetne. Bánsági Ildikó mögött gazdag múlt, Jeney Luca előtt kilátástalan jövő. Abban azonban megegyeznek, hogy dolgozni akarnak, munkavágyukat, szakmai ambíciójukat és kíváncsiságukat kielégíteni, közönség elé állni, partneri viszonyba kerülni, nézőket és önmagukat boldogítani. Kielvezni azt a szabadságot, amire a független színház ad lehetőséget.

Láttam a napokban a *Bánsági Ildikó eldobja az agyát, Jeney Luca elkapjánál* frissebb bemutatót is, amely szintén a független színház művészi, stiláris, műfaji és tartalmi értékeire hozható fel példának. Ez a *Kislányom, mondd, hogy nem igaz!*, amelyet a Jurányiban mutatott be három színész és a Soharóza Kórus hat tagja Gardenő Klaudia rendezésében. Erről írok az alábbiakban. De elétűzők egy rövid gyászjelentést a független színházról.

Volt idő, amikor elfogadott tény volt, hogy a függetlenek elidegeníthetetlen részét képezik a magyar színháznak. Működésükkel előre viszik, inspirálják, frissítik az intézményes színházművészetet. Nemcsak átvitt értelemben, hanem konkrétan is, hiszen számos színész és rendező onnan jött, és természetes módon ágyazódott be a film és a színház világába, mondjuk Bodó Viktortól Thuróczy Szabolcsig. Ellenkező irányú átjárás is zajlik: sok jeles „kőszínházi” szí-

nész szívesen csatlakozik független csapathoz legalább egy-egy produkció erejéig Balsai Mónitól Csákányi Eszterig. (Érdekes, hogy fociakadémiákra sok pénz költ az állam, mégsem kerül ki onnan számottevő utánpótlás. A független színházból viszont igen, noha arra nem akar áldozni a kormány.) Volt idő, amikor törvény írta elő (a 2009-es előadó-művészeti törvény), hogy a színházak finanszírozásának minimum 10 százaléka a független színházi szférát illeti. Aztán ez módosult, majd teljesen eltűnt, nem függetlenül attól, hogy a magyar színházi rendszer korifeusa, Vidnyánszky Attila nem értett vele egyet. (Vagy csak akarta ezt a pénzt is.) Az utóbbi években a függetlenek támogatását egyre csökkentették, megvágták, zárolták, kivéreztetésük lassú és szisztematikus. Ha csak az ideit nézzük: a kultúráért felelős miniszter saját kezűleg húzott ki az NKA Színházművészet Kollégiuma döntése alapján. Elvileg ugyanó osztott szét novemberben – titkos színházi szakemberek javaslatai alapján – 4 milliárd 450 millió forintot előadó-művészeti szervezetek támogatása címen, a független színházak majdnem teljes ignorálásával. Nem lehet szemernyi kétségük sem afelől, hogy a színházi életnek ezt a területét halálra ítélték. De még küzd. Szépen küzd.

A Jurányi Inkubátorház a nagytermében adott helyet a *Kislányom, mondd, hogy nem igaz!* előadásának, amely a Sarolta Kulturális és Közéleti Tér és a Soharóza közös produkciója. (A színlap felsorolja a támogatókat: NKA, Jurányi Inkubátorház, Budapest Főváros II. Kerületi Önkormányzat, Marczibányi Téri Művelődési Központ, MMA, Strausz Móni-

ka.) A Hársing Hilda által színpadra alkalmazott szöveg Gyarmati Fanni *Naplójából* és Polcz Alaine *Asszony a fronton* című kötetéből vett részeket idézve teszi tárgyává a nemi erőszakot, amelyet a magyar nők és asszonyok szenvedtek el a szovjet hadsereg katonáitól 1944–45-ben.

A felhasznált és egymáshoz finoman passzoló művek nem ismeretlenek. Színházi embereket is megszólított már mindkettő. Gyarmati Fanni *Naplójából* Hámori Gabriella készített előadást, *Asszony a fronton*-adaptációval pedig fellépett már Béres Iлона, Czegő Teréz, Borbáth Otília, de született kétszemélyes verzió is (Takács Katalin és Pálfi Kata), sőt négy-szereplősen is színre került a Vígszínház Házi Színpadán Székely Kriszta rendezésében. Ez a mostani feldolgozás több, társadalmasiasítottabb és összművészeti.

Gardenö Klaudia a dokumentarista koncert-színház megjelölésű bemutatóhoz három független színházi színésznőt kért fel, Döbrösi Laurát, Levko Esztellát és Száger Zsuzsannát, valamint a Soharóza Kórus tíz tagját, hat férfit, négy nőt. Dóra Eme sét, Horváth Rékát, Jankó Dánielt, Karosi Rolandot, Kertész Endrét, Kégl Lórántot, Kovács Borókat, Sipos András, Tárnoki Tamást, Varga Zsuzsát. Valamennyien fekete öltözékben lépnek színpadra. Az énekes szereplők számára hátul sorakozik tíz szék. Előttük egy letakart, hosszabb asztal áll, amely eleinte konyhai, majd étkezői funkciót tölt be. A három színésznő ugyanis egy nagy fazék levest főz meg az előadás játékideje alatt. A kórustagok adják a kezükbe a hozzávalókat, s ők aztán, míg a szöveget mondják, felaprítják a húst, megtisztítják a zöldséget, meggyúrják a tész-

tát, kicsipkedik a csipetkét. Közös munkájuk eredményeként végül az *Asszony a fronton* amaz emlékezetes jelenetéhez lyukadunk ki, amikor Polcz Alaine végre eljut Pestre a szüleihez, és leülhet egy már-már hihetetlenül igazi, békebeli vacsorához, miközben lakonikusan válaszolgat édesanyjának, aki az átélt szörnyűségekéről kérdezi.

Az Erős Hanna által tervezett díszletben az asztal előterében három szék jelöli a színésznők helyét. Mivel hárman osztoznak a két asszony textusán, ezért nem mindig tudjuk rögtön vagy pontosan, hogy melyikük meséli Polcz Alaine-t, s melyikük Gyarmati Fannit. Ez csöppet sem zavaró. Egyébként is vannak közös jegyeik a szerzőknek. Mindketten bámulatosan intelligensen, empaticusan, megértően és racionálisan írják le a történeteket. (Ez csak annyi, mint egy foghúzás, el fogod felejteni hamarosan – mondta Gyarmati Fanni az unokahúgának, amikor őt is kirángatták a pincéből.) Ugyanakkor a döbbenetüket, a szenvedéseiket, a fizikai és lelki fájdalmukat, a megaláztatottságukat, a kiszolgáltatottságukat fokozhatta, színezhette még sötétebbre az is, ha a szovjet hadsereg képviselőit amúgy a felszabadítóiknak, az elvtársaiknak tekintették. Szavaikban nincs nyoma gyűlöletnek.

Döbrösi Laura, Levko Esztella és Száger Zsuzsanna különböző korú színésznők, más-más generáció. Talán lehetett volna kicsit összébb rendezni őket, hogy vagy hasonlítson jobban az előadásmódjuk, vagy ellenkezőleg: üssenek el egymástól markánsan. Mindhárman sokat gesztikulálnak, amiből helyenként halvány színészi bizonytalanság érződik. Döbrösi Laura úgy mondja, mint aki még el sem

hitte, hogy ez megtörténhetett. Kicsit iskolásan, mindent alaposan magyarázón, egy jól felelő diáklány hangvételével adja elő a szövegét. Száger Zsuzsanna tónusában van valami civil felhang, amitől ő természetesebb, nyersebb, érzékenyebb elbeszélőnek hat. Mintha az ő sebei még mindig véresen lüktetnének. Levko Esztella a legkontúrosabb szereplő. Úgy tetszik, leginkább neki sikerült a személyiségebe, a tartásába, az ülésébe, az arc kifejezésébe, a szavaiba sűrítienie a történetet és az elmondás gesztusát.

A Soharóza Kórus tagjainak jelenléte szükségszerű már csak azért is, mert ezek az asszonyok nem voltak egyedül, amikor sorozatos és többszörös nemi erőszak áldozatai lettek. Mindig mindenhol ott szorongtak mellettük mások is, akik nem mertek megszólalni, tiltakozni, felháborodni, segíteni. Csak drukkoltak, hogy ők megússzák valahogy. Természetesen énekelnek a kórustagok, hol oroszul, hol magyarul. Népdalt, indulót, mikor mi áll jól az előadásnak. A finálé különösen erőteljes. A Poljuskát zengik az arcunkba, magyarul. Evvel hívták-küldték a harcmezőkre az oroszokat. Vágtass a szélnek, / Szabadságunk most te véd meg / Benned van millióknak jó reménye / Győzelmedben bízik földünk népe. Hej!

125

Kislányom, mondd, hogy nem igaz! A Sároltai Kulturális és Közéleti Tér és a Soharóza közös produkciója. Színészek: **Döbrösi Laura, Levko Esztella, Száger Zsuzsanna.** A Soharóza kórus közreműködő tagjai: **Dóra Emese, Horváth Réka, Jankó Dániel, Karosi Roland, Kertész Endre, Kégl Lóránt, Kovács Boróka, Sipos András, Tárnoki Tamás, Varga Zsuzsa.** A szöveget színpadra alkalmazta: **Hársing Hilda.** Látvány: **Erős Hanna.** Koreográfia: **Ferenczy-Nagy Boglárka.** Rendező: **Gardenő Klaudia.**

Egy közülünk...

Mi, a szovjet birodalom legvidámabb barakkjának szürkeségében és elszigeteltségében élő nők, talán azt sem tudtuk, hogy léteznek, miközben az Egyesült Államokban nők tízmilliói rajongtak érte. Háziasszonyok és dolgozó nők hétről hétre megigézve hallgatták és nézték a műsorait, vásárolták a könyveit, követték életmód-, főzési és kertészkedési tanácsait, és mind olyanok szerettek volna lenni, mint Martha Stewart. Olyan szépek, olyan divatosak, olyan perfekt feleségek, olyan tipp-topp háziasszonyok és olyan tökéletes és autonóm nők.

126

Mindegy, ki miként tartja számon Martha Stewartot, tökéletes háziasszonyként, Amerika első női milliárdosaként, börtönviselt tőzsdecсалóként, ünnepelt könyvíróként, Charles Simonyi szeretőjeként vagy az Instagram sztárjaként, élettörténete a legendás amerikai csoda megtestesülése. Ő az az alsó középosztálybeli, elnyomott, szegény lány, akit tehetsége, eltökéltsége, kreativitása és határtalan ambíciói elképzelhetetlen magasságokba emeltek és mélységekbe taszítottak. Akinek kizárólag saját erejéből sikerült kitörnie osztályának karanténjából és a „korlátlan lehetőségek hazájában” megvalósítania legmerészebb álmait. Aki egész életében autonóm, öntudatos nő maradt, nem szorult mások segítségére, de ő se nagyon segített másokon. Aki jobban szerette a növényeket, mint az embereket, több szeretetet ölt kertje ápolásába, mint

leánya nevelésébe. Aki számára valójában a férfiak elsősorban eszközök voltak ahhoz, hogy saját „tökéletes” életét megvalósíthassa. És aki nyolcvan-egynehány éves korában olyan őszintén tud beszélni önmagáról és életéről, ahogyan csak egy rendíthetetlenül magabiztos, autonómiáját soha fel nem adó, sorsával elégedett, igazán sikeres nő beszélhet.

Martha Stewart maga Amerika! Minden sikerével, kudarcával, tökéletességével és tökéletlenségével. Ez ragadhatta meg a róla szóló dokumentumfilm készítőjét, R. J. Cutlert is, hogy elmesélje, illetve magával Marthával elmeséltesse az élettörténetét. A film készítéséhez hatalmas dokumentumanyagot, a főszereplő leveleit, feljegyzéseit, naplójegyzeteit, korábban soha nem látott fényképeit, családjával, barátaival és ellenségeivel készült interjúkat és a történelmi háttérrel, a képregények stílusában megrajzolt háttéranyagot használ fel a rendező.

Martha Stewart narrátornak is kiváló. Önreflektív, rövid, határozott, ironikus mondatai remekül tükrözik személyiségét, foglalják össze életét. Megismerjük a miliót, amelyben felnőtt, a kort, amelyben élt, és megértjük vagy legalábbis megpróbálhatjuk megérteni lélegzetelállító sikerének, bukásának és újrakezdésének titkait.

„Éreztem, hogy Martha mennyire megszemélyesíti korát, és élete igazi amerikai sikertörténet. Számomra világos volt, hogy készen áll arra,

hogy valamilyen formában elmesélje az élettörténetét, így adta magát, hogy készüljön egy film az életéről és a korról, amelyben élt. Amelyből kiderül, hogy miért volt olyan jelentős kulturális szereplő, egy valódi kulturális ikon oly sok évtizeden át, olyan sokféle módon. Elkezdtem olvasni Martháról, és minél többet tudtam meg róla, annál nyilvánvalóbb lett számomra, hogy mennyire bonyolult, összetett, konfliktusokkal teli ember, és annál jobban izgatott a története” – mesélte a rendező főhőséről.

Martha Stewart New Jerseyben, egy hatgyermekes, alsó középosztálybeli családban nőtt fel, egy kudarcot kudarokra halmozó, perfekcionista, szívtelen, gonosz apa és egy gyenge, melegszívű, családcentrikus anya mellett. Már középiskolás korában kereste az önállósulás lehetőségeit, először bébiszitterként, később tinédzser manökenként keresett pénzt, hogy némileg függetlenedni tudjon basáskodó apja mellett. Tizennyolc éves korára csak egyetlen dologban volt egészen biztos: ahhoz, hogy megvalósíthassa álmait, menekülnie kell a bántalmazó apa és a védtelen anya által teremtett nyomasztó, konfliktusokkal teli családból.

Miután az okos, tehetséges, ambiciózus lány ösztöndíjat nyert a New York-i Barnard Schoolba, rövid idő alatt eldöntötte, hogy tökéletes, sikeres, gazdag akar lenni, és elsajátította az ehhez vezető út legfontosabb kellékeit is. Beleszerezett egy gazdag, zsidó fiatalemberbe, tizenkilenc évesen férjhez ment hozzá, és így egyik napról a másikra az amerikai high society tagja lett. S miközben fenéig hörpintette a

gazdagság, a szépség és a szerelem minden örömét, elszántan figyelt és kereste saját útját. Nem könyvekből vagy tananyagból tanult, hanem a környezetétől leste el, hogyan lehet gazdag, sikeres, miközben megőrzi autonómiáját. Nem akart dísz tárggyá válni, a gazdag ügyvéd szép és illedelmes felesége maradni, önálló karrierre, saját sikerekre vágyott. És meg is valósította.

Martha zseniálisan ráérezett, hogy életmód-, főzési és kertészeti tanácsaival nem a leggazdagabbakat, hanem a középosztálybeli nőket, a K-Markt vásárlóit kell megcéloznia, azt sugallva, hogy ő egy közülük, hogy ők is lehetnek olyanok, mint Martha, ha a tökéletességre törekednek, ha mindent tökéletesen próbálnak csinálni. Az apjától örökölt nyomasztó perfekcionizmust sikeresen ötvözte nőiességével, látványával. Önmagával és környezetével kíméletlen volt, munkatársai közül sokan utálták kíméletlen szigorúsága miatt, a képernyőről mégis mindig egy megértő, mosolygó, könnyed nő nézett a közönségre.

Megtanította a nőket, hogyan kell az ünnepi asztalra a szalvétát összehajtogatni, hogyan kell a friss zöldséggel és gyümölcsökkel teli tálat valóságos kánaáni látvánnyá változtatni, hogyan kell a lazacot szeletelni, hogyan kell a növényeket egymás mellé ültetni és metszeni, a kertből édent varázsolni. Csupa olyan dologra tanított, amit bárki képes elsajátítani és megvalósítani; nem kell hozzá sok pénz vagy túl sok idő, csupán odaadásra, harmóniára és tökéletességre törekvésre van szükség.

Martha volt az első női influenszer, akkoriban, amikor még ez a kifeje-

zés nem is létezett. Ő lett a tőzsde elnökségének első női tagja, ő volt az első női dollármilliárdos. Cége, a Living Omnia tőzsdére lépését követően egy év alatt 1,2 milliárd dollár hasznot hozott, negyven év alatt több mint száz könyvet írt, 18 Emmy-díjat kapott, hét időszi-ki magazint jelentetett meg, és ma az Instagramon kétmillió követője van.

Martha volt az is, akit az Amerikai Legfelsőbb Bíróság hazugság, illetve a nyomozhatóság félrevezetése miatt öthavi börtönbüntetésre, öt hónap házi őrizetre és két év közügyektől való eltiltásra ítelt. Miközben tényszerűen semmit nem tudtak rábizonyítani. Először bennfentes kereskedés miatt próbálták bíróság elé állítani, a vád azonban gyorsan megdőlt. Ezt követte a nyomozhatóság félrevezetésére vonatkozó vád. Bizonytalan tanúvallomások, kétes értékű bizonyítékok, a bukását látni akaró média és a közvélemény ítélete alapján nyilvánította bűnösnek az esküdtszék. „Hazudott” – mondták ki az ítéletet az esküdtek. Az ítéletben azonban sokkal nagyobb súlya volt az előítéleteknek, az irigységnek, a nőgyűlöletnek, a sikeres emberekkel szembeni zsigeri ellenszenvnek, mint a tényeknek. Ha Martha férfi lett volna, talán soha nem születik meg ez az ítélet. Mert a tőzsde férfiakra szabott világa képtelen volt megbirkózni a ténnyel, hogy egy tökéletesen self-made woman, saját cégével, rövid idő alatt nagyobb sikert ér el, mint ők évtizedeken keresztül, gyakran legalábbis féllegális módszerekkel épített cégeikkel.

Martha Stewart nem volt jó feleség, nem volt jó anya, nem volt em-

patikus munkaadó, nem volt különösebben kedves társasági lény, de merész volt, öntudatos, magabiztos, kreatív és végtelenül autonóm. Valaki, aki úgy érezte, hogy bármire képes, hogy minden álmát meg tudja valósítani, hogy bármilyen mély válságból talpra tud állni, és mindig tud valami olyasmit nyújtani a közönségének, amit rajta kívül senki más.

Saját állítása szerint két mottója volt. Az egyik, hogy „minden nap tanulj valami újat”. A másik: „Hogyha túl vagy a változáson, akkor lépj tovább.” „Valóban kíváncsi vagyok, és nem akarok kétszer ugyanazon az úton végigmenni, ha nem muszáj” – vallotta.

És valóban továbblépett. A börtönben megszelídítette ellenséges rabtársait, öntudatra, önmegvalósításra tanította őket, számos muszlim rabtársa azóta is a barátnője.

Azután pedig a visszatérés érdekében vállalta a Central Comedyben való fellépést, és hátrányát, hogy nő, hogy börtönviselt és idős, az előnyére tudta változtatni. Ő aratta a legnagyobb sikert – az egyébként durva és ellenszenves – show-műsorban. Újraindult a karrierje. Ma – nyolcvanon túl – ő az Instagram egyik legnagyobb sztárja, milliók követik. Martha Stewart több mint negyven éve Amerika egyik legnagyobb kulturális ikonja, és feltételezhetően örökre az is marad.

Amikor a műemlékvédelem is védelemre szorul

Ki emlékszik már arra, hogy 2016 tavaszán egy neves művészettörténész váratlanul nyugdíjba vonult. Számos tudományos publikáció szerzőjének, ma már az MTA levelező tagjának az elhatározását szakmájának ellehetetlenülése váltotta ki. Nem tudott azonosulni azzal a kormányzati elképzeléssel, miszerint a műemlékvédelem formálisan még létező, de már takaréklángon működtetett szervezetét sokadjára újfent átszervezik, kialakult jogkörét tovább csorbítva. Lóvei Pál – mert ez a neve a karakán kollégának – kilépett utóbb a Hauszmann Bizottságból is, amelyet Lázár János akkor még a Miniszterelnökséget vezető miniszterként hívott életre. A testület a várnegyed és a várpalota jövőjéről lett volna hivatott forgatókönyveket vázolni, valójában azonban biodíszletként szolgált. Mára persze ez a második tiltakozó gesztusa is a feledés homályába vészett, holott az okát vagy inkább okait ismertető *Halotti beszédének* ugyancsak mellbevágó a figyelmeztetése: „A műemlékvédelem eróziója 2010-ben kezdődött [...] Hétévnyi fájdalmas élve boncolás eredményeképp, a műemléki gyűjtemények lezárt és egyébként is hozzáférhetetlen archívummá tételével és az utolsó, még nagyjából épségben maradt tudományos részleg szétverésével a magyarországi állami műemlékvédelem megszűnt létezni. Élt 145 évet.”

Azóta a hányatott szakma sorsa – viszonylagosan és látszólag persze – úgy-ahogy rendeződött annyiban, hogy az MMA égisze alatt létrejött egy sajátos ikerintézmény: a Magyar Építészeti Múzeum és Műemléki Dokumentációs Központ. A közszolgáltatásokat ellátó Lechner Tudásközpontnak ugyancsak megszerveződött a maga kutatóbázisa. Nem kis részben rájuk támaszkodnak azok az államigazgatás terepén maradt munkatársak, akik az Építési és Közlekedési Minisztérium műemléki referenseiként (a sors szeélyéből megint csak Lázár János felügyelete alatt) igyekeznek ellátni az alaptörvényben is rögzített nemzeti örökségvédelem nem könnyű és nem hálás hatósági feladatkörét – korántsem ideális körülmények között, amint arról jó néhány év után ismételten értesülhetett a széles nyilvánosság. November derekán coming outolt, szebb szóval kitálalt ugyanis a hivatal egyik munkatársa, megelégtelve a számára elfogadhatatlan anomáliákat. Bátonyi Péter főtanácsos, aki 2013 óta műemlékvédelmi referens, a Partizánnak adott harmincperces videóinterjújában három beruházás kapcsán tárta fel keserű tapasztalatait.

A harmincvalahány éves művészettörténész pályájának elhivatott képviselője: szakdolgozatát a nagyváradi római katolikus püspöki palotáról írta; szakfolyóiratokban

(*Metszet, MúzeumCafé*) publikál és konferenciákon előadásokat tart. Mindazonáltal önmagában a műemlék-gazdálkodás mint mechanizmus kertelés nélküli szemléltetése is elégséges volt ahhoz, hogy egy sor független orgánus (24.hu, 444, Telex, Hvg.hu, Magyar Hang stb.) azonnal felfigyeljen elkeseredett monológjára. Az derült ki a szavai- ból, hogy a beruházók (vállalkozók) a döntéshozókhoz fűződő személyi kapcsolataik mozgósításával, olykor csak fitogtatásával, fittyet hány- nak az értékörzés szempontjaira elképzelésük maradéktalan és gát- lástalan érvényesítése érdekében. Tovább csigázta az érdeklődést az a fejlemény, hogy még el sem hangzott a podcast, a beszélgetést beharan- gozó előzetes nyomán a munkáltató azonnali hatállyal megszüntette a főtanácsos munkaviszonyát; ráadá- sul a főnöke nem személyesen mon- dott fel neki, hanem az Ügyfélkapun keresztül küldött erről értesítést. S a történet ezzel még nem zárult le: a minisztérium az adást követően köz- leményben utasította vissza az el- hangzottakat, hamis vádaskodásra hivatkozva jogi lépéseket helyezett kilátásba. A riportban név szerint említett építész (véletlenül a helyet- tes államtitkár testvére) pedig beje- lentette, rágalmazás miatt feljelenti az elbocsátott tisztviselőt. Minder- re Bátonyi Péter azzal replikázott, hogy ő meg hivatali visszaélés gya- núja miatt tesz feljelentést Gulyás Gergely és volt főnöke, Lánszki Regő államtitkár ellen.

Hogy mi lesz a kölcsönös perleke- désből, egyszer talán majd kiderül. A bíróságokra tartozik annak vizsgá- lata, történtek-e szabálytalanságok, netán törvénytelenések bármelyik

oldalon. Művészetkritikusként a mi dolgunk kizárólag az esztéti- kai mérlegelés a félórás interjúban problémacentrikusan lepörgetett építkezésekről. Az Iparművészeti Múzeummal szemközti Heinrich-ud- var két földszintes házához (raktár) és a Kilián (a Hild József tervezte Mária Terézia) laktanyához nosztal- gikus gyerekkori emlékeim fűző- nek, de nem kísértem figyelemmel a sorsukat, felvillantott képsorok alapján nem volna méltányos véle- ményt mondani róluk; marad tehát fő témának a harmadik: a Kossuth téri Agrárminisztérium. Bukovics Gyula tervezte neoreneszánsz stílus- ban, 1887-ben avatták fel, tehát már jóval az Országház előtt a téren állt. Ez volt az első magyar közigazga- tási épület, amely máig őrzi eredeti funkcióját. Egyszersmind sajnos az építész tapasztalatlanságából faka- dó eredendő hibáját is: három udvar köré szervezett körfolyosós sziszté- máját, az alaprajz zavarai- ból fakadó sok zegzugos teret és ezért sötét he- lysiséget. Hulló homlokzati díszeitől már az első világháború előtt meg- szabadították, komolyabb átalakí- tásra mégsem került sor benne azon- kívül, hogy hátsó frontját a húszas évek elején két szinttel bővítették. Az időközben elhasználódott és 2018 óta üres épület felújításának tervezé- se pár évvel ezelőtt kezdődött. Mivel radikális változásnak még jó dara- big nem volt nyoma, nem kongattam vészcsengőt. Éppenséggel örömmel nyugtáztam, hogy egy rangos építé- szeti iroda, az Archikon a felelőse a revitalizációnak. Olyan sikeres hely- reállítások fűződnek tevékenységük- höz, mint a szecessziós Párisi udvar vagy – nagyon más példa következik – a modernista Palatinus strand.

A helyszínen ma már teljesen más kép fogadja az érdeklődőt. Ép-penséggel ijesztően „hajmeresztő” látvány, „irdatlan építési gödör”, ahogy Zsuppán András (*Válasz Online*) előre látta, csak elhessegettem magamtól az intését. Mintha egy bomba találta volna telibe a nagy léptékű palotát: eltűnt a hátsó homlokzat, valósággal kibebezték az épületet. Ép ésszel nem cáfolhatók azok a józan és logikus érvek, amelyek ezt a radikális bontást messzemenően indokolhatnák. Hogy továbbra is irodaházként működhessen, ide valóban kell (ha nem is feltétlenül három szinten) mélygarázs. Ugyanígy megfontoltságra vall, hogy a Kúriával közös parkolónak itt volt célszerű helyet találni, s nem az ennél értékesebb és ezért maximálisan óvandó másik épület alatt. A majdani munkavégzés komfortjának megteremtése jelentős szerkezeti átalakításokat kíván, ahhoz pedig – ezt sem nehéz belátni – kellő hely és tér szükséges, ezért volt elkerülhetetlen a bontás. De ilyen nagymértékű? Ahogy a tervezők ígérik és a látványtervek megerősítik, a hátsó traktust az eredetihez híven fogják újra visszaépíteni. Kecsegtető az is, hogy a ház alul át- és bejárható, legszébb megmaradt belső helyiségekben megtekinthető lesz. Csakhogy közben számos érték óhatatlanul veszendőbe megy: terek egész soráról kell most már végleg elbúcsúznunk, a feleslegessé váló gyönyörű bejárati kapuról szintén le kell mondanunk. A főhomlokzatra visszakerülnek ugyan a díszítmények, de egy sor ablakot valószínűleg ajtó váltja fel, ami nyilvánvalóan módosít a külső megjelenésén. Mindazonáltal mégsem ezeket az apró-cseprőnek csak

megszorítással nevezhető változtatásokat vélem aggályosnak elsősorban. Elvégre nem remekműről beszélünk; Pólus Károly és Nagy Csaba munkássága alapján a kompromisszumok minimalizálásában is bizakodhatunk. Valójában annak a pénz vezérelte világnak a természete-működése rémisztett meg leginkább, amelybe a Partizán-interjú bepillantást enged, néhány más vitatható projekt ugyancsak gubancos történetének felvillantásával egyetemben. Ha csak a töredéke igaz azoknak az eljárási machinációknak (szakértői jelentések hiánya, negligálása, felülírása, olykor utólagos lepapírozás a műemléki védettség fokozatának módosítása érdekében), amik a videóban elhangzottak-látottak nyomán felsejlenek, már akkor is joggal aggódhatunk. A műsorból apokaliptikus vízió tárult fel egy olyan rendszerről, ahol az apparátusban – a függőségi viszonyok folytán – végül mindig akad valaki, aki nem „finnyás”, és aláírja az engedélyt. A másik oldalon pedig – ez sem kevésbé félelmetes – mindig lesz valaki, akinek van tervezői jogosítványa, és gond nélkül megcsinálja egzisztenciális kényszerből vagy talán csak hiúságból azt, amit a megrendelő óhajt, de amire tisztességes építész nem vetemedik. Van okunk ezért féltetni múltunk hagyatékát.

Nem utolsósorban a szakma passzivitása miatt is. Eddig abban a feltételezésben próbáltam elmondani a véleményemet, hogy az építészet szellemi tevékenység. Az eredménye alkotás, amit lehet elemezni és bírálni, amennyire képességeinktől telik. Ezért különösen feltűnő volt számomra, hogy az Agrárminisztérium ügyében nem a három évtizedes

múlttal rendelkező és díjakkal elismert tervezők jártak a hatóságnál, hanem megrendelőként a Steindl Program vezetője, Wachler Tamás tárgyalt róla (félreérthetetlenül jelezve), hogy mi az elvárás. Az építésszek többsége sajnos hallgat; nincs tiltakozás, még őszinte színvallás se. Mint beszámoltunk róla, a zsámbéki romtemplom tenderén a tucatnyi pályázó között mindössze két társaságnak volt bátorsága „ellentervével” nem hozzányúlni a gyönyörű maradványokhoz (*Mozgó Világ*, 2024/5). Mindegy, hogy milyen a feladat, csak legyen munka – ez lehet mostanság, az uniós források elapadásával mind inszesebb időkben a logikus modus vivendi, ami azonban hosszabb távon elfogadhatatlan. A beruházók logikáját őszintén szólva jobban értem, sőt megértem. Világos, hogy ők a lehető legnagyobb hasznot kívánják, mindent megtesznek azért, hogy az adott területre minél több/minél nagyobb objektum létesüljön. Ezért lobbiznak, olyan eszközökkel akár, amilyenekre Bányai Péter utal a történeteivel. Közöttük az általunk nemrég bemutatott Radetzky-laktanyát (*Mozgó Világ*, 2024/12) is szóba hozva.

A hatalom gyakorlóinak és hasznélvezőinek színpalak mögötti egyezkedései ellenében nem inkább az értékteremtő építésszeknek és az értékvédő műemlékeseknek kellene összefogniuk? A beruházót az érdekei vezérlik, elég a jogszabályokra figyelnie; akkor is, ha meg akarja kerülni őket. Az építész ellenben, ha ad magára, naivan úgy képzelem, ezenfelül erkölcsének íratlan szabályai is vezetnek; eszméi támogatják abban: merre menjen és hogyan. Amikor két évvel ezelőtt egyszer csak hozzáfogtak Zalaváry Lajos Atrium-Hyatt

(ma Sofitel) szállodájának átfazonírozásához, példás tiltakozás bontakozott ki a projekt ellen; hivatalból az építésszövetség, majd tizenkét Kossuth-díjas alkotó emelte fel nyilvánosan a hangját (lásd *Mozgó Világ*, 2023/5). Nemcsak a homlokzat radikális módosítását kifogásolták, azt is szóvá tették, hogy a magasba szánt új kilátóterasszal megváltoznak az épület gondosan kicentizett finom arányai. Az MNB felújítás alatt álló Szabadság téri székházának tetejére immár hasonló panorámacsarnok készül, ha jól látom, már majdnem kész. A nyilvánosságban egyelőre mégsem tette szóvá senki, hogy az Alpár Ignác tervezte neobarokk és magától értetődően kiemelt műemléki védettségű épület tetejére egy nagyon más karakterű, minimalista stílusban fogant fém-üveg konstrukció telepedett, sarkain megfacsarva, holott az már hónapok óta az utcáról is jól látható. Podcastjének előzetesében Bányai most elmondta: annak idején azért is tagadta meg ennek a – mint fogalmazott – „doboznak” a jóváhagyását, mert annak megvalósítása szükségszerűen az eredeti tetőzet elbontásával jár. Másnak nem voltak miatta fenntartásai. Az államtitkár erre úgy reagált, hogy hatósági személyként nincs helye az eljárásban egyéni ízlés érvényesítésének. Ezzel csak egyetérteni lehet; magam is így gondolom. A gond csak az, hogy mögötte a Szabadság tér északi karéjában álló múlt századfordulós épületeknek egytől egyig impozáns korabeli tetőépítményük van; az MNG-székháznak már csak volt.

Wanted

A pécsi Modern Magyar Képtár gyűjteménye őrzi a magyar avantgárd egyik fő művét, amelyről eddig úgy tudtuk, hogy Galimberti Sándor festette, *Amszterdam* a címe, és 1914-ben készült. A Nemzeti Galéria életműkiállítása után immár kétségtelen, hogy a művet Dénes Valéria festette, Scheveningent ábrázolja, és 1915-ben készült. Bocsánat a blaszfemikus hasonlatért, de mintha egy szakállas vicc köszönne vissza: igaz-e, hogy Jerevánban Moszkvicsokat osztogatnak? A hír igaz, de nem Jerevánban, hanem Tbilisziben, nem Moszkvicsokat, hanem Volgákat, és nem osztogatnak, hanem fosztogatnak.

A komolytalan bevezető után következék a komoly lényeg. Élt egyszer, hol Kaposvárott, illetve Budapesten, hol Nagybányán, illetve Bécsben, hol Párizsban, illetve Hollandiában egy festőházaspár. Egymásra találásuk körülményeit, röppályájuk pontos ívét, művészi hitvallásuk részletes kifejtését fölfalta a múltó idő. Képeik kilentized része lappang vagy elpusztult. Az asszony harmincnyolc éves volt, amikor 1915-ben tüdőgyulladásban váratlanul meghalt, a férfi harminckettő, amikor felesége temetése után két nappal szíven lőtte magát. Maradt utánuk egy hároméves kisfiú, néhány tucat festmény, kevéske kiállításuk után sok értetlen kritika, néhány magasztos szó (leginkább Uitz Bélának, Kassák Lajosnak és Kállai Ernőnek köszönhetően), rengeteg dezinformáció, lényegében pedig hosszú-hosszú csend.

A mostani – a maga nemében szenzációs – tárlat előtt illik megemlíteni a témában úttörőként a periférián működő Mezei Ottó idegen nyelven megjelent tudományos publikációját az *Acta Historiae Artium*ban (1977) és Géger Melinda kutatói tevékenységét a Rippl-Rónai Múzeum jóvoltából (1994), mert ők nyúltak először profi módon a témához. Mindenekelőtt pedig a szélesebb nyilvánosságot kapó, ámde annál „költőibb” részletekkel félremesélt kismonográfiát (Corvina, 1979), amelyet Dénes Zsófia, a kedves unokatestvér (Ady egyik szerelme, amúgy jó tollú krónikása) mintha csak azért írta volna, hogy kései korunk zavarosban halászó kitűnő szakemberének, Barki Gergelynek legyen mit helyreigazítania.

A zavarosban halászás amúgy itt és most pozitív minősítés. Sőt, több annál: a pozitivista, majd szellemtörténeti, majd ikonológiai, majd hermeneutikai hullámok elcsitulásával annak a művészettörténeti-muzeológusi magatartásnak a szép bizonyítéka az övé, amelynek centrumában nem az események, nem a stílusok, nem a motívumok vagy azok jelentésváltozásai a fő mozgatók, hanem a tények újraértelmezése. Mondhatnánk legeslegújabb kori régészetnek, hiszen a magyar történelemben megszokott, hogy az emlékek eltüntetése nem szakadt meg a középkor végével, de a Barki-féle szakmai know-how inkább a bűnügyi szférából ismerős. Meg persze egy manapság méltatlanul kevésbé emlegetett oknyomozó

művészettörténész munkásságából, a Passuth Krisztinától, aki a Magyar Vadakkal foglalkozva kisebb-fajta iskolát teremtett maga köré. (Bővebben kifejtve a Barki Gergellyel folytatott és Topor Tünde által készített legutóbbi *Artmagazin* remek életútinterjújában.) A szerző mellett Rum Attila és Molnos Péter ennek az iskolának a legmarkánsabb képviselője. (Utóbbi éppen ezekben a hetekben publikálta – és a Kieselbach Galériában fel is mutatta –, hogy a művek utáni nyomozás, a helyes attribúció iránti szenvedély, a „hogyan történt igazából” kérdésének már-már detektívfurorral rendelkező makacssága a motiváció igazi ereje. Megtalált képek. Felfedezések és meglepetések az elmúlt húsz év műkereskedelméből, kiállítás). Ők mind – a szerző Barki is – abból indultak ki, hogy minél kevesebb a nyom, annál érdekesebb a feladat.

És a Galimbertik után – a többes számba itt beleértendő két szinte ismeretlen mellékszereplő is, egy Kaposvárott otthont találó olasz emigráns kifestő apuka (Galimberti Alajos) és egy cseh származású, érdekesen kubizálva festő első feleség (Lanov Mária) is – van mit kérdezősködni.

A nyomozati anyag egy közel négyszáz oldalas aktában (bocsánat, döbbenetes alaposággal és tisztességgel megírt katalógusban) ölt testet. Példaként ideidézek néhány kérdőjelet, megfejtetlen rejtélyt, homályos pontot. „Fényképfelvételt is csupán egyetlenegy ismerünk a házaspárról, azon is csak profilban látشانak.” (4. old.) Galimbertinek az Iparművészeti Iskolában „eltöltött két esztendő mintha nyomtalanul telt volna el életében” (25. old.) „Saj-

nálatos módon Galimbertinek a bajor fővárosban töltött időszakával kapcsolatban sötétben tapogatózunk.” (30. old.) „Galimberti első feleségével (Lanovval – pszj.) kapcsolatban rendkívül kevés konkrét adat, korabeli dokumentum... és kis számú korai alkotás áll rendelkezésre.” (63. old.) Az 1909-es MIÉNK-kiállítás egyik művéről: „A sajtóban... pontosabb leírást nem adtak róla és reprodukcióját sem közölték, így azonosítani is lehetetlen egyelőre.” (82. old.) Kaposvári ideje alatt „számos olyan műve született..., amelyeket sem reprodukcióból, sem egyéb forrásból nem ismerünk”. (88. old.) „Mindaz, amit ma ismerünk, csak ízelítő, hiszen például az ekkor készült rajzok közül csupán egyet ismerünk.” (90. old.) „1909-es nagybányai tartózkodásával kapcsolatban információszűkében vagyunk” (95. old.), „Galimberti Lanovval kötött házassága az életműkutatás egyik leghomályosabb fejezete.” (101. old.) Dénessel kapcsolatban: „két éven át volt Matisse tanítványa, de sajnos egyetlen olyan festménye sem maradt ránk, amely egyértelműen az iskolához köthető” (125. old.) 1910-es útjával kapcsolatban: „Eddig azt sem sikerült kideríteni, hogy... végül pontosan hová érkezett.” (136. old.) Az 1911-es Salon d’Automne-ra beküldött „négy elfogadott művét is kihívás azonosítani, közülük sem ismerjük mindet.” (152. old.) 1912-ből: „A házaspár csekély számú kiállított képéből arra lehet következtetni, hogy ezúttal nagyméretű vásznakat küldtek be a tárlatra.” (161. old.) „A Galimbertiék által bérelt házról nem maradt fenn sem korabeli fényképfelvétel, sem egyéb adat.” (170. old.) „Dénes Valéria képei kivétel nélkül jelzés nélküliek.” (177. old.) A nagybá-

nyai Jubiláris Kiállításon Dénes „két kiállított tájképét sem tudjuk azonosítani, ahogy Galimberty összesen három kiállított tájképét sem.” (181. old.) „Különös, hogy ennek az utolsó Nagybányán töltött több mint fél esztendőnek a terméséből Galimbertytól nem maradt az utókorra egyetlen alkotás sem.” (192. old.) „Elképzelhető, hogy Dénes Valy... ekkor (is) mintázott? Egyelőre ez a kérdés jelenti az egyik legnagyobb homályos foltot a festő életművének kutatásában.” (202. old.) „Az 1913-as évből Galimbertytól egyetlen művet sem tudunk felmutatni.” (205. old.) Nemzeti Szalonbeli 1914-es kiállításukról: „A művek azonosítása pusztán a képcímek alapján komoly kihívást jelent, ugyanis számos ismert művet korábbi párizsi kiállításaiakon más és más címen mutattak be.” (213. old.) 1914-ben: „ma egyetlen elérhető festménnyel kapcsolatban sem állítható határozott biztonsággal, hogy szerepelt Berth Weil galériájában.” (222. old.) Az *Amszterdam* képpel kapcsolatban: „minden egyéb ekkori mű lap-pang vagy elveszett.” (231. old.) Így is túl hosszú a lista, de az olvasó nyugodtan beszorozhatja a fenti idézetek számát tízzel – kíméletből maradt el a többi.

A sok „nem tudást” még tetézi a katalóguskönyv függeléke és a kiállítás utolsó előtti terme, amely felsorolja a félrenevesítéseket és a modelltevesztéseket. Továbbá a lábjegyzetek imponáló pontossága, amelyekben minden egyes „tudásért” megnevezi az adatközlő forrást. Ekkora alázatot, ilyen erkölcsi tartást csak az a kutató tud felmutatni, aki tisztában van a téma nehézségeinek nyomorúságával és a nagyotmondó szakmai blöffök könnyed kipukkaszthatóságával.

Mit tudható viszont?

A Nemzeti Galéria harmadik emeleti tereméből mégis fölsejlik egy beteljesületlen, hamvába holt, de elemeiben mégiscsak rekonstruálható ikerteljesítmény. A két „nagy” Galimberty körül a múzeum más emeletein ugyan Rippl-Rónaik, nagybányai Neósok, Nyolcak, francia rokonlelkek beteljesültebb életműve látható, de a „mi lett volna, ha...” drámai élménye csak a Galimberty–Dénes Valy-duó időszak kiállításán látható. Páros teljesítményük több is volt, mint egy nagy szerelem által létrejött művészeti empátia lenyomata. Benne volt az is, hogy egy perifériáról származó kisegyzisztencia – ez Galimberty – és egy budapesti asszimiláns zsidó származék – ez Dénes – összeolvadása, az Ady Endre fogalmazta „korrobóri”-ja mekkora energiákat szabadíthatott fel a századelőn, és mennyire az egyetemes értékek elérését célozta meg az összeolvadásból fakadó robbanás. Még akkor is, ha sejthető: a páros pálya íve sokkal magasabbra ívelhetett volna, ha nincs tudógyulladás és nincs szív-lövés. Egyetlen nyom – de micsoda nyom! – utal erre a fölfelé tartó ívre, az úgynevezett *Amszterdam*-kép (mostantól *Holland kikötő*), amelyről a cikk bevezetője szólt, és amelynek felfejtése önmagában is művészettörténeti tett.

Ezenkívül is maradt néhány ki-nyomozott vagy körüljártan erős vagy tanulságos mű. (Galimberty: *St. Raphael*, 1912, Dénes: *Utcarészlet*, 1913). (A többi talán egyszer majd előkerül a cikk címének szánt és Barki szinte kézjegyének számító WANTED felszólítása nyomán.) A fellelhető kevés kép tematikája szinte mindegy is. Napraforgók, örökzöldek, háztetők, városképek asszisztálnak a nagy elképzeléshez.

Leginkább az alábbiakhoz. A következetesen alkalmazott madárperspektívákhoz, miáltal a háromdimenziós látvány egyre inkább síkalakzatot nyert (ez volt Cézanne leckéje). A konokul alkalmazott élre vágott formarendhez, miáltal a motívumok kubusokká (Picasso-hatás), esetleg félhengerekké (Léger-hatás) egyszerűsödtek. Az eltökélt vadsággal művelt ecsetkezeléshez, miáltal a kontúros szerkezetet csak körülbelül tölti ki a lazúros, nedves, olajfesték (ennyit tanultak Matisse-ból). És igen, egyformán festettek. Áltatom magam, hogy a Dénes által kezdeményezett lazúros festés nála „másképpen” hat, a sávok között vágott, üresen hagyott felületek ugyanis olyanok, mint épületeken a dilatációs hézagok, míg Galimbertinél mintha

minden egyneműbb és préseltebb lenne, de ez csak a szem képzelt játéka. A lényegük így is, úgy is egy volt: szignók és címek nélkül, személyiségüket zárójelbe téve közös hittel áldoztak egy istennek, amelyet jobb híján haladásnak, szabadságnak, művészetforradalomnak reméltek. Barki Gergely a vallomásos utószóban azt írta, hogy „elsősorban a vehemens festői gesztusok brutalitása és kendőzetlensége” nyugózta le. Bárhogy történt: szép munkát tett le az asztalra, illetve szögezett ki a múzeum falára.

A Galimbertik. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, 2024. október 10. – 2025. január 26. A kiállítás kurátora és a katalógus írója: **Barki Gergely**.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

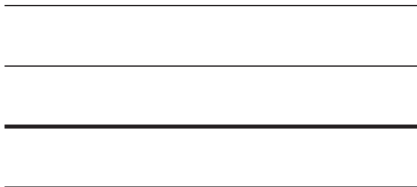
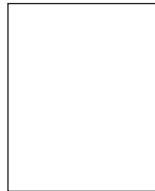
PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Szirtes János (1954–)
Aranykópés | +36 Celsius-fok 20. (2024)
akril, festék aranyporral, fa
25 cm x 25 cm
magántulajdon
fotó: Vígh Tamás

MOZGÓ VÍGH

1051 BP. NÁDOR U. 26.

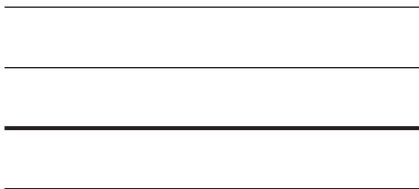

Szirtes János (1954–)
Nem vagyok egyedül 7. (2023)
tempera, lakkfílcc, papír
52 cm x 72 cm
magántulajdon
fotó: Vígh Tamás

Mozgó Vihár

1051 BP. NÁDOR U. 26.

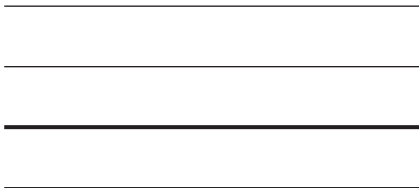
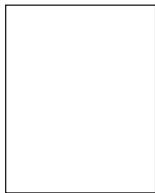

Dénes Valéria (1877–1915)
Holland kikötő (Scheveningen–Havenkade) (1915)
vászon, olaj
94,2 cm x 94,2 cm
Janus Pannonius Múzeum, Pécs

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

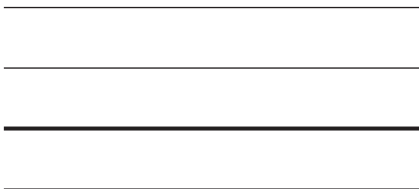

Galimberti Sándor (1883–1915)
St.-Raphaél (1912)
vászon, olaj
104 cm x 153 cm
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

**Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

BAKOS ANDRÁS 1972-ben született Szegeden. Algyón él, újságíró, költő. Legutóbbi kötete: *Isteni testek* (2021).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Értékek ébresztése* (2023).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkünket* (2018).

HATOS PÁL 1971-ben született, történész, jogász. Legutóbbi könyve: *Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története* (2021).

HERSKOVITS ESZTER 1976-ban született Budapesten. A Klubrádió munkatársa.

IVÁNYI GÁBOR 1951-ben született Szolnokon. Lelkész, országgyűlési képviselő (1990 és 1994, illetve 1998

és 2002 között). 1981-től a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség alapító lelkésze, 1989-től az Oltalom Karitatív Egyesület elnöke. Legutóbbi műve: *Imádság csöndes dögvészért* (2011).

KARSAI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora. Legutóbbi műve: *Szalai Pál – Politikai életrajz* (2022).

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *Egy nőalak szürke kontúrja* (2017).

KÖRISZ IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Szárnyalni gyalog. A félhosszú vers poétikája* (2023).

MARKÓ BÉLA 1951-ben született Kézdivásárhelyen. József Attila-díjas költő, író, politikus. Az RMDSZ volt elnöke. Legutóbbi könyve: *Kufárok a templomban* (2024).

MELIORISZ BÉLA 1950-ben született Győrben. Költő. Legutóbbi könyve: *Vagyunk örökké* (2020).

MIHÁLYI PÉTER 1953-ban született Budapesten. Közgazdász, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar gazdaság útja az adósságválságba, 1945-2013* (2013).

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-émlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

SOMOGYI ZOLTÁN 1973-ban született Budapesten. Szociológus, üzletember. Legutóbbi könyve: *„Mit jelent kicsomagolni magam?”* (2016).

P. SZÜCS JULIANNA 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, kritikus, egyetemi tanár. Lapunk főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Nagy-totál* (2019).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplószerkesztő. A Spirituszonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

F. SZABÓ EMESE 1980-ban született Budapesten. Újságíró, a Magyar Narancs főszerkesztője.

TÓTH KRISZTINA 1967-ben született Budapesten. Költő, író, műfordító, üvegművész. Legutóbbi könyve: *Ahonnán látni az eget* (2023).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Szirtes János munkái

fonté
vitaminvizek

Feltölt.
Frissít.
Egyensúlyba
hoz.

CINK

B3
vitamin

C
vitamin

KOLLAGÉN

ZÉRO
CUKOR ÉS
ASZPARTÁM

